

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ**

**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

ВИПУСК 132

29 серпня 2026 р.

м. Переяслав

УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ УНІВЕРСИТЕТУ
ГО «ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ
І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Матеріали
Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**
29 серпня 2026 року
Вип. 132

Збірник наукових праць

Переяслав
2026

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: зб. наук. праць. Переяслав, 2026. Вип. 132. 91 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Кикоть С. М. – кандидат історичних наук, заступник голови ГО «Інститут суспільного розвитку і наукових досліджень»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Воловик Л. М. – кандидат географічних наук, доцент

Гузун А. В. – кандидат біологічних наук, доцент

Євтушенко Н. М. – кандидат економічних наук, доцент

Носаченко В. М. – кандидат педагогічних наук, доцент

Руденко О. В. – кандидат психологічних наук, доцент

Садиков А. А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)

Склярєнко О. Б. – кандидат філологічних наук, доцент

Халматова Ш. С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н. Ф. – кандидат філософських наук, доцент

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій

© Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

© Рада молодих учених університету

© ГО «Інститут суспільного розвитку
і наукових досліджень»

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / BIOLOGICAL SCIENCES

УДК 612.176:612.821:371.7-053.6(477)

Тетяна Комісова, Алла Мамошенко
(Харків, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВЕГЕТАТИВНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ТА АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО ПСИХОЕМОЦІЙНОГО НАПРУЖЕННЯ

У статті проаналізовано особливості системної гемодинаміки, вегетативного тону та адаптаційного потенціалу старшокласників в умовах тривалого психоемоційного напруження. Встановлено переважання симпатикотонії (67,4%) та суттєве зниження функціональних резервів системи кровообігу: 67,4% учнів мають напруження адаптації, а 23,3% – незадовільну адаптацію. Встановлено вірогідні прямі кореляційні зв'язки між рівнями тривожності, сприйнятого стресу та маркерами гемодинамічного й вегетативного напруження, що обґрунтовує необхідність застосування програм здоров'язбереження та оптимізації вегетативної регуляції.

Ключові слова: вегетативний тонус, адаптаційний потенціал, індекс Кердо, системна гемодинаміка, психоемоційне напруження, старшокласники, здоров'язбереження.

The article analyzes the features of systemic hemodynamics, autonomic tone, and adaptive potential in senior high school students under conditions of prolonged psycho-emotional stress. A predominance of sympathicotonia (67.4%) and a significant reduction in the circulatory system's functional reserves were revealed, with 67.4% of students showing adaptive strain and 23.3% demonstrating unsatisfactory adaptation. Significant direct correlations were established between levels of anxiety, perceived stress, and markers of hemodynamic and autonomic tension, substantiating the need for health-preservation programs and optimizing autonomic regulation.

Key words: autonomic tone, adaptive potential, Kerdo index, systemic hemodynamics, psycho-emotional stress, senior high school students, health preservation.

У 15–17 років завершується дозрівання нервової та нейроендокринної систем, а механізми регуляції кардіореспіраторної системи стають досконалішими. Разом з тим через постійні тривоги та вимушені перерви в навчанні здобувачі освіти прифронтових територій змушені швидко адаптуватися до нових форматів занять. Це створює навантаження на організм і вимагає від нього мобілізації всіх ресурсів [2, 4]. Тривале психоемоційне напруження призводить до постійного перезбудження нервової системи, порушує сон та поступово виснажує ресурси серця й судин [14]. Коли в підлітковому віці посилюється вплив симпатичної системи, артеріальний тиск стає нестабільним, серцевий ритм порушується, а регуляторні системи постійно перенапружуються. Це створює передумови для хронічних захворювань та розладів адаптації [12]. У цьому контексті комплексне оцінювання функціонального стану та рівня адаптаційного потенціалу старшокласників є критично важливим викликом задля збереження здоров'я молодого покоління.

Відомо, що серцево-судинна система виступає найбільш чутливим індикатором адаптаційних реакцій, які цілісний організм проявляє у відповідь на дію екзогенних факторів [6, 11]. Проте особливості реакцій організму та показники кровообігу в учнів під час навчання у сучасних реаліях воєнного стану ще недостатньо вивчені й потребують глибшого дослідження. Необхідність об'єктивізації фізіологічних маркерів адаптаційного напруження у підлітків зумовила вибір напрямку нашого дослідження.

Мета дослідження: оцінити функціональний стан системної гемодинаміки, особливості автономного тону та рівень адаптаційного потенціалу старшокласників під впливом тривалого психоемоційного напруження в сучасному освітньому середовищі.

Емпіричне дослідження проводилося протягом лютого – червня 2025 року на базі Комунального закладу «Харківський лицей № 12 Харківської міської ради». У фізіологічних та психометричних вимірюваннях взяли участь 43 старшокласники (учні 11-х класів віком 15–17 років). Дослідження виконувалося з дотриманням біоетичних норм та після отримання інформованої згоди батьків або опікунів здобувачів освіти. Для досягнення поставленої мети застосовувався комплекс соматометричних, гемодинамічних, розрахунково-індексних, психофізіологічних та математико-статистичних методів. Антропометричні параметри охоплювали визначення маси тіла (МТ, кг) та довжини тіла/зросту (ЗР, см) за загальноприйнятою методикою. Оцінку параметрів системної гемодинаміки здійснювали у стані фізичного спокою в першій половині дня. Вимірювали частоту серцевих скорочень (ЧСС, уд/хв) шляхом пальпації променевої артерії, а також систолічний (САТ, мм рт. ст.) та діастолічний (ДАТ, мм рт. ст.) артеріальний тиск методом тонометрії за Коротковим [1]. Визначення спрямованості автономної регуляції серцево-судинної системи здійснювали за допомогою вегетативного індексу Кердо (ВІК) [7]. Розрахунок заснований на співвідношенні діастолічного тиску та частоти серцевих скорочень. Величина індексу, що перевищувала +10 %, інтерпретувалася як зміщення автономного балансу у бік симпатикотонії; значення нижче -10 % свідчили про переважання парасимпатичного тону (ваготонію), а діапазон від -10 % до +10 % відповідав стану ейтонії (нормотонії) [7]. Рівень функціональних резервів та ступінь напруження регуляторних систем серцево-судинного комплексу визначали за показником адаптаційного потенціалу (АП) [5]. Метод враховує інтегральну взаємодію віку, маси та довжини тіла, ЧСС, САТ і ДАТ. Відповідно до загальноприйнятої шкали, значення АП до 2,10 балів трактували як задовільну адаптацію; 2,11–3,20 балів – як напруження адаптаційних механізмів; 3,21–4,30 балів – як незадовільну адаптацію, а показники понад 4,30 балів свідчили про ризик зриву адаптації. Оцінювання рівня психоемоційного напруження проводили із застосуванням стандартизованих адаптованих психодіагностичних інструментів: шкали самооцінки ситуативної та особистісної тривожності Спілберга–Ханіна (STAI), шкали сприйнятого стресу PSS-10 та опитувальника тривожності Бека (BAI) [8]. Обробка одержаних даних виконувалася за допомогою пакетів статистичних програм. Розраховували середнє арифметичне значення (М) та стандартне відхилення (SD). Оцінку вірогідності міжгрупових відмінностей здійснювали за допомогою непараметричного U-критерію Манна–Вітні. Зв'язки між показниками психоемоційного напруження, вегетативного тону та адаптаційного потенціалу встановлювали за допомогою розрахунку коефіцієнтів кореляції Пірсона (r). Відмінності вважали статистично значущими при рівні $p < 0,05$ та $p < 0,01$.

Аналіз базових параметрів системної гемодинаміки у досліджуваній вибірці старшокласників ($n=43$) засвідчив наявність виражених зсувів функціонального стану серцево-судинного комплексу, зумовлених хронічною психоемоційною напругою. Середні значення антропометричних, гемодинамічних, індексних та психометричних показників учнів наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники соматометрії, гемодинаміки, вегетативного тону та психоемоційного стану старшокласників ($M \pm SD$, $n=43$)

Показник	Значення ($M \pm SD$)	Референтні межі / Методний діапазон
Маса тіла (МТ), кг	62,4 $\pm$ 7,1	Вікова норма
Довжина тіла (ЗР), см	171,8 $\pm$ 8,3	Вікова норма
Частота серцевих скорочень у спокої (ЧСС), уд/хв	84,2 $\pm$ 6,1	68,0–76,0 (фізіологічний спокій)
Систолічний артеріальний тиск (САТ), мм рт. ст.	124,6 $\pm$ 7,8	110,0–120,0

Діастолічний артеріальний тиск (ДАТ), мм рт. ст.	78,3±5,9	70,0–80,0
Вегетативний індекс Кердо (ВІК), %	+18,9±5,4	від –10 до +10 (ейтонія)
Адаптаційний потенціал (АП), бали	2,78±0,24	<2,10 (задовільна адаптація)
Ситуативна тривожність (STAI), бали	48,6±4,2	>45,0 (високий рівень)
Особистісна тривожність (STAI), бали	51,2±4,8	>45,0 (високий рівень)
Сприйнятий стрес (PSS-10), бали	24,7±3,1	>20,0 (високий рівень)

Оцінка показників вегетативного тону у досліджуваних старшокласників виявила високу частоту симпатикотонії. Стійке переважання симпатичної ланки автономної нервової системи (ВІК > +10 %) зафіксовано у 67,4% (n=29) підлітків. Стан ейтонії (стан вегетативної рівноваги) спостерігався лише у 23,3% (n=10) осіб, тоді як відносна ваготонія (ВІК < -10 %) була визначена у 9,3% (n=4) підлітків.

Зіставляючи ці дані з результатами математичного розрахунку адаптаційного потенціалу (АП) системи кровообігу за Р. М. Басєвським, визначено рівень компенсаторних можливостей організму. Задовільна адаптація (АП < 2,10 балів) спостерігалася лише у 9,3% (n=4) обстежених (АП = 1,92±0,11 балів), що свідчить про достатній рівень функціональних резервів та збереження високої хроно- та інотропної ефективності серця. Напруження адаптаційних механізмів (АП = 2,11–3,20 балів) діагностовано у 67,4% (n=29) старшокласників (АП = 2,74±0,16 балів). Цей стан характеризується мобілізацією додаткових ресурсів за рахунок активації вищих регуляторних центрів нейроендокринної ланки. Незадовільна адаптація (АП = 3,21–4,30 балів) зареєстрована у 23,3% (n=10) осіб (АП = 3,41±0,14 балів), що вказує на суттєве зниження пристосувальних можливостей організму та загрозу виснаження резервів серцево-судинної системи. Виявлені особливості мають психофізіологічне обґрунтування. Хронічне психоемоційне напруження, у якому тривалий час перебувають підлітки, ініціює стрес-реалізуючу відповідь гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової осі. Це супроводжується посиленою секрецією кортиколіберину, адренкортикотропного гормону та надмірним вивільненням катехоламінів (адреналіну й норадреналіну) мозковим шаром надниркових залоз і синаптичними терміналами симпатичних волокон [10]. Підвищена концентрація катехоламінів через стимуляцію β_1 -адренорецепторів синоатріального вузла та кардіоміоцитів зумовлює позитивний хронотропний і інотропний ефекти, що проявляється помірною синусовою тахікардією у спокої та підвищенням систолічного артеріального тиску [13]. Систематичне напруження центральних регуляторних контурів пригнічує тонус блукаючого нерву, позбавляючи серцево-судинну систему її природного, економічного парасимпатичного режиму функціонування [9].

Кореляційний аналіз підтвердив наявність вірогідного прямого зв'язку між психометричними параметрами напруження та фізіологічними маркерами адаптаційного стану. Встановлено статистично значущу кореляцію між рівнем особистісної тривожності та показником адаптаційного потенціалу ($r = 0,61$; $p < 0,01$), а також між показником сприйнятого стресу PSS-10 і вегетативним індексом Кердо ($r = 0,64$; $p < 0,01$). Додатково виявлено вірогідні прямі взаємозв'язки між ситуативною тривожністю та ЧСС у спокої ($r = 0,58$; $p < 0,01$), рівнем сприйнятого стресу та АП ($r = 0,62$; $p < 0,01$), а також особистісною тривожністю та систолічним артеріальним тиском ($r = 0,48$; $p < 0,05$).

Виявлені взаємозв'язки ймовірно пояснюються механізмом нейроендокринної відповіді на тривалий стрес: хронічна гіперактивація гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової вісі та симпато-адреналової системи призводить до стійкого пригнічення вагусного тону, що характеризується помірною тахікардією у спокої та зміщенням ВІК у бік вираженої

симпатикотонії ($+18,9 \pm 5,4 \%$). Отримані дані доводять, що сумарна дія екзогенних стресорів формує у старшокласників стійкий стан адаптаційного напруження. Сумарно 90,7% вибірки знаходяться у зонах напруження та незадовільної адаптації (середній АП $2,78 \pm 0,24$ балів), що вказує на виснаження автономних компенсаторних механізмів і підвищує ризик формування порушень серцево-судинної діяльності. Це є прямою підставою для впровадження заходів здоров'язбереження та психофізіологічної корекції, спрямованих на відновлення вегетативного балансу за допомогою дихальних вправ із подовженим видихом та регульованої аеробної активності помірної інтенсивності.

Висновки. Оцінка функціонального стану системної гемодинаміки та автономної регуляції у підлітків 15–17 років в умовах тривалого психоемоційного напруження засвідчила наявність помірної синусової тахікардії у спокої ($84,2 \pm 6,1$ уд/хв) та високу частоту симпатикотонії (67,4% осіб), що вказує на хронічну гіперактивацію симпатoadреналової системи. Розрахунок адаптаційного потенціалу системи кровообігу виявив, що лише 9,3% старшокласників зберігають задовільну адаптацію. Переважна більшість обстежених перебуває у станах напруження (67,4%) та незадовільної адаптації (23,3%), що свідчить про суттєве мобілізаційне виснаження функціональних резервів організму. Кореляційний аналіз підтвердив наявність вірогідних прямих зв'язків між показниками психоемоційного стресу та фізіологічними параметрами гемодинаміки: зокрема, між особистісною тривожністю й адаптаційним потенціалом ($r = 0,61$; $p < 0,01$), а також між рівнем сприйнятого стресу PSS-10 та вегетативним індексом Кердо ($r = 0,64$; $p < 0,01$). Для збереження здоров'я та запобігання розвитку соматовегетативних розладів у старшокласників обґрунтовано необхідність впровадження фізіологічно спрямованих заходів корекції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Комісова Т. Є. та ін. Вікова анатомія та фізіологія людини: навч. посібник. Харків : ФОП Петров В.В., 2021. 112 с.
2. Коломієць А. М. та ін. Організація освіти в умовах надзвичайних ситуацій: монографія. *Монографії ВДПУ*. 2025. С. 264–264. <https://doi.org/10.31652/2978-617-558-359-3>
3. Комісова Т. Є. та ін. Комплексне дослідження психофізіологічних показників учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Біологічні науки*. 2024. Вип. 1–2. С. 94–102. doi:10.31654/2786-8478-2024-BN-1-2-94-102.
4. Yukhymenko L., Khomenko S., Iliukha L. Diagnosis and monitoring of the functioning of the human nervous system. *Modern methods of diagnosing diseases: collective monograph*. Kharkiv: PC TECHNOLOGY CENTER, 2022. 176 p.
5. Navruzaliev R.K., Kuneva N.I., Fedotova A.A., Lyakhova V.M., Kovalenko E.N., Tyubina D.A., Petrenko E.G. Adolescence and cardiosomatics: diagnostic methods and possible risks. *Revista Latinoamericana de Hipertensión*. 2025. Vol. 20, No. 2. P. 129–138.
6. Маліков М. В., Богдановська Н. В., Кузнєцов А. А. Функціональна діагностика у фізичному вихованні та спорті: навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. 228 с.
7. Chu B., Marwaha K., Sanvictores T., Awosika A.O., Ayers D. Physiology, stress reaction. In *StatPearls* [Internet]. StatPearls Publishing. 2024.
8. Іонов І.А., Комісова Т.Є. Фізіологія кардіореспіраторної системи: методичні рекомендації. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Харків : ФОП Петров В. В., 2018. 66 с.
9. Подрігало Л.В., Подрігало О.О. Медико-біологічний супровід програм фізкультурно-оздоровчого та спортивного спрямування: навч. посіб. Харків: ХДАФК, 2025. 146 с.
10. Комісова Т.Є., Мамотенко А.В. Адаптаційний потенціал здобувачів освіти в залежності від їх стресостійкості. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Біологічні науки*. 2025. Вип. 3. С. 78–86. doi:10.31654/2786-8478-2025-BN-3-78-86.

11. Співак Л.М., Османова А.М. Психодіагностика в клінічній психології: навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2023. 146 с.
12. Chaves T., Fazekas C.L., Horváth K., Correia P., Szabó A., Török B., Zelená D. Stress adaptation and the brainstem with focus on corticotropin-releasing hormone. *International journal of molecular sciences*. 2021. Vol. 22, No. 16. P. 9090.
13. Wong Y. W., Haqqani H., Molenaar P. Roles of β -adrenoceptor subtypes and therapeutics in human cardiovascular disease: heart failure, tachyarrhythmias and other cardiovascular disorders. *Adrenoceptors*. 2024. P. 247–295.
14. Bu Y., Liang A., Hoffman B.U., Schiehsler D.M., Case O., Simmons A., Lerman I. A review of vagus nerve stimulation for disease: Comprehensive theory and evidence for mechanisms of action. *Comprehensive Physiology*. 2026. Vol. 16, No. 2. e70109.

ЕКОЛОГІЯ / ECOLOGY

УДК 504.064:661.18:615.9

Ангеліна Коваленко
(Харків, Україна)

ЕКОЛОГО-ГІГІЄНИЧНА ОЦІНКА ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННИХ ВОСКІВ ТА ГІПОАЛЕРГЕННИХ АРОМАТИЗАТОРІВ У ВИРОБНИЦТВІ ПОВСЯКДЕННОЇ ПРОДУКЦІЇ

У статті здійснено виснажливий аналіз екологічних, токсикологічних та гігієнічних характеристик матеріалів, що використовуються при виготовленні побутових ароматичних свічок. Проведено порівняльне дослідження продуктів термодеструкції традиційних парафінових матриць та відновлюваних соєвих і кокосових восків. Доведено екологічну доцільність переходу на рослинну сировину з метою зменшення вуглецевого сліду та запобігання респіраторним алергічним захворюванням у населення. Наведено аналіз вимог до гіпоалергенних ароматичних композицій та екологічно безпечних тютюнів.

Ключові слова: екологічна безпека, рослинний віск, гіпоалергенні свічки, якість повітря в приміщенні, леткі органічні сполуки, термодеструкція, біодеградабельність.

The article presents a comprehensive analysis of the environmental, toxicological, and hygienic characteristics of materials used in the manufacture of household scented candles. A comparative study of the thermal degradation products of traditional paraffin wax matrices and renewable soy and coconut waxes was conducted. The environmental feasibility of transitioning to plant-based raw materials to reduce the carbon footprint and prevent respiratory allergic diseases in the population is proven.

Keywords: environmental safety, plant-based wax, hypoallergenic candles, indoor air quality, volatile organic compounds, thermal degradation, biodegradability.

Проблема якості повітря в закритих приміщеннях (Indoor Air Quality, IAQ) посідає одне з ключових місць у сучасних екологічних та гігієнічних дослідженнях. Дослідження останніх років свідчать, що людина проводить до 80–90% свого часу в приміщеннях, де рівень токсичних забруднювачів нерідко перевищує показники атмосферного повітря [1, с. 34]. Одним із суттєвих, але часто недооцінюваних джерел забруднення мікроклімату є використання побутових ароматичних свічок та ароматизаторів на основі синтетичних матеріалів. Процес термічного розкладу складників свічки безпосередньо впливає на хімічний склад повітряного середовища, створюючи ризики для здоров'я населення, зокрема чутливих груп, схильних до алергічних реакцій.

Проблема токсичності парафінових свічок. Традиційні свічки протягом десятиліть виготовлялися переважно з парафіну – твердої суміші високомолекулярних вуглеводнів, що виділяється при переробці нафти. Процес горіння парафінового воску супроводжується неповною термодеструкцією, внаслідок чого у повітряний простір приміщення виділяються канцерогенні та токсичні речовини, серед яких найбільшу небезпеку становлять бензол, толуол, етилбензол та ксилоли (ВТЕХ-комплекс) [2, с. 88]. Окрім цього, згоряння парафіну супроводжується емісією дрібнодисперсних частинок (PM_{2.5} та PM₁₀) і сажі, яка здатна осідати на поверхні бронхіол та проникнути у глибокі відділи дихальної системи [3, с. 142]. Уповільнена біодеградація парафіну та використання нафтової сировини суперечать сучасним вимогам циркулярної економіки та сталого розвитку.

Екологічні переваги рослинних восків. Альтернативою синтетичним продуктам є використання відновлюваної біологічної сировини, зокрема соєвого, кокосового, пальмового та бджолиного восків. Соєвий та кокосовий воски отримують шляхом

гідрогенізації відповідних рослинних олій. Головною екологічною перевагою цих матеріалів є їхня повна біодеградабельність протягом короткого проміжку часу без утворення токсичних залишків [4, с. 55]. При згорянні рослинних восків рівень викидів вуглекислого газу відповідає природному колообігу вуглецю, а виділення канцерогенних ароматичних вуглеводнів практично відсутнє. Нижча температура плавлення рослинних восків (45–52 °С у порівнянні з 56–65 °С для парафіну) забезпечує безпечніше використання та триваліший час горіння продукту.

Технологічні та гігієнічні вимоги до ґнотів та ароматизаторів. Екологічна безпека свічкового виробу залежить не лише від воскової матриці, а й від інших складових компонентів – ґнота та ароматичних добавок. Використання ґнотів із металевим осердям (зокрема з додаванням свинцю або цинку) призводить до емісії важких металів у повітря приміщення під час спалювання [5, с. 119]. Сучасні екологічні стандарти вимагають використання 100% натуральних бавовняних або дерев'яних ґнотів, які не обробляються токсичними фосфорсовуючими речовинами. Щодо ароматичної складової, застосування низькоякісних синтетичних ароматизаторів є основним чинником виникнення алергічних ринітів, дерматитів та бронхоспазмів. Перехід на гіпоалергенні аромоолії, звільнені від фталатів, парабенів та мускусних ксилолів, є необхідною умовою створення безпечних побутових товарів.

Для порівняльної оцінки екологічних та техніко-експлуатаційних параметрів основних видів свічкових матриць було проведено узагальнення лабораторних даних (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна еколого-гігієнічна характеристика свічкових матриць

Критерій оцінки	Парафіновий віск	Соевий віск	Кокосовий віск
Джерело походження	Нафтопереробка (викопна)	Соеві боби (відновлювана)	Кокосова олія (відновлювана)
Продукти горіння / емісія	Бензол, толуол, сажа, PM2.5	Нейтральний CO ₂ , мінімум сажі	Відсутність сажі, чистий CO ₂
Температура плавлення	56 – 65 °С	45 – 50 °С	38 – 42 °С
Рівень алергенності	Високий (через продукти деструкції)	Низький (гіпоалергенний)	Дуже низький (гіпоалергенний)

Аналіз даних табл. 1 демонструє беззаперечні переваги свічкових матриць на основі рослинних олій. Вони володіють значно нижчою температурою плавлення, що запобігає ризику термічних опіків при експлуатації та покращує рівномірність вивільнення ароматичних речовин. Відсутність у складових сажі та формальдегідних сполук мінімізує накопичення токсинів у закритому приміщенні [6, с. 210].

Обговорення та практичні рекомендації. Для розширення ринку екологічно безпечної парфумерної та побутової продукції необхідно впроваджувати суворі регламенти маркування складників. Виробникам рекомендовано повністю відмовитися від нафтохімічних восків на користь відновлюваної біосировини, а також проводити лабораторну перевірку аромоолій на відсутність алергенних віддушок та фталатів [7, с. 95]. Впровадження таких принципів є не лише інструментом екологізації виробництва, а й важливим чинником збереження здоров'я населення в умовах підвищеного техногенного навантаження.

Висновки. Застосування рослинних восків (соевого та кокосового) у поєднанні з гіпоалергенними ароматизаторами та натуральними ґнотами дозволяє вирішити двоєдине завдання: зменшити шкідливий екологічний вплив у процесі виробництва та споживання, а також забезпечити безпечні мікрокліматичні умови всередині житлових приміщень. Подальші дослідження мають бути спрямовані на удосконалення технологій видобутку рослинних олій із мінімальним використанням пестицидів для досягнення максимального рівня екологічності кінцевого продукту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грищенко В. М., Василенко О. П. Екологічний моніторинг якості повітря у житлових приміщеннях. Київ : Наукова думка, 2021. 210 с.
2. Петренко М. І. Вплив продуктів термодеструкції побутових полімерів на здоров'я людини. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2022. № 2. С. 85–92.
3. Smith J. R., Brown L. M. Comparative analysis of plant-based wax emissions. *Environmental Science & Technology*. 2023. Vol. 57, no. 4. P. 138–146.
4. Шевченко О. В., Ковальчук Т. А. Гіпоалергенні ароматичні сполуки у побутовій хімії та парфумерії. *Журнал прикладної хімії та екології*. 2024. Т. 12, № 1. С. 50–58.
5. Данченко К. В., Сидоренко І. М. Важкі метали в побутових виробках: ризики та шляхи мінімізації. Харків : Фоліо, 2023. 165 с.
6. Muller H., Fischer K. Indoor air pollution caused by paraffin candle combustion. *Air Quality, Atmosphere & Health*. 2022. Vol. 15, no. 2. P. 205–214.
7. Бондаренко Т. С. Екологічна маркіровка та стандартизація товарів побутової хімії в Україні. *Довкілля та здоров'я*. 2024. № 3. С. 90–98.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / PUBLIC ADMINISTRATION

УДК 351.82:631.145:004(4-6ЄС:477)

Оксана Лукаш
(Харків, Україна)

**РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКИХ СИСТЕМ АГРАРНИХ ЗНАНЬ ТА ІННОВАЦІЙ:
ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПРІОРИТЕТИ ДЛЯ УКРАЇНИ
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ**

У статті досліджено інституційні механізми функціонування європейських систем аграрних знань та інновацій на прикладі досвіду Польщі, Естонії та Іспанії. Виокремлено прикладні інструменти стимулювання цифрової трансформації, підтримки малих агровиробників та розбудови електронного урядування в аграрному секторі. Обґрунтовано вектори адаптації концепції смарт-спеціалізації, національної мережі цифрового дорадництва та смарт-іригації в управлінську практику України в умовах повоєнного відновлення.

Ключові слова: аграрні знання, сільськогосподарські інновації, цифровізація агропромислового комплексу, смарт-спеціалізація, точне землеробство, аграрне дорадництво, Європейський Союз.

The article examines the institutional mechanisms functioning within European agricultural knowledge and innovation systems based on the experience of Poland, Estonia, and Spain. Practical tools for stimulating digital transformation, supporting small agricultural producers, and developing e-governance in the agricultural sector are highlighted. Vectors for adapting the smart specialisation concept, a national digital advisory network, and smart irrigation into Ukraine's management practice in post-war recovery are substantiated.

Key words: agricultural knowledge, agricultural innovations, agri-food digitalization, smart specialisation, precision farming, agricultural advisory services, European Union.

Руйнівний вплив повномасштабної військової агресії на агропромислове виробництво (АПВ) України спричинив критичне зниження рентабельності виробництва та порушення логістичних ланцюгів [1, 2]. Руйнування інфраструктури, замінування сільськогосподарських угідь та ресурсовий дефіцит вимагають від вітчизняного агросектору відмови від екстенсивних моделей [3, 4]. В умовах триваючих воєнних дій додатковим критичним викликом для України став гострий дефіцит кваліфікованої робочої сили в сільській місцевості, що прискорює потребу в роботизації та автоматизації виробничих процесів [4]. Водночас систематичне блокування морських та наземних експортних коридорів змушує вітчизняні господарства терміново переорієнтовуватися з експорту сировини на глибоку переробку з високою доданою вартістю безпосередньо всередині країни [1]. Ситуація ускладнюється й прискоренням кліматичних змін, які спричиняють опустелювання південних регіональних кластерів та вимагають негайного відновлення та цифровізації систем зрошення [3, 11]. В умовах гармонізації із законодавством Європейського Союзу ключовим орієнтиром для відновлення України є імплементація європейського підходу до формування Систем аграрних знань та інновацій (AKIS – Agricultural Knowledge and Innovation System), передбачених Спільною аграрною політикою ЄС [3]. Даний вибір зумовлений прагматичною потребою охопити три ключові вектори трансформації, що є найгострішими для України сьогодні: досвід Польщі є релевантним через подібність структури агросектору та необхідність збереження малих ферм; Естонія демонструє еталонну модель безпаперового електронного урядування в агропромисловому виробництві; а досвід Іспанії є критично важливим для розв'язання проблем посухи та цифровізації зрошення.

Виходячи з актуальності, *мета дослідження*: розкрити специфіку функціонування систем аграрних знань та інновацій у країнах ЄС (на прикладі Польщі, Естонії та Іспанії) та обґрунтувати прикладні вектори її впровадження в систему державного управління АПВ України.

Інформаційно-джерельною базою дослідження слугували нормативно-правові акти Європейського Союзу щодо Спільної аграрної політики, офіційні аналітичні доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, звіти KSE Institute, а також публікації провідних вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі цифровізації агросектору. У процесі виконання роботи використано комплекс взаємопов'язаних наукових методів: теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу – для уточнення понятійного апарату та оцінки викликів вітчизняного АПК; порівняльно-правового та порівняльно-інституційного аналізу – для визначення специфіки моделей AKIS у Польщі, Естонії та Іспанії; абстрактно-логічного та системно-структурного підходу – для систематизації інструментів трансферу технологій та обґрунтування прикладних рекомендацій щодо адаптації європейського досвіду в управлінську практику України.

Комплексне застосування окресленого методологічного інструментарію дозволило здійснити глибокий аналіз інституційної архітектури європейських систем аграрних знань та інновацій. Зіставивши нормативно-правові та організаційні засади підтримки агросектору в досліджуваних країнах, виявлено, що цифрова та технологічна трансформація в ЄС відбувається не ізольовано, а через розбудову цілісних, високоадаптивних екосистем. Системний аналіз європейських моделей дає змогу виділити три ключові інституційні вектори розвитку інноваційних систем:

1. Інтегративна модель та адаптація малих виробників (досвід Польщі).

Польський досвід побудови інноваційної системи є найбільш релевантним для України завдяки схожості структури агросектору, де значну частку становлять малі та середні фермерські господарства. Державна політика Польщі зосереджена на розбудові потужної мережі Державних центрів аграрного дорадництва, які функціонують як на національному, так і на воєводському рівнях, та на впровадженні регіональних стратегій «розумної спеціалізації» [8]. Польська модель розв'язує головну проблему малих виробників – брак капіталу на первинний трансфер технологій. Держава повністю субсидує дорадчі та консалтингові послуги для дрібних фермерів через програму ваучерів, стимулюючи їхню пряму кооперацію з науковими інститутами та розробниками технологій [9]. Завдяки цьому польські фермери отримують не просто теоретичні рекомендації, а готовий супровід: від аналізу хімічного складу ґрунтів до підбору оптимальних програм цифрового моніторингу та подачі заявок на грантове співфінансування. Більше того, стратегії смарт-спеціалізації дозволили кожному воєводству визначити власні пріоритети (наприклад, органічне виробництво, глибока переробка ягід чи біоенергетика), спрямовуючи європейські структурні фонди виключно на цільові регіональні інновації.

В українських реаліях повоєнної відбудови на основі польської моделі доцільно впровадити такі прикладні інструменти:

1) заснування Національної системи аграрного дорадництва – створення мережі регіональних консультаційних центрів із запровадженням державних «інноваційних ваучерів», що дозволить малим господарствам безкоштовно замовляти агрохімічні, юридичні та цифрові консалтингові послуги у профільних ЗВО та НААН [5];

2) розробку регіональних програм смарт-спеціалізації АПВ: закріплення на рівні обласних військових адміністрацій конкретних науково-виробничих пріоритетів (наприклад, розбудова овочевих кластерів із крапельним зрошенням у центральних областях або глибока переробка зернових на заході) для уникнення хаотичного субсидування;

3) державне стимулювання агрокооперації – надання пільгових грантів малим виробникам, які об'єднуються у кооперативи для спільної купівлі високовартісної техніки для точного землеробства та засобів автоматизації.

Якщо польська модель демонструє ефективність у площині інституційного дорадництва та залучення малих виробників, то створення цілісного, прозорого й безпаперового середовища для функціонування аграрного сектору потребує впровадження принципово інших технологічних підходів. У цьому контексті найбільш показовим є досвід країн, які зробили ставку на повну цифровізацію державних функцій та інтеграцію агровиробництва в єдину національну електронну екосистему.

2. Цифрова екосистема та електронне урядування в АПВ (досвід Естонії).

Естонія є визнаним світовим лідером із побудови безпаперового цифрового середовища для агробізнесу та реалізації концепції «цифрової держави» (e-Estonia). Естонська модель спирається на єдину інтегровану цифрову платформу (зокрема через Департамент аграрних реєстрів та інформації – ARIB), де в режимі реального часу акумулюються та взаємодіють дані геоінформаційних систем, електронних земельних кадастрів, супутникового моніторингу посівів, обліку використання добрив та автоматизованого розподілу державних і європейських субсидій [6, 10].

Ключовою перевагою цієї екосистеми є принцип «once-only» (інформація подається державі лише один раз), що повністю ліквідує бюрократичне навантаження на фермера. Естонський аграрій через єдиний електронний кабінет може зареєструвати земельну ділянку, внести дані про внесення засобів захисту рослин, отримати дозвілну документацію та подати заявку на прямі виплати САП без контакту з чиновниками. Більше того, інтеграція даних супутникового моніторингу Sentinel дозволяє державі автоматично верифікувати стан посівів та дотримання екологічних норм, мінімізуючи корупційні ризики та виїзні перевірки.

Враховуючи високий рівень цифровізації публічного сектору України (зокрема успіх платформи «Дія» та Державного аграрного реєстру), на основі естонського досвіду вбачається доцільним втілення таких практичних інструментів:

1) розвиток та повнофункціональна інтеграція Державного аграрного реєстру (ДАР): трансформація ДАР у єдине цифрове вікно агровиробника з можливістю автоматичного отримання державних послуг, ліцензій, фітосанітарних сертифікатів та подачі заявок на компенсацію збитків від воєнних дій у режимі реального часу;

2) створення Національної ГІС-платформи агромоніторингу: об'єднання даних публічної кадастрової карти, реєстрів речових прав та даних дистанційного зондування Землі для автоматизованої оцінки стану ґрунтів, ступеня мінної небезпеки та моніторингу використання сільськогосподарських земель;

3) запровадження цільової програми підтримки агро-софту: створення державного механізму часткового відшкодування витрат (до 50%) малим та середнім агропідприємствам на придбання та імплементацію вітчизняних цифрових систем управління полями, картування врожайності та електронного документообігу;

4) впровадження електронного паспорта поля: створення інтегрованої бази даних, де в режимі реального часу фіксуватиметься історія сівоzmіни, агрохімічні показники ґрунту та обсяги внесених мінеральних добрив, що є необхідною умовою для майбутнього експорту продукції до ЄС відповідно до вимог «Зеленої угоди».

Поряд із цифровізацією нормативно-правових процедур та формуванням дорадчих мереж, системна трансформація АПВ вимагає розв'язання гострих екологічних та ресурсових викликів. Для України, де воєнні дії спричинили катастрофічне руйнування гідротехнічної інфраструктури (зокрема підлив Каховської ГЕС) та суттєво прискорили процеси опустелювання південних областей, особливої ваги набуває досвід європейських країн, які тривалий час функціонують в умовах критичного дефіциту водних ресурсів і жорстких кліматичних обмежень.

3. Технології кліматичної адаптації та смарт-іригації (досвід Іспанії).

В умовах систематичних посух та дефіциту водних ресурсів Іспанія сформувала високоефективну інноваційну модель АПВ, орієнтовану на повну цифровізацію зрошувальних систем та застосування штучного інтелекту для оптимізації водокористування [11]. Основою державної політики Іспанії є Національний план відновлення зрошення, в межах якого здійснюється масштабна модернізація застарілих каналів і перехід на закриті системи крапельного поливу з автоматизованим моніторингом.

Держава активно стимулює впровадження смарт-іригації – супутникових систем та наземних IoT-сенсорів, що вимірюють вологість ґрунту й аналізують метеодані у режимі реального часу, визначаючи точну дозу та час поливу для кожної ділянки. Для забезпечення фінансової доступності таких високовартісних рішень уряд Іспанії запровадив спеціальні інструменти: гарантування кредитів, пільгове оподаткування та субсидування до 60% витрат для фермерських об'єднань, які впроваджують закриті цикли водокористування, смарт-фертигацію (внесення добрив разом із поливною водою) та точне землеробство [7].

Адаптація іспанського інструментарію в умовах повоєнного відновлення агросектору України є критично важливою для ревіталізації південного регіону та передбачає втілення таких кроків:

1) створення державних фондів гарантування кредитів під проєкти смарт-іригації – розробка спеціальних державних програм гарантування банківських позик для новостворених Організацій водокористувачів на відбудову та цифровізацію зрошувальних мереж на півдні України;

2) розширення програм пільгового лізингу та компенсацій: включення до переліку обладнання, що підлягає державній компенсації (на рівні 40–50%), високотехнологічних дощувальних машин, систем крапельного зрошення, диференційованого внесення добрив та сонячних електростанцій для автономного живлення насосних станцій;

3) впровадження цифрових систем моніторингу водокористування – створення інтегрованої платформи обліку підземних та поверхневих водних ресурсів із використанням штучного інтелекту для запобігання виснаженню водоносних горизонтів та засоленню ґрунтів;

4) стимулювання кліматично орієнтованого землеробства – надання фінансових пільг та грантів господарствам, які переходять на ґрунтоощадні технології та впроваджують посухостійкі сорти сільськогосподарських культур.

Узагальнюючи європейські практики, слід підкреслити, що для України адаптація досвіду Польщі, Естонії та Іспанії є не просто елементом євроінтеграційного порядку денного, а безальтернативною стратегією виживання та розвитку в умовах воєнних руйнувань, кадрового дефіциту та кліматичних шоків. Головний урок для нашої держави полягає у переході від фрагментарних точкових субсидій до розбудови єдиної, цифровізованої та інклюзивної системи аграрних знань та інновацій. Синтез цифровізації державних послуг, розвитку регіонального дорадництва для малих виробників та залучення інвестицій у смарт-іригацію дозволить аграрному сектору України подолати сировинну залежність, підвищити додану вартість продукції та успішно інтегруватися до внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Висновки. Виявлено, що сучасна аграрна політика Європейського Союзу базується на переході від механічного субсидування виробництва до розбудови цілісних систем аграрних знань та інновацій (AKIS), які об'єднують фермерів, науково-дослідні інститути, дорадчі служби та цифрові стартапи в єдину мережу створення, трансферу та практичного застосування технологій. Обґрунтовано, що найбільш релевантними для України є інституційні моделі Польщі (розбудова державних дорадчих центрів та стратегій смарт-спеціалізації), Естонії (побудова еталонної безпаперової цифрової екосистеми електронного урядування в АПВ) та Іспанії (державне стимулювання та кредитування технологій смарт-іригації й кліматичної адаптації). Визначено ключові вектори адаптації європейського

досвіду в систему державного управління АПВ України в умовах повоєнного відновлення, що передбачають: трансформацію Державного аграрного реєстру в єдине цифрове вікно агровиробника; заснування Національної системи аграрного дорадництва із наданням «інноваційних ваучерів» малим господарствам; створення державних фондів гарантування кредитів під проекти відбудови та цифровізації зрошувальних систем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агресія РФ проти України як загроза глобальній продовольчій безпеці : аналітична доповідь / А. Бобровицький, О. Борділовська, В. Колосова та ін. ; за заг. ред. М. Паламарчука. Київ : НІСД, 2024. 80 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.10>.
2. Оцінка збитків та потреб у відновленні сільського господарства України внаслідок повномасштабного вторгнення. *KSE Institute / Центр досліджень продовольства та землекористування*. 2024. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/> (дата звернення: 20.08.2026).
3. Розвиток національної системи сільськогосподарських знань та інновацій (AKIS). *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. 2026. URL: <https://agro.dn.gov.ua/rozvytok-natsionalnoyi-systemy-silskogospodarskyh-znan-ta-innovatsij-akis/> (дата звернення: 21.08.2026).
4. Русан В., Жураковська Л. Ключові виклики для аграрного сектора та основні завдання державної аграрної політики на 2025–2026 роки. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2025. 12 с.
5. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2024 р. № 1015-р. *Урядовий портал*. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 18.08.2026).
6. Bellon-Maurel V., Piot-Lepetit I., Lachia N., Tisseyre B. Digital agriculture in Europe: which organisations can boost adoption levels? *Crop & Pasture Science*. 2023. Vol. 74, No 6. P. 573–585.
7. Del Giudice T., Carbone A. The new challenges of European agricultural policy: new actors and redefined development paradigms. *Italian Review of Agricultural Economics*. 2024. Vol. 79, No 2. P. 3–17.
8. Gerhardt C., Bröring S., Strecker O. Framework for the digital transformation of the agricultural ecosystem in EU countries. *Handbook Digital Farming: Springer*. Berlin, Heidelberg, 2022. P. 59–108.
9. Rock K., Friedrich J., Zscheischler J. Agricultural innovation systems' visions of a sustainable agri-food future: a comparative case study. *Agriculture and Human Values*. 2025. Vol. 42, No 3. P. 2033–2053.
10. Trequatrini R., Cuozzo B., Manzari A. Measuring digital-sustainability readiness in agri-food SMEs: empirical evidence from EU. *Journal of Global Responsibility*. 2026. Vol. 17, No 2. P. 293–321.
11. Van der Zee F. A., Eveleens C. Agrifood, sustainability and entrepreneurial ecosystems in EU regions: smart specialisation approach. *Journal of Rural Studies*. 2025. Vol. 108. P. 102–118.

ЕКОНОМІКА / ECONOMICS

УДК 334.021.1

*Рахимжан Нуржанулы, Дамир Калабай
(Алматы, Казахстан)*

**АНАЛИЗ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОБЛЕМ В ФОРМИРОВАНИИ ПРИБЫЛИ,
РЕНТАБЕЛЬНОСТИ И ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ
ТОО «MASTER COLOUR»**

Прибыль является основным итогом деятельности предприятия, однако одного этого показателя недостаточно для полной оценки эффективности. Более точную картину дают показатели рентабельности, которые отражают уровень отдачи от вложенных средств. Вместе с этим важную роль играет финансовая устойчивость, которая показывает способность предприятия своевременно выполнять свои обязательства и сохранять стабильность. На практике встречаются случаи, когда организация получает прибыль, но испытывает трудности с платежеспособностью, что подтверждает необходимость комплексного анализа.

Статья будет полезна для специалистов в области управления, а также для руководителей и менеджеров предприятий, стремящихся повысить эффективность своей деятельности.

Ключевые слова: *прибыль, рентабельность, управленческие решения, эффективность, финансовая устойчивость.*

Profit is the main result of an enterprise's activities, but it is not enough to fully assess its effectiveness. Profitability indicators provide a more accurate picture, as they reflect the level of return on investment. Additionally, financial stability plays an important role, as it indicates an enterprise's ability to meet its obligations and maintain stability. In practice, there are cases where an organization generates profit but faces difficulties with its solvency, highlighting the need for comprehensive analysis. This article will be useful for management professionals, as well as for business owners and managers seeking to improve their performance.

Keywords: *profit, profitability, management decisions, efficiency, and financial stability.*

Анализ финансово-экономических результатов деятельности ТОО «Master Colour» проведен с применением методов, рассмотренных в теоретической части работы. В частности, использованы горизонтальный, вертикальный и факторный анализ прибыли, коэффициентный анализ рентабельности, метод детализации, а также методы оценки финансовой зависимости и абсолютной финансовой устойчивости. Такой подход позволяет комплексно оценить деятельность предприятия и выявить проблемные аспекты.

В первую очередь проведем горизонтальный анализ прибыли, который позволяет оценить изменение показателей за анализируемый период (таблица 1).

Таблица 1

Анализ изменений прибыли за 2023-2025 гг.

№	Показатель	2023 год	2024 год	2025 год	Прирост (+, -)	Темп роста, %
1	Валовая прибыль	34 520 000	44 860 000	58 080 000	23 560 000	168,2
2	Прибыль от основной деятельности	19 740 000	27 440 000	37 100 000	17 360 000	188
3	Чистая прибыль	15 486 000	22 364 000	30 842 000	15 356 000	199,1
Примечание – составлено авторами на основании источника (Годовой отчет, 2023 – 2025)						

Согласно данным таблицы 1, все виды прибыли предприятия за анализируемый период демонстрируют устойчивую положительную динамику. Наибольший прирост наблюдается по чистой прибыли, которая увеличилась почти в два раза, что свидетельствует о повышении общей эффективности деятельности предприятия и улучшении конечных финансовых результатов.

Для оценки структуры формирования прибыли проведем вертикальный анализ (таблица 2).

Таблица 2

Структура формирования прибыли

№	Показатель	Сумма, тг	Доля, %
1	Выручка	178 940 000	100
2	Себестоимость	120 860 000	67,5
3	Валовая прибыль	58 080 000	32,5
4	Чистая прибыль	30 842 000	17,2
<i>Примечание – составлено авторами на основании источника (Годовой отчет, 2023 – 2025)</i>			

Анализ, представленный в таблице 2, показывает, что значительную долю в структуре выручки предприятия занимает себестоимость продукции, которая составляет более двух третей от общего объема доходов. Это свидетельствует о высокой затратной нагрузке на предприятие и указывает на то, что большая часть полученной выручки направляется на покрытие производственных расходов.

Для оценки эффективности деятельности проведем анализ показателей рентабельности (таблица 3).

Таблица 3

Показатели рентабельности ТОО «Master Colour»

№	Показатель	2023	2024	2025	Прирост (+, -)	Темп роста, %
1	Рентабельность продаж, %	13,1	15,3	17,2	4,1	131,3
2	Рентабельность активов, %	20,7	25,2	31,6	10,9	152,6
3	Рентабельность собственного капитала, %	36,6	40,9	42,9	6,3	117,2
<i>Примечание – составлено авторами на основании источника (Годовой отчет, 2023 – 2025)</i>						

Анализ на таблице 3 показывает устойчивый рост всех показателей рентабельности, что свидетельствует о повышении эффективности использования ресурсов предприятия. Увеличение рентабельности продаж говорит о том, что предприятие стало получать больший объем прибыли с каждой единицы выручки.

Рост рентабельности активов указывает на более эффективное использование имущества предприятия.

Таблица 4

Результаты детализации рентабельности продаж ТОО «Master Colour»

№	Показатель	2023	2025	Прирост (+, -)	Темп роста, %	Влияние на рентабельность
1	Выручка, тг	118 460 000	178 940 000	60 480 000	151,1	Положительное
2	Чистая прибыль, тг	15 486 000	30 842 000	15 356 000	199,1	Положительное

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

3	Себестоимость, тг	83 940 000	120 860 000	36 920 000	144	Отрицательное
4	Расходы, тг	14 780 000	20 980 000	6 200 000	141,9	Отрицательное
5	Рентабельность продаж, %	13,1	17,2	4,1	131,3	Рост показателя
<i>Примечание – составлено авторами на основании источника (Годовой отчет, 2023 – 2025)</i>						

Как показывают данные таблицы 4, рентабельность продаж ТОО «Master Colour» за анализируемый период увеличилась с 13,1% в 2023 году до 17,2% в 2025 году, что составляет прирост 4 процентных пункта. Это свидетельствует о повышении эффективности основной деятельности предприятия.

Результаты детализации позволяют установить, что основное положительное влияние на рост рентабельности оказали увеличение выручки на 60 480 000 тг и рост чистой прибыли на 15 356 000 тг. Это обусловлено расширением объемов реализации продукции и увеличением доходов предприятия.

В то же время выявлено отрицательное влияние со стороны себестоимости и расходов (таблица 5).

Таблица 5

Показатели финансовой зависимости ТОО «Master Colour»

№	Показатель	2023	2024	2025	Прирост (+, -)	Темп роста, %	Оценка
1	Коэффициент автономии	0,57	0,62	0,68	0,11	119,3	Рост независимости
2	Коэффициент финансовой зависимости	0,77	0,62	0,48	0,29	62,3	Снижение зависимости
3	Коэффициент текущей ликвидности	1,96	2,14	2,38	0,42	121,4	Высокая платежеспособность
<i>Примечание – составлено авторами для определения финансовой устойчивости предприятия</i>							

Как показывают данные таблицы 5, показатели финансовой устойчивости ТОО «Master Colour» за анализируемый период демонстрируют положительную динамику.

Таблица 6

Оценка абсолютной финансовой устойчивости ТОО «Master Colour»

№	Показатель	2023	2024	2025	Прирост (+, -)	Темп роста, %
1	Общая сумма активов, тг	74 800 000	88 600 000	106 400 000	31 600 000	142,2
2	Собственный капитал, тг	42 300 000	54 700 000	71 900 000	29 600 000	170
3	Заемный капитал, тг	32 500 000	33 900 000	34 500 000	2 000 000	106,2
4	Запасы, тг	28 400 000	33 700 000	40 400 000	12 000 000	142,3
5	Собственные оборотные средства, тг	18 200 000	23 600 000	30 500 000	12 300 000	167,6

6	Обеспечение запасов собственными средствами	Нет	Нет	Нет	—	—
7	Финансовая устойчивость	Нормальная	Нормальная	Нормальная	—	—
<i>Примечание – составлено авторами на основании источника (Годовой отчет, 2023 – 2025)</i>						

Как показывают данные таблицы 6, финансовая устойчивость ТОО «Master Colour» в анализируемом периоде характеризуется положительной динамикой ключевых показателей.

Общая сумма активов предприятия увеличилась с 74 800 000 тг в 2023 году до 106 400 000 тг в 2025 году, что свидетельствует о расширении масштабов деятельности. При этом собственный капитал вырос более значительными темпами – на 29 600 000 тг, или на 70%, что указывает на укрепление финансовой базы предприятия и повышение уровня его финансовой независимости.

Заемный капитал увеличился незначительно – на 2 000 000 тг, что подтверждает тенденцию снижения зависимости от внешних источников финансирования. В результате структура капитала становится более устойчивой и сбалансированной.

Вместе с тем установлено, что запасы полностью обеспечиваются совокупными источниками финансирования, включая собственные и заемные средства, что позволяет предприятию сохранять платежеспособность и устойчивость.

В целях более глубокого изучения выявленных особенностей и уточнения причин их возникновения целесообразно провести анкетное исследование среди сотрудников предприятия, что позволит получить дополнительную информацию о внутренних факторах, влияющих на формирование прибыли, уровень рентабельности и финансовую устойчивость.

Предметом опроса в данном случае выступает – оценка факторов, влияющих на прибыль, рентабельность и финансовую устойчивость предприятия ТОО «Master Colour».

В анкетировании приняли участие сотрудники ТОО «Master Colour», представляющие различные функциональные подразделения предприятия, включая управленческий, производственный и учетный персонал.

В частности, в опросе участвовали бухгалтер, менеджер по снабжению и сбыту, начальник производства, а также рабочие производственного подразделения, общее количество респондентов 8. Директор и кладовщик не принимали участие в данном опросе. Проведение анкетирования сотрудников ТОО «Master Colour» осуществлялось с использованием корпоративной электронной почты предприятия. Анкета была направлена сотрудникам, задействованным в управленческой, производственной и учетной деятельности.

После заполнения анкеты результаты опроса были возвращены на корпоративную почту, что обеспечило централизованный сбор данных и их дальнейшую обработку.

Полученные ответы были систематизированы, сгруппированы по тематическим блокам и обработаны с использованием методов обобщения и сравнительного анализа. Это позволило выявить наиболее значимые факторы, влияющие на формирование затрат, уровень рентабельности и финансовую устойчивость предприятия.

Результаты анкетирования были агрегированы и представлены в виде аналитических таблиц и визуализированы с помощью дашборда, что позволило наглядно отразить структуру ответов и определить преобладающие тенденции (рис. 1).

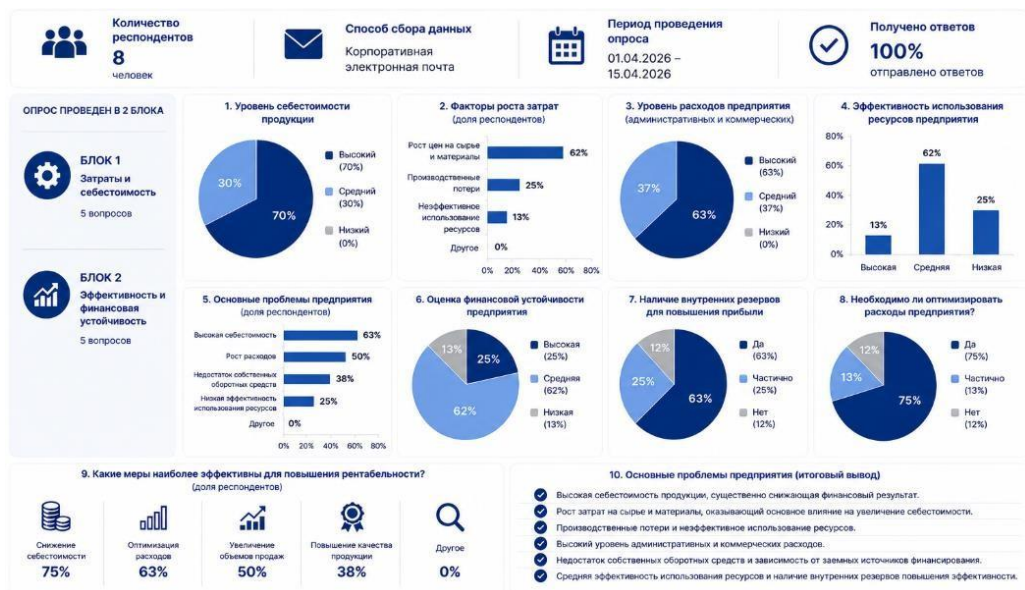

Рис. 1. Дашборд результатов опроса сотрудников ТОО «Master Colour»

Примечание: составлено авторами на основании результатов проведенного анкетирования

Как показано на рис. 1, результаты анкетирования сотрудников ТОО «Master Colour» представлены в виде дашборда, который наглядно отражает распределение ответов по ключевым направлениям исследования.

Анализ данных показывает, что большинство сотрудников оценивают уровень себестоимости продукции как высокий, что подтверждает значительную затратную нагрузку на предприятие. В качестве основного фактора роста затрат выделяется увеличение цен на сырье и материалы, а также наличие производственных потерь и неэффективного использования ресурсов.

В результате проведенного анализа финансово-экономической деятельности и анкетирования сотрудников ТОО «Master Colour» были выявлены ключевые проблемы, связанные с высокой затратной нагрузкой, недостаточной эффективностью использования ресурсов и зависимостью от заемных источников финансирования.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Новое знание, 2021. 688 с.
2. Шеремет А. Д. Финансовый анализ. ИНФРА-М, 2020. 384 с.
3. Ковалев В. В. Финансовый анализ: методы и процедуры. Финансы и статистика. 2020. 560 с.
4. Бригхэм Ю., Эрхардт М. Финансовый менеджмент. СПб., 2021. 960 с.
5. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Альпина Паблишер, 2020. 1344 с.
6. Донцова Л. В., Никифорова Н. А. Анализ финансовой отчетности. Дело и сервис. 2021. 304 с.
7. Негашев Е. В. Анализ финансовой отчетности. Юрайт, 2021. 280 с.
8. Ефимова О. В. Финансовый анализ. Бухгалтерский учет. 2020. 352 с.
9. Республика Казахстан. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете», №234-III от 28.02.2007. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000234_
10. Республика Казахстан. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)», № 120-VI от 25.12.2017. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>
11. ТОО «Master Colour». Годовая финансовая отчетность за 2023–2025 годы. Внутренние материалы предприятия. 2025.

12. ТОО «Master Colour». Внутренние аналитические материалы предприятия. 2025.
13. Дюсембаев К. Ш. Финансовый анализ предприятия. Экономика, 2021. 312 с.
14. Литвинова С.Л. Теория принятия решений: учебное пособие. М.: Инфра-М, 2022. 192 с.

Научный руководитель: кандидат экономических наук, асс. профессор Жумабаева М. Д.

УДК 330

*Сабина Али Ханкишиева
(Баку, Азербайджан)*

ENVIRONMENTAL DISCLOSURE AND PERFORMANCE ASSESSMENT OF GLOBAL OIL AND GAS COMPANIES: EVALUATING CLIMATE TRANSITION READINESS

The oil and gas sector remains a major component of the global energy system while being associated with substantial greenhouse gas emissions, methane leakage, flaring, energy consumption, water use and waste generation. For this reason, assessing climate transition readiness requires more than measuring the amount of environmental information disclosed by companies. This study distinguishes environmental disclosure from actual environmental performance by combining an Environmental Disclosure Index (EDI) with an Environmental Performance Index (EPI) and a separate assessment of decarbonization actions. The research examines ten major international oil and gas companies: BP, Shell, TotalEnergies, ExxonMobil, Chevron, Equinor, Eni, Repsol, Saudi Aramco and Petrobras. The empirical review covers performance data for 2023–2025, while company reports published in 2026 are used where they provide 2025 performance data. EDI measures whether measurable environmental information is disclosed, whereas EPI evaluates changes in quantitative environmental outcomes. The additional decarbonization assessment considers actual reductions in Scope 1 and Scope 2 emissions, changes in methane and flaring, energy-efficiency improvements, low-carbon energy deployment and other documented mitigation measures. The revised approach makes it possible to identify disclosure–performance gaps, including cases where companies report extensive environmental information but demonstrate weaker or mixed progress in actual decarbonization.

Keywords: oil and gas sector, environmental disclosure, environmental performance, EDI, EPI, Scope 1, Scope 2, Scope 3, methane, climate transition.

1. INTRODUCTION

The oil and gas industry remains a major component of the global energy system but is associated with significant environmental impacts, including greenhouse gas and methane emissions, flaring, energy and water consumption, and waste generation. Therefore, companies' environmental performance should be assessed through both climate strategies and measurable operational results. In recent years, companies have expanded environmental and sustainability reporting, including Scope 1, Scope 2 and Scope 3 emissions, climate risks, environmental targets and low-carbon investments. However, extensive disclosure does not necessarily indicate strong environmental performance. This study therefore applies two complementary measures: the Environmental Disclosure Index (EDI), which assesses the extent of environmental information disclosure, and the Environmental Performance Index (EPI), which evaluates actual environmental outcomes. Comparing the two indices helps identify differences between environmental transparency and performance.

2. RESEARCH SAMPLE AND DATA SOURCES

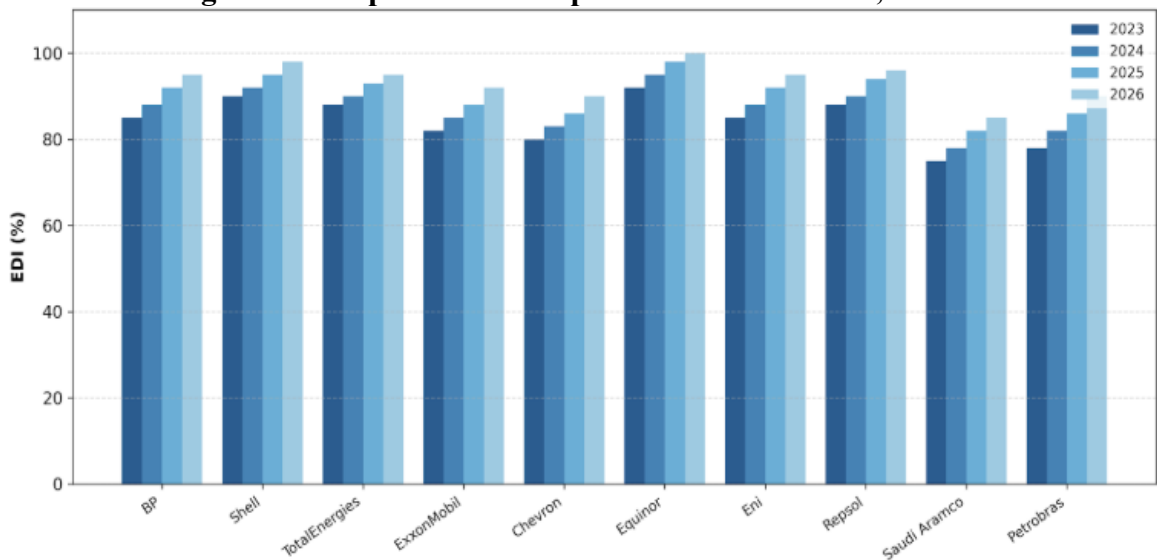
The study covers ten major international oil and gas companies selected because of their global importance and relatively systematic disclosure of environmental information. The analysis uses information from official corporate sources, including Sustainability Reports, Annual Reports, ESG Reports, ESG Data Books, Sustainability Data Supplements, Climate Reports and environmental performance databases. The use of official company sources ensures that the assessment is based on reported corporate data rather than secondary estimates. The observation period covers 2023–2026 and is used to examine changes in disclosure and environmental performance over time.

3. ENVIRONMENTAL DISCLOSURE INDEX

The Environmental Disclosure Index measures whether a company provides measurable information for selected environmental indicators. A binary scoring method is applied: a disclosed indicator receives a score of 1, while an indicator for which measurable information is not disclosed receives a score of 0. Ten environmental indicators are included in the assessment. The indicators used to construct the Environmental Disclosure Index include Scope 1, 2 and 3 emissions, methane emissions, flaring data, ghg/carbon intensity, energy efficiency/intensity, renewable or low-carbon energy, water data, waste/environmental incidents.

Thus, if a company reports measurable information for nine of the ten indicators, its EDI equals 90%. The index therefore reflects the level of environmental transparency rather than the quality of environmental outcomes.

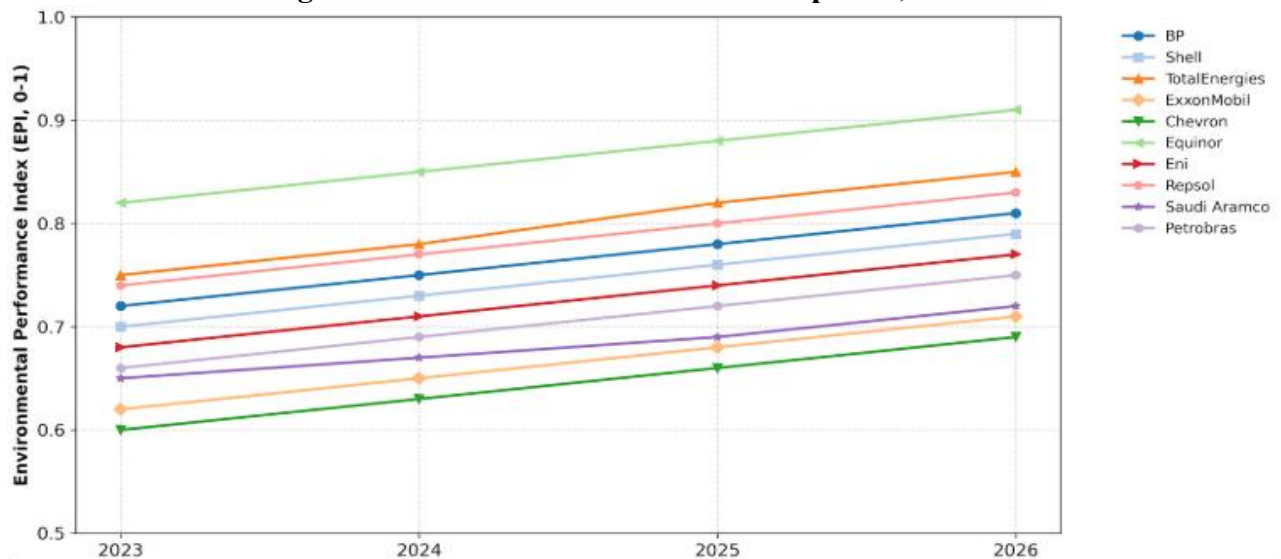
Figure 1. Comparison of companies' EDI indicators, 2023–2026

4. ENVIRONMENTAL PERFORMANCE INDEX

Unlike the EDI, the Environmental Performance Index evaluates actual environmental outcomes. The EPI is calculated using selected quantitative indicators reported by companies and normalizing them to a common 0–1 scale. The EPI considers GHG emission intensity, emission reduction, methane intensity, flaring, energy efficiency, low-carbon energy use, water intensity and waste-related indicators. This approach allows different environmental indicators to be compared using a common scale.

Figure 2. EPI trends of the selected companies, 2023–2026

5. EMPIRICAL OBSERVATIONS: FACTS BEHIND THE INDICES

BP provides a clear example of why disclosure and performance must be assessed separately. In its 2024 Sustainability Report, BP reported combined Scope 1 and Scope 2 emissions of 33.6 MtCO₂e, a 38% reduction against its 2019 baseline. At the same time, Scope 1 emissions were 32.8 MtCO₂e in 2024, compared with 31.1 MtCO₂e in 2023, showing that year-on-year absolute emissions increased despite longer-term progress against the 2019 baseline.

Shell reported gross direct Scope 1 emissions of 46 MtCO₂e in 2025, down from 50 MtCO₂e in 2024, mainly due to portfolio changes and abatement projects. Scope 2 emissions under its operational-control boundary fell from 8 MtCO₂e in 2024 to 7 MtCO₂e in 2025 [2]. The Shell example supports the use of a performance component in addition to disclosure scoring: the report contains measurable year-on-year changes and identifies operational explanations for the changes. The analysis should therefore record both the numerical change and the stated driver rather than describing the trend only as 'improving'. Equinor reported that operated Scope 1 and Scope 2 emissions decreased by 34% from 2015 to 2025, reaching 10.1 MtCO₂e in 2025. The company also reported an upstream CO₂ intensity of 6.3 kg CO₂ per barrel of oil equivalent in 2025 and stated an ambition for a 50% reduction in operated emissions by 2030 [3]. This evidence illustrates a stronger transition-readiness signal than disclosure alone because the company reports a quantified baseline, a measured reduction, a current intensity indicator and a forward target. Eni's 2025 Annual Report provides particularly detailed evidence of operational decarbonization. Direct Scope 1 emissions were 4.6 MtCO₂e in 2025, compared with 6.7 MtCO₂e in 2024 and 7.6 MtCO₂e in 2023. Routine flaring in operated upstream assets was reported as zero in 2025, while upstream methane intensity was 0.09%. Eni also reported net Scope 1 and Scope 2 upstream emissions of 4.7 MtCO₂e, 68% below its 2018 baseline [4]. This case is useful for the revised EPI because several indicators point in the same direction: absolute Scope 1 emissions, routine flaring and methane intensity all show measurable improvement. Such convergence provides stronger evidence of actual decarbonization progress than a high disclosure score alone.

ExxonMobil's 2025 performance data show Scope 1 emissions of 104 MtCO₂e, compared with 105 MtCO₂e in 2023, while combined Scope 1 and Scope 2 emissions were 97 MtCO₂e in 2025 versus 99 MtCO₂e in 2023. GHG intensity for Scope 1 and Scope 2 fell from 24.5 to 21.8 metric tonnes CO₂e per 100 metric tonnes of throughput or production between 2023 and 2025. Methane intensity was 0.03 in both 2023 and 2025, while hydrocarbon flaring declined substantially over the longer period [5]. The ExxonMobil case demonstrates why absolute emissions and intensity should be evaluated together. An improvement in intensity does not

necessarily imply a comparable reduction in absolute emissions. The revised EPI therefore avoids relying on a single metric.

TotalEnergies reported that operated Scope 1 and Scope 2 emissions were 33.1 MtCO₂e in 2025, compared with 46 MtCO₂e in 2015, representing a 38% reduction. The company also reported that the lifecycle carbon intensity of energy products sold in 2025 was 18.6% lower than in 2015, exceeding its stated 17% target for the year [6]. These data show the importance of combining operational emissions with broader product-related transition indicators when assessing an integrated energy company.

Saudi Aramco's 2025 Sustainability Report shows a more mixed short-term picture. The company reported that total Scope 1 and Scope 2 market-based emissions increased by 5.1% in 2025 compared with 2024, while upstream carbon intensity increased by 3.0%. Upstream methane emissions increased by 6.9%, although methane intensity remained unchanged at 0.04% [7].

6. DISCLOSURE–PERFORMANCE GAP

The distinction between EDI and EPI is important because environmental transparency and environmental performance are not identical concepts. A company may have a high EDI because it provides extensive environmental information, while its actual environmental performance may remain relatively weak.

The most important category for this study is the combination of high EDI and low EPI. This situation indicates that a company provides extensive environmental disclosure but does not necessarily demonstrate equally strong environmental outcomes. The resulting disclosure–performance gap can therefore be used as an additional analytical indicator when assessing climate transition readiness.

7. CLIMATE TRANSITION READINESS

Climate transition readiness should be assessed through the combined evidence of environmental disclosure, environmental performance and decarbonization actions. A company should not be considered transition-ready solely because it has a net-zero target or publishes extensive sustainability information. The strongest evidence includes measurable emissions data, defined baselines and targets, actual reductions in Scope 1 and Scope 2 emissions or intensity, and progress in methane, flaring, energy efficiency and low-carbon energy. The cases of BP, Eni and Saudi Aramco demonstrate that a single disclosure score cannot adequately reflect climate transition readiness.

8. CONCLUSION

This study develops an integrated framework for evaluating environmental disclosure, environmental performance and decarbonization progress in major oil and gas companies. The EDI measures environmental transparency, while the EPI evaluates changes in emissions, intensity, methane, flaring and other environmental indicators. The findings show that company performance can be mixed: Eni, Equinor, TotalEnergies and ExxonMobil demonstrate measurable improvements, while BP and Saudi Aramco show more mixed results. Therefore, environmental disclosure and performance should be evaluated jointly but not treated as equivalent. The EDI–EPI gap helps identify cases where high transparency is not accompanied by comparable environmental improvement, while climate transition readiness is best assessed through measurable outcomes, defined baselines and documented decarbonization actions.

REFERENCES

1. BP Sustainability Report 2024. London: BP Publications, 2024.
2. Shell plc. Annual Report and Accounts 2025 / Sustainability Statements. The Hague: Shell plc, 2025.
3. Equinor ASA. 2025 Annual Report and Sustainability Data Hub. Stavanger: Equinor ASA, 2025.
4. Eni S.p.A. Annual Report 2025. Rome: Eni S.p.A., 2025.

5. ExxonMobil Corporation. 2026 Sustainability Report and Metrics & Data. Irving, Texas: ExxonMobil Corporation, 2026.
6. TotalEnergies SE. Sustainability & Climate 2026 Progress Report; 2025 ESG Databook. Paris: TotalEnergies SE, 2026.
7. Saudi Aramco. Sustainability Report 2025. Dhahran: Saudi Arabian Oil Company, 2025.
8. Repsol S.A. Consolidated Management Report 2025. Madrid: Repsol S.A., 2025.
9. Petróleo Brasileiro S.A. (Petrobras). Sustainability Report 2025. Rio de Janeiro: Petrobras, 2025.
10. IFRS Foundation. IFRS S2 Climate-related Disclosures. London: IFRS Foundation, 2023.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / HISTORICAL SCIENCES

UDK 94(519).070-055.2

*Farangiza Abdusattorova
(Toshkent, O'zbekiston)*

KOREYA MUSTAMLAKA DAVRIDA XOTIN-QIZLARNING SIYOSIY ONGINI DAVRIY MATBUOTDA AKS ETISHI

Koreya davlatining Yaponiya mustamlakasi davrida (1910-1945) xotin-qizlarning siyosiy ongining shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Maqolada mustamlakachilik siyosati, modernizatsiya jarayonlari, xotin-qizlarning ta'lim olishi, matbuot va xotin-qizlar tashkilotlarining faoliyati, ularning ayollar ongini shakllantirishdagi o'rni yoritiladi. Xususan, 1919-yil 1-mart harakati, "Shin yosong" konsepsiyasi hamda "Kinhui" (gibiskus do'stlari uyushmasi) faoliyatining xotin-qizlarning milliy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarini rivojlantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada koreys ayollarining siyosiy ongi milliy ozodlik g'oyalari, ijtimoiy islohotlar va gender tengligi masalalarining o'zaro ta'siri natijasida shakllanganligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: *Koreya, Yaponiya mustamlakachiligi, koreys ayollari, siyosiy ong, ayollar harakati, 1-mart harakati, Kūnuhoe, yangi ayol, ayollar matbuoti, milliy ong, modernizatsiya.*

This article analyzes the formation and development of women's political consciousness in Korea during the period of Japanese colonial rule (1910–1945). It examines the role of colonial policies, modernization processes, women's education, the press, and women's organizations in shaping women's consciousness. Particular attention is paid to the March First Movement of 1919, the concept of the "New Woman" (신여성), and the activities of Kūnuhoe (근우회 – the Association of Friends of the Hibiscus) in the development of Korean women's national, social, and political views. The article further argues that Korean women's political consciousness was shaped through the interaction of national liberation ideas, social reforms, and the pursuit of gender equality.

Keywords: *Korea, Japanese colonialism, Korean women, political consciousness, women's movement, March First Movement, Kūnuhoe, New Woman, women's press, national consciousness, modernization.*

Kirish.

Koreyaning 1910–1945-yillardagi mustamlaka tarixi nafaqat siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar, balki jamiyatdagi gender munosabatlari va xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy mavqei o'zgarishi bilan ham tavsiflanadi. Yaponiya mustamlakachilik boshqaruvi bir tomondan koreys jamiyatini nazorat qilish va qayta tashkil etishga intilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan modernizatsiya jarayonlari xotin-qizlarning ta'lim, mehnat va jamoat hayotidagi ishtirokini kengaytirdi. Natijada koreys ayollari bir vaqtning o'zida modernizatsiya va mustamlakachilik siyosatining ta'sirini boshdan kechirgan ijtimoiy guruhga aylandi.

Mazkur sharoitda xotin-qizlarning siyosiy ongi bir yo'nalishli jarayon sifatida emas, balki milliy ozodlik, ijtimoiy modernizatsiya, gender tengligi va mehnat huquqlari kabi omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllandi. 1919-yilgi 1-mart harakati siyosiy faollikning muhim bosqichini yuzaga keltirgan bo'lsa, keyingi davrda ayollar matbuoti, ta'lim tizimi, ayollar tashkilotlari va mehnat harakatlari siyosiy hamda ijtimoiy qarashlarning rivojlanish maydoniga aylandi. Shu jihatdan, mazkur maqolaning asosiy maqsadi 1910–1945-yillarda koreys xotin-qizlarining siyosiy ongini shakllantirgan omillarni aniqlash hamda uning milliy, ijtimoiy va gender mazmunidagi evolyutsiyasini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism.

Choson davlati 1910-yilda Yaponiya imperiyasi tomonidan to'liq anneksiya qilinishi natijasida, siyosiy erkinliklar cheklanib, mustamlakachilik boshqaruvi o'rnatildi. Bu sharoitda milliy o'zlikni anglash masalasi jamiyatning turli qatlamlari, jumladan xotin-qizlar uchun muhim ahamiyat kasb eta boshladi. Xotin-qizlar ta'limining rivojlanishi siyosiy va ijtimoiy ong shakllanishining muhim omillaridan biri bo'ldi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida tashkil etilgan qizlar maktablari ayollarning savodxonligini oshirish bilan birga ularning jamiyatdagi mavqeyini o'zgartira boshladi. Ta'lim xotin-qizlar orasida ijtimoiy ongning kengayishi va siyosiy masalalarga qiziqishning paydo bo'lishi uchun zamin yaratdi. Shuningdek, XX asr boshlarida gazeta va jurnallarda xotin-qizlarning ta'limi, oiladagi mavqeyi, axloq va jamiyatdagi roli haqida munozaralar olib borildi. Xotin-qizlar masalalarining matbuotda muhokama qilinishi ularni jamiyatning passiv a'zosi emas, balki ijtimoiy jihatda ishtirokchi sifatida tassavvur qilish imkonini berdi. Bu o'rinda xristian missionerlarini ham o'rini alohida ta'kidlash joiz. Xususan, qizlar uchun tashkil etilgan maktablarda ayollarning ta'limi bilan birga ijtimoiy ongini o'stirishga xizmat qildi.

1919-yil 1-martida Koreya mustamlka tarixidagi eng yirik milliy-ozodlik harakati bo'lib o'tdi. Ushbu harakatning asosiy talabi Koreya mustaqilligini tiklash bo'lsa-da, unda xotin-qizlarning ishtirok etishi ayollar orasida siyosiy ongning paydo bo'lganligi bilan ahamiyatlidir. 1-mart harakatida xotin-qizlar namoyishlarda qatnashish mustaqillik harakatiga oid materiallar tarqatish, yaradorlarga yordam ko'rsatish kabi ishlarda tashabbus ko'rsatgan. 1-mart harakatidan keyingi davrda yapon mustamlakachiligi saqlanib qolgan bo'lsa-da, xotin-qizlarning jamiyatdagi ishtiroki butunlay to'xtamadi. Endi ular yanada faolroq harakat qila boshladilar. Misol tariqasida, 1920-yillarda turliayollar tashkilotlari, ma'rifiy uyshmalar xotin-qizlar matbuoti shakllana boshladi. Shu sababli, 1919-yil ayollar siyosiy ongining institutsional va jamoaviy rivojlanishiga olib kelgan muhim boshlang'ich nuqta sifatida baholash mumkin.

1920-yillar Koreya xotin-qizlar tarixida "Shinyosong" – "yangi ayol" konsepsiyasi shakllanga va keng tarqalgan davr hisoblanadi. "Shinyosong" tushunchasi dastlab zamonaviy ta'limolgan, G'arb va Yaponiya zamonaviy madaniy qarashlaridan xabardor xotin-qizlarga nistabat ishlatilgan. "Shinyosong" va "Yojagye" kavi xotin-qizlar jurnallarida ayollar ta'limi, nikoh va ajralish, mehnat, sevgi, oilaviy munosabatlar, ayollarning jamiyatdagi o'rniva gebder tengligi masalalari keng muhokama qilingan. Mazkur mavzular orasida nikoh va ajralish "Yangi ayol" jurnalining muhim qismiga aylangan. An'anaviy konfutsiycha nikohda ayollarning o'rni "eriga xizmat qilish" bo'lsa, zamonaviy ta'lim olgan xotin-qizlar shaxsiy tanlov, sevgi va individual huquqlarni ham ilgari sura boshlagan. "Shinyosong" mustamlaka matbuotida ko'pincha bahs va tanqid obyekti ham bo'lgan. Ularning kiyinish uslubi, sevgi va nikoh haqida qarashlari, oilaviy majburiyatlarga munosabati va mustaqillikka intilishi konservativ gazeta bo'lgan "Choson Ilbo"da asosiy tanqid markazida turgan. "Yangi ayol" fenonimi mustamlka davrida ayollat siyosiy ongini shakllanishidagi muhim ijtimoiy-intellektual bosqich bo'la olgan.

1927-yilda Koreyadagi turli qarash va yo'nalishlardagi barcha ayollar tashkilotlarini birlashtirgan Kunuho tashkilotiga asos solindi. Bu tashkilot butun mamlakat bo'ylab o'z bo'limlariga ega bo'lgan hamda uning tarkibidagi sotsialist vakilalar o'zaro fikr almashinuvlari orqali chekka qishloq hududlaridagi xotin-qizlarga ham ahamiyat berishni boshlagan. Kunuho tashkiloti Shinganho tashkilotining davomchisi sifatida millatchi hamda kommunist ayollar guruhlarining koalitsiyasi shaklida paydo bo'lgan edi. Kunuho tashkiloti konfutsiychilik mafkurasiga asoslangan "erkak – yuqori, ayol – quyi" degan eskicha qarashni yo'q qilish va oilada, ish joyida hamda umuman jamiyatda ayolga erkaklar bilan teng huquqli munosabatda bo'lishga erishishni maqsad qilgan. Tashkilot yetakchilari Koreyada va boshqa barcha joylarda jinsga xos me'yorlar, odat va kundalik amaliyotlar orqali targ'ib qilinadigan gender notengligi tarixidan yaxshi boxabar edilar. Sotsializm mafkurasida ta'sirida bo'lgan yetakchi ayollar gender tengsizligining vujudga kelishini xususiy mulkchilik hamda kapitalistik iqtisodiy tizimning paydo bo'lishi bilan bog'lashgan. Bu guruh ayollar xalqlarning iqtisodiy asosga ko'ra sinflarga ajratilishi

ayollarning jamiyatdagi qiymatini tushirgan va ular rolini kamaytirgan, deb hisoblashar edi. Haqiqatda ham, kishilik tarixi ko'zdan kechirilsa, matriarxat davrining tugashi – temir ixtiro qilinishi bilan ortiqcha mahsulotlarning paydo bo'lishi, vaqt o'tishi bilan uy xo'jaligini moddiy jihatdan ta'limlash to'liq erkaklarning zimmasiga o'tishi bilan ketma-ket sodir bo'lgan.

Tashkilot kengroq ijtimoiy o'zgarishlar uchun fabrika ayol ishchilari va dehqon ayollarni safarbar qilishga intildi. Turli mafkuraviy qarashlarga asoslangan holda uyushgan ichki guruhlar o'rtasidagi ziddiyat hamda Yaponiya general-gubernatorligining tobora kuchayib borayotgan tazyiqi tufayli 1931-yilda Kunuho tarqalib ketdi.

Tashkilotlarning har biri g'oyalarini yoyish uchun o'z nashrlariga ega bo'lib, tashkilot a'zolari ham bu nashrlarda (gazeta, jurnal kabi) turli shakllarda chiqishlar qilishgan. "Shin yosong"lar ba'zan maqola, hikoya, ba'zan rasmlar orqali koreys xotin-qizlarini o'qishga, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishga hamda huquqlarini tanishga chaqirishgan. Bu turkum maqola va chiqishlar nafaqat ayollarni asrlar davomida jamiyatdan uzib qo'ygan eski an'analarni o'zgartirishga, balki jismoniy va ruhiy erkinlikka erishish uchun xotin-qizlarning o'zini o'zi uyg'otishga ham urg'u bergan. "Kunuhoning tashkil etilishi to'g'risidagi deklaratsiya" kishilik tarixi davomida ayollarni qiynagan cheklovlar va muammolar, shuningdek, qarama-qarshiliklarni ta'kidlab ko'rsatadi. Deklaratsiya ayollar harakatini kengroq ijtimoiy harakatlar bilan hamohanglikda joylashtiradi. Eng muhimi "universal va umumiy masalalarga yondashuvda mahalliy o'ziga xosliklarni also unutmaslik zarur", deb qayd etilgan edi.

Sotsialist ayollardan Chong Chilsong, Cho Chonghu va Kim Unhu shaharlik boy ayollar va kambag'al, asosan ishchilar sinfiga mansub xotin-qizlarning turmush tarzi va muammolari bir-biridan jiddiy farq qilishi haqida yozgan. Shaharlik boy ayollarning farovon va to'kis hayotidan farqli o'laroq, proletar ayollarning ahvoliga urg'u berarkan, Chong Chilsong ma'rifatparvar ayollarni jamiyatning eng qashshoq xotin-qizlar sinfiga yordam berishga chaqiradi. Cho Chonghu Kunuho tashkiloti ichidagi g'oyaviy kurashlar, siyosiy mojaro yoki sinfiy kurash – qaysi islohotlarning ustuvor bo'lishi kerakligi haqida ba'zi qarashlarini ilgari surgan. Aslida ham, ko'pchiligi sotsialist ayollardan iborat bo'lgan Kunuho tashkiloti "sof millatchi ayollar" va dindor xotin-qizlarni birlashtira olmagan. Sotsializmning din va milliylikka nisbatan unchalik iliq bo'lmagan munosabati bunga to'siq bo'lgan, deyish mumkin. Kim Unhu tomonidan yozilgan maqolada g'arbdagi liberal burjua ayollar harakatida asosiy e'tibor ayollarning siyosiy huquqlarini aks ettiruvchi saylov huquqiga erishishga qaratilgan bo'lsa ham, xotin-qizlar saylov huquqiga ega bo'lgan mamlakatlardagi vaziyat ham risoladagidek emasligi qayd etilgan: "ayol proletarlar, ishchilar va dehqonlar erkaklar, manufakturachi kapitalistlar yoki mulkdorlardan to'liq ozod qilinmagan". Shu boisdan muallif sotsialistik mamlakatlardagi sinfiy kurashga katta ahamiyat beradi. Kunuho tashkiloti qisqagina vaqtda faoliyat yuritgan bo'lsa ham, koreys ayollari siyosiy-ijtimoiy qiyofasining shakllanishida jiddiy rol o'ynadi. XIX asr so'nggi choragidan tashkilot tuzilgunigacha tarqoq faoliyat yuritib kelgan turli ayollar tashkilotlarini birlashtirishga erishganining o'ziyiq bu vaqtga kelib koreys xotin-qizlarining gender tengligi va haq-huquqlar uchun kura shda qanchalik jiddiy pozitsiyani egallaganidan dalolat beradi.

1930-yillardan boshlab Yaponiya imperiyasining Koreyadagi mustamlakachilik siyosati yanada kuchaydi. Ayniqsa, 1931-yildan keyingi urushlar va 1937-yilda Xitoy-Yaponiya urushining boshlanishi Koreya jamiyatining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotini keskin o'zgartirdi. 1938-yildan boshlab esa mustamlakachilik boshqaruvi imperial safarbarlik siyosatini kuchaytirib, koreys aholisini urush ehtiyojlariga bo'ysundirishga intildi. Bu jarayon xotin-qizlarning jamiyatdagi mavqei va siyosiy ongiga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Urush yillarida ishchi kuchiga ehtiyoj oshgani sababli ayollarni ishlab chiqarishga jalb qilish kuchaydi. Biroq bu jarayonni oddiy "ayollarning iqtisodiy mustaqilligi kuchaydi" deb baholash yetarli emas.

Janice C. H. Kimning *To Live to Work: Factory Women in Colonial Korea, 1910–1945* tadqiqotida ko'rsatilganidek, ayollarning fabrikadagi mehnat tajribasi ularning ijtimoiy va siyosiy

ongining rivojlanishi bilan bog'liq edi. Mehnat sharoiti, ish haqi, ish beruvchilar bilan munosabatlar va jamoaviy noroziliklar ayollarning o'z huquqlarini anglashiga ta'sir ko'rsatdi.

1930-yillarning oxiridan boshlab matbuot ustidan nazorat kuchaydi. Ayollar haqidagi materiallarda ham davlat mafkurasi va urush siyosatining ta'siri sezila boshladi. Ayollar yaxshi ona; yaxshi xotin; mehnatkash fuqaro; imperiyaga sodiq subyekt kabi rollar yuklandi.

Xulosa.

1910–1945-yillarda Koreya xotin-qizlarining siyosiy ongining shakllanishi va rivojlanishi mustamlakachilik siyosati, modernizatsiya jarayonlari, ayollar ta'limi, matbuot va jamoat tashkilotlari faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Bu jarayon bosqichma-bosqich kechib, dastlab ayollarning ijtimoiy va milliy ongining rivojlanishi, keyinchalik esa siyosiy faolligining kuchayishi bilan tavsiflangan.

1910–1919-yillarda qizlar ta'limining kengayishi, ma'rifiy faoliyat va matbuot ayollarning an'anaviy oilaviy doiradan tashqaridagi ijtimoiy masalalarga qiziqishini kuchaytirdi. 1919-yilgi 1-mart harakati esa muhim burilish nuqtasi bo'lib, xotin-qizlarning milliy ozodlik harakatidagi ishtirokini kuchaytirdi va ularning o'zini jamiyat hamda millatning faol subyekti sifatida anglashiga zamin yaratdi.

1920-yillarda “Shin yosong” (“Yangi ayol”) konsepsiyasi shakllanib, ayollar ta'limi, kasbiy faoliyati, nikoh, gender tengligi va shaxsiy huquqlari haqidagi munozaralar kengaydi. Ayollar matbuoti ushbu qarashlarning tarqalishida muhim vosita bo'ldi. 1927-yilda Kunuhoning tashkil etilishi esa ayollar harakatining yanada uyushgan va ijtimoiy-siyosiy xarakter kasb etganini ko'rsatdi.

1930–1945-yillarda mustamlakachilik nazoratining kuchayishi siyosiy faoliyatni cheklagan bo'lsa-da, ayollarning siyosiy ongi yo'qolmadi, balki milliy o'zlik, mehnat, gender tengligi va ijtimoiy huquqlar bilan bog'liq yangi mazmun kasb etdi. Umuman, koreys ayollarining siyosiy ongi ta'lim, matbuot, milliy ozodlik harakati, mehnat va ayollar tashkilotlari ta'sirining o'zaro uyg'unligi natijasida shakllangan.

Koreys ayollarining siyosiy ongi faqat milliy mustaqillik g'oyalari orqali emas, balki ta'lim, mehnat, jamoaviy harakat, gender tengsizligi va kundalik ijtimoiy tajribalar orqali ham shakllangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Choi H. New women in Colonial Korea. / A sourcebook. Routledge. Oxfordshire: Taylor & Francis Group, 2013. P. 197.
2. Yi Hyeong Gyeong. Women and Solidarity. (이 형경, 여성과 당결) Kunuho Leaflet 1, Vol. 1, August 15, 1927. Reprinted in Choe Eun-Hui Until We Recover Our Nation: 1905-1945. The Secret Stories of Korean Women (조국을 찾기 까지: 1905-1945. 한국 여성 화동 비화 하). Tamgudang, 1972. Vol. 2. PP. 131–133.
3. Nam H. Women in the Sky: Gender and Labor in the Making Modern Korea. / Chapter 2, Factory Women in the Socialist Imagination: The 1930s. New York: Cornell University Press. 2021. P. 40.
4. Kim Janice C. H. To Live to Work: Factory Women in Colonial Korea, 1910–1945. Stanford: Stanford University Press, 2009.
5. Kim Sun-Young. The New Woman and the Politics of Love, Marriage, and Divorce in Colonial Korea. In: studies on gender and modernity in colonial Korea.
6. Chang, In-mo (장인모). “1920년대 權友會 본부 사회주의자들의 여성운동론.” 한국사연구, №142, 2008. P. 367–419.
7. Theodore Jun Yoo. The Politics of Gender in Colonial Korea: Education, Labor, and Health, 1910–1945. Berkeley: University of California Press, 2008.

Нурислом Ахмаджонов
(Ташкент, Узбекистан)

ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В ПРОЦЕССАХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В данной статье анализируется теоретико-концептуальное содержание феноменов национальной идентичности и национального самосознания, а также их социокультурные особенности в условиях глобализации. В исследовании раскрывается сущность понятий "идентичность," "национальная идентичность," "самосознание" и "национальное самосознание," при этом особое внимание уделяется их взаимосвязи и отличительным аспектам. Рассмотрены научно-методологические возможности инструментального, примордиального и конструктивного подходов к интерпретации национальной идентичности.

Ключевые слова: национальная идентичность, национальное самосознание, идентичность, историческая память, национальное сознание, национальная принадлежность, национальные ценности, глобализация, модернизация, культурная интеграция.

This article analyzes the theoretical and conceptual content of the phenomena of national identity and national self-consciousness, as well as their sociocultural features in the context of globalization. The study explores the essence of the concepts of "identity," "national identity," "self-consciousness," and "national self-consciousness," paying special attention to their interconnection and distinctive aspects. The research also examines the scholarly and methodological potential of instrumentalist, primordialist, and constructivist approaches to interpreting national identity.

Keywords: national identity, national self-awareness, identity, historical memory, national consciousness, national affiliation, national values, globalization, modernization, cultural integration.

Происходящие сегодня процессы глобализации мира отражают также и специфические подходы к вопросу "идентичности" в социальных и гуманитарных науках, обусловленные социокультурными изменениями в окружающем мире, в том числе появлением на карте мира новых государств. Термин идентичность (идентификация) заимствован из английского языка (identity) и используется в значениях "тождественность," "принадлежность." Идентичность – это понятие, связанное с малыми социальными группами, классами, территориальными общностями, этническими и национальными группами, народами, социальными движениями, а также с государством и всем человечеством в глобальном масштабе [6, с. 41-42]. При этом человек осознаёт, ощущает и оценивает себя как культурного субъекта или агента (носителя) в системе социальных отношений. В социуме человек может одновременно идентифицировать себя с несколькими социокультурными общностями и группами [10, с. 15]. Индивидуальные аспекты социокультурной идентичности представляют собой более или менее ограниченную систему, особенности которой можно объяснить её иерархической упорядоченностью. В этом случае личность считает себя "принадлежащей" к определённым группам и общностям с точки зрения определённой степени близости.

До недавнего времени понятие "идентичность" практически не использовалось и не применялось в научных дискуссиях. Данный термин не был предметом теоретического и эмпирического изучения. Он не встречался в монографиях, учебниках и журнальных материалах. Этому понятия мы не встретим даже в последних изданиях философских и психологических словарей. Лишь в последние десятилетия термин "идентичность" начал

появляться на страницах отечественной прессы. Несмотря на это, он все еще остается незнакомым, непонятным для большинства читателей и с трудом входит в привычный научный категориальный аппарат.

Анализируя подходы к пониманию национальной идентичности, специалисты выделяют инструментальный, примордиальный и конструктивный подходы. Именно эти подходы вызывают множество споров и дискуссий при определении факторов идентичности.

Идентичность возникает в процессе развития и означает, что человек осознаёт своё конкретное место в определённой целостной структуре и проявляет себя через чувство принадлежности к ней. Идентичность помогает человеку удовлетворять свои потребности и находить своё место в обществе. Это, в свою очередь, даёт человеку возможность избавиться от самого тяжкого страдания – полного одиночества и сомнений.

В свою очередь, представление о "национальной идентичности" мы рассмотрели в качестве методологической основы, опираясь на концепции С. Шульмана, П. Альтера и "теорию поля" К. Левина. Согласно С. Шульману, учение о "национальной идентичности" исследовалось в разрезе трёх основных аспектов. Это:

- 1) этническая идентичность (этнические группы);
- 2) гражданская идентичность (объединение в единое государство);
- 3) социокультурное единство нации в структуре культурной идентичности [11, с. 46].

Согласно идее Шульмана, культурные факторы включают в себя общность религиозных ценностей, единство языка и другие интегрирующие аспекты. Исходя из этого, в рамках данной концепции мы выдвинули идею исследования компонентов структуры национальной идентичности на примере каракалпакской национальной идентичности, то есть идентичности каракалпаков в составе Узбекистана. С социологической точки зрения, этническая идентичность народов напрямую связана с их социальным статусом и историей.

Учение о "национальной идентичности," согласно теории П. Альтера, разделяет существующие компоненты на культурно-национальную идентичность и гражданско-политическое тождество. Согласно ему, основу культурно-национальной идентичности составляют общность традиций, обычаев, религиозных верований и языка. Формы же гражданской и политической идентичности представляет собой интегрирующий фактор, связанный с развитием политического сознания и правовой культуры слоев населения, проживающих в социуме, то есть коллективная идентичность [8, с. 80].

Американский исследователь К. Левин в своём учении "теория поля" утверждал, что идентичность формируется через: а) "субъект" (индивид/государство), б) "пространство окружающей среды" (E-environment) и в) "жизненное пространство" (L-life). Моделируя идентичность (I-identity), К. Левин сводит такие элементы, как географический, исторический, религиозный, языковой и другие, в следующую формулу: $I = E \cdot L$. Иными словами, он приходит к выводу, что "идентичность" (I), опираясь на "цивилизации" и "идеологии" (L), на основе "территории" и "климата" (E), составляет национальную принадлежность [5, с. 67-68].

Также немецкий учёный У. Бек в своей книге "Что такое глобализация?" называет абсурдными мнения и взгляды, согласно которым "можно понять современный мир, его кризисы и прогресс, не обращая внимания на содержание явлений, выражаемых такими ключевыми понятиями, как "культурная политика," "культурный капитал," "культурная самобытность," "культурная гомогенность," а также этническая, расовая, религиозная и гендерная принадлежность [2, с. 91-92]."

В научной литературе даются определённые определения понятию "самосознание." В частности, "самосознание – это проявление сущности человеческого бытия через действительность, честь, достоинство, авторитет и совесть. Понимание смысла и цели жизни начинается с самосознания [9, с. 150]". Таким образом, самосознание имеет следующие значения:

1) познание сущности человеческого существования; 2) осознание эпохи, в которой живёшь; 3) познание смысла жизни; 4) наличие своего места в обществе; 5) ощущение своей гражданской позиции.

Проблема самопознания была поставлена на повестку дня Сократом (469-399 гг. до н.э.), и высказывания по этому вопросу продолжают по сей день. Он говорил: "Познай самого себя! [4, с. 58]." При этом философ подразумевал три значения:

- а) быть мудрым;
- б) обрести справедливость;
- в) соблюдать общие правила [4, с. 59].

Действительно, если человек постигнет тайны духовного мира, он достигнет уровня мудреца, а мудрость, в свою очередь, требует быть справедливым в характере и социальных отношениях, а также соблюдать общие правила в общественной деятельности.

Самопознание является составной частью национального самосознания. Его формирование приводит к содержательному изменению динамико-функционального состояния сознания и его высшей формы – самосознания. По словам российского исследователя Б. Ананьева, самосознание является условием правильной самооценки человека с точки зрения стоящих перед ним задач и возможностей, определяющих его дальнейшее развитие. В процессе самопознания личность начинает управлять своим поведением не извне, а изнутри, как внутренней потребностью.

Известно, что уровень исторического сознания общества является фактором, определяющим духовное состояние нации. Происхождение понятия "нация" связано со словом "рождение" (лат. nasci – рождаться) [3, с. 19]. Однако со временем оно значительно отделилось от своего первоначального лексического значения. В языке римлян под *nationes* изначально подразумевались чужаки, культурно отличавшиеся от них. В Средние века это понятие было связано с государственной компетенцией, и члены общины, определяемые по происхождению, имели право определять политический курс того или иного государственного устройства. В науке историческое сознание обычно понимается как совокупность знаний, представлений, взглядов, традиций, обрядов, обычаев и учений о своем происхождении, важных событиях своей истории и великих предках прошлого в жизни социальных групп, классов, народов, этносов и наций. По мнению В. В. Столина, в основе самосознания лежит конфликт между содержаниями "Я." Б. Г. Ананьев в своих исследованиях указывает на неравномерность и гетерохронность формирования характеристик человека как индивида, субъекта деятельности и личности в качестве основного фактора возникновения самосознания. По его мнению, самосознание координирует эти три характеристики и таким образом обеспечивает индивидуальность сознания.

В современном обществе модернизация, экономическая конкуренция, межкультурная интеграция, урбанизация и инновационное развитие не смогли воспрепятствовать процессам национального формирования, возникшим в недавнем прошлом человеческой истории. Сегодня не только этнические, но и социальные группы стремятся переосмыслить уровень своей принадлежности или идентичности и выстроить её рамки на основе более сложных, но последовательных и глубоких явлений. С одной стороны, ускорение цивилизационного развития мира формирует постиндустриальное общество с элементами космополитизма, с другой – в государствах, появившихся на карте мира, наряду с формированием нового строя, создание национальной идентичности стало насущной необходимостью.

Если обратиться к определению и истории понятий "нация," "национальность" и "национальная идентичность" в социальных науках, то под "нацией" понимается этническая общность людей, проживающих на определённой территории, связанных социальными отношениями и выступающих в качестве самостоятельного субъекта, который создаёт самобытные материальные и духовные богатства на основе единства языка,

национального характера, духа национального самосознания, обычаев, традиций, ритуалов и ценностей [7, с. 16-17]. Принадлежность к нации развивается в ходе исторического прогресса при условии стабильного проживания на определённой территории и формируется на основе единения духовно-психологического потенциала людей. Она является продуктом появления и развития человека. В этом смысле мы хотели бы привести следующее определение понятия нации, данное известным западным исследователем Б. Андерсоном: "Материальные факторы имеют важное значение в формировании и развитии нации, но они не являются последней возможностью для увековечения наций. Они – необходимое условие для развития нации [1, с. 47]."

В целом, национальная идентичность – это осознание и ощущение личностью своей принадлежности к определённой социальной общности на основе объединения в себе различных культурных особенностей, существующих в данном социуме. Национальная идентичность также представляет собой принятие принадлежности к определённой нации или этносу через воплощение в себе исторической, социальной памяти и ментальных особенностей, которые отражают прошлое, настоящее и будущее нации, а также через восприятие культуры и духовного мира этого народа на основе тождественности и соответствия. В свою очередь, национальное самосознание означает осознание представителем любой нации своей принадлежности к общечеловеческой культурной основе, языку, культуре, историческому наследию, обычаям и традициям, а также понимание своего места во всём этом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Андерсон Б., Хрох М., Бауэр О., Смит Э. Нация и национализм. М.: Политиздат, 2001. С. 47.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. М.: Прогресс – Традиция, 2001. С. 91–92.
3. Голчевски Ф. XIX–XX асрларда Шарқий Европада миллатларнинг тузилиши. Тарих ва ўзликни англаш IV: Минтақавий интеграция ва тарих. Халқаро конференция материаллари. Тошкент, 2018. Б. 19.
4. История политических и правовых учений. Учебник / под ред. В.С. Нерсисянца. М.: «Юридлит», 1988. С. 58.
5. Левин К. Теория поля в социальных науках. СПб., 2000. С. 67–68.
6. Мадаева Ш.О. Идентиклик антропологияси. Тошкент: NOSHIR, 2015. Б. 41-42.
7. Махмудов Л.Ю. Ўзбек идентификацияси жараёнининг ўзига хос хусусиятлари: фалсафий-тарихий таҳлил / Дисс. иши. Тошкент, 2011. Б. 16–17.
8. Степаненко О.А. Поиск идентичности как константа немецкой культуры. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. 2013. № 7. С. 80–90.
9. Эргашев И., Набиев Э., Комилов Н. ва бошқ. Миллий истиклол ғояси: дарслик. Тошкент: Академия, 2005. – 150 б.
10. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность. М.: МОСУ, 2001. С. 15.
11. Шульман С. Критика противопоставления «гражданский-этнический» и «восточный-западный» в изучении национализма. *Вопросы национализма*. 2015. № 2 (22). С. 46.

УДК 94:621.31(477.82)«1953/1964»

Андрій Васюхник
(Луцьк, Україна)

ЕЛЕКТРИФІКАЦІЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «РАДЯНСЬКА ВОЛИНЬ» 1953–1964 РР.

На матеріалах обласної газети «Радянська Волинь» простежено, як упродовж 1953–1964 рр. змінювався публічний образ електрифікації Волинської області. Показано, що перехід від дрібних колгоспних електростанцій до централізованого електропостачання супроводжувався ретроспективною політичною переоцінкою попереднього курсу, який на початку 1960-х рр. було кваліфіковано як «хибний напрям», породжений культом особи. Зіставлення переможної риторики інформаційних заміток із критичними дописами читачів виявляє розрив між деклараціями і практикою енергопостачання, передусім у містах області.

Ключові слова: електрифікація, Волинська область, «Радянська Волинь», радянська преса, колгоспні електростанції, десталінізація, історія повсякденності.

Drawing on the regional newspaper Radianska Volyn, the article traces the changing public image of the electrification of Volyn oblast between 1953 and 1964. It demonstrates that the shift from small collective-farm power plants to a centralised supply grid was accompanied by a retrospective political reassessment of the earlier course, which by the early 1960s was labelled an «erroneous line» engendered by the cult of personality. Juxtaposing the triumphant rhetoric of news items with critical readers' letters reveals the gap between official declarations and the actual practice of power supply, above all in the towns of the region.

Key words: electrification, Volyn oblast, Radianska Volyn, Soviet press, collective-farm power plants, de-Stalinisation, history of everyday life.

Постановка проблеми. Електрифікація належить до тих сюжетів радянської історії, у яких технічний зміст найважче відокремити від ідеологічного. Централізований план електрифікації утвердився насамперед як політичний проєкт, вигідний партії й невигідний місцевому самоврядуванню та самим інженерам [24, р. 3–5]. Для західних областей УРСР він мав додаткове навантаження: електрифікація подавалася водночас як доказ переваг радянського ладу над «панською Польщею» і як засіб подолання цілком реальної технічної відсталості краю [17, с. 4]. Волинська область є показовим випадком, адже за неповних п'ятнадцять повоєнних років вона пройшла шлях від поодиноких дизельних агрегатів у районних центрах до підключення до державної енергосистеми [12]. Він збігся з десталінізацією та переходом до семирічного плану, і обласна газета зафіксувала не лише хронологію процесу, а й зміну способів говорити про нього.

Аналіз досліджень і мета статті. Класичною працею з ранньої радянської електрифікації залишається монографія Дж. Куперсміта [24]. Узагальнені відомості про електрифікацію українського села, зокрема про те, що централізовані системи почали давати понад дві третини спожитої галуззю електроенергії лише в середині 1960-х рр., подано в «Енциклопедії Сучасної України» [11]. Методологічні засади залучення радянської періодики до вивчення повсякденності обґрунтувала О. Коляструк, наголошуючи на потребі читати такі тексти не як реєстр фактів, а як свідчення про норму, що її влада прагнула запровадити [14, с. 61–64]. Дискурс волинської обласної преси щодо електрифікації досі не був предметом окремого дослідження. Мета статті – реконструювати динаміку публічного образу електрифікації Волині та зіставити офіційну риторику зі свідченнями про реальний стан енергопостачання.

Джерельна база. Основу дослідження склали 22 публікації «Радянської Волині» за 1953–1964 рр., виявлені шляхом суцільного перегляду підшивки. Розподіл матеріалів за роками та жанрами подано в табл. 1.

Таблиця 1

**Розподіл публікацій «Радянської Волині» про електрифікацію
за роками та жанрами (1953–1964 рр.)**

Рік	Замітки	Дописи читачів	Нариси, фото	Офіційні та рекламні	Аналітичні та передові
1953	2	3	3	1	–
1954	2	1	–	–	–
1955	2	–	–	1	–
1956	2	–	–	–	1
1957	1	–	–	–	–
1962	–	–	–	–	1
1964	–	–	–	–	2
Разом	9	4	3	2	4

Майже половина матеріалів припадає на 1953 р., тоді як 1958–1961 рр. у добірці не представлені зовсім, тому ключовий перелом реконструюється не синхронно, а ретроспективно – за публікаціями 1962 і 1964 рр. [22, с. 3; 5, с. 2]. Жанровий склад змінюється майже дзеркально: замітки й читачські дописи першої половини 1950-х рр. поступаються місцем аналітичним статтям фахівців і редакційним передовим, тож простір для висловлювання «знизу» звужується [10, с. 1].

Перший етап електрифікації Волині, зафіксований у пресі 1953–1957 рр., був підкреслено локальним, а типова потужність не перевищувала кількох десятків кіловат: 35 кВт мала станція артiлі «Нове життя» Оваднівського району [1, с. 3]. Такі самі 35 кВт мала перша колгоспна станція Рожищенського району, а в сусідній артiлі готували до пуску агрегат на 85 кВт [6, с. 3]. Промартiль «Перше Травня» в Журавичах Цуманського району ввела теплову електростанцію потужністю 60 кВт [17, с. 4]. Паливом слугували місцеві ресурси, насамперед торф, і в нарисі про колгосп у селі Радошин Голобського району детально описано ранок кочегара, який розпалює топку локомотива потужністю 75 к. с. [18, с. 3]. Використовували й гідроенергію: колгоспи Володимир-Волинського району спорудили спільну гідроелектростанцію на річці Луга, яка, за твердженням газети, окупилася за два роки [15, с. 2].

За відсутності магістральних ліній генерацію наближали до споживача, жертвуючи економічністю заради наявності струму як такого: радгосп «Трирічка» завершив електрифікацію всіх відділків, увівши окрему станцію на другому з них [2, с. 3], а колгосп імені Сталіна Ківерцівського району, вичерпавши потужність старої станції, збудував нову, яка постачала струм уже чотирьом селам [16, с. 3]. Це узгоджується з відомчими даними, за якими до кінця 1950-х рр. у кожному районному центрі Волині працювали дизельні електростанції потужністю 60–100 кВт, що давали струм переважно вранці та ввечері [12]. Другий етап пов'язаний із Добротвірською ДРЕС, причому передова 1964 р. відносить її пуск до 1959 р., тоді як перший турбогенератор станції дав струм ще в грудні 1955 р. [10, с. 1]. Розбіжність не є простою помилкою: газета датує подію за моментом, коли струм великої станції реально дійшов до волинського села, що підтверджують відомості про введення першої сільськогосподарської підстанції в Горохові 1958 р. та енерговузла в Луцьку роком пізніше [12].

Замітки про пуск відтворюють стійку формулу переліку об'єктів, які дістають світло першими: сільські ради, бібліотеки, клуби, школи й ферми, і лише потім будинки хліборобів [20, с. 3]. Той самий порядок відтворено в замітці зі Старої Вижви, де струм спершу дістали колгосп, районна лікарня, залізнична станція, промкомбінат і млин [7, с. 3]. Послідовність «влада – установи культури – виробництво – житло» окреслювала й ієрархію значущості. Райони, що фігурують у цих публікаціях, – Теремнівський, Оваднівський, Голобський, Цуманський – ліквідовано впродовж 1958–1962 рр., тож добірка фіксує ще домережеву адміністративну сітку області [4].

Найпоказовіший результат зіставлення текстів різних років – цілковита зміна оцінки дрібної генерації. У першій половині 1950-х рр. колгоспна електростанція мала однозначно позитивні конотації, і в нарисі 1953 р. цегляний будинок з високим димарем прямо названо гордістю укрупненого колгоспу [18, с. 3]. Пуск обставлявся як свято: у липні 1957 р. в артільі «Нове життя» на мітинг о десятій вечора з'їхалися делегації сусідніх колгоспів і шеф-гірники, право перерізати стрічку надали найстарішому колгоспникові, після чого в селі спалахнуло близько трьохсот лампочок [1, с. 3]. Опис має виразну обрядову структуру, адже символічну дію доручено тому, хто прожив життя без електрики.

Натомість на початку 1960-х рр. той самий курс дістає протилежну кваліфікацію: у статті інженера обласної контори Держбанку А. Фоломєєва орієнтація на численні місцеві станції, що погано окупалися, названа економічно невиправданою, а сам напрям – хибним і «породженим культом особи» [22, с. 3]. Ту саму оцінку повторено в аналітичній публікації керівника обласного енергетично-експлуатаційного управління сільського господарства 1964 р. [5, с. 2]. Рішення про масштаб генерації є техніко-економічним, проте після XX з'їзду КПРС його було переописано в категоріях політичної відповідальності: малі станції не стали гіршими, змінилася система координат, у якій їх оцінювали. Прикметно, що самокритична тональність з'являється в газеті раніше за політичну формулу – вже в червні 1956 р. кандидат економічних наук Б. Яремчишин відкрито констатував відставання західних областей, навівши для 1940 р. разючий контраст: 324 кВт·год на душу населення у східних областях УРСР проти 21 кВт·год у Західній Україні [23, с. 3].

Паралельно з переможними замітками газета друкувала критичні дописи, і їхній розподіл промовистий: усі чотири виявлені матеріали цього жанру належать до 1953–1954 рр. і стосуються міст, тоді як реляції про успіхи – сіл. Мешканці вулиці Кірова в Ківерцях скаржилися, що електроенергію подають з перебоями і здебільшого після одинадцятої вечора, коли потреби в ній немає [9, с. 3]. У Камені-Каширському через ненадійну роботу станції зривалися кіносеанси й концерти, а Волинському народному хорові, за словами дописувача, довелося співати в темряві [19, с. 3]. Директор торговельно-кооперативної школи в Луцьку повідомляв, що енергозбут вимикає світло о шостій вечора, тоді як заняття тривають до півночі [3, с. 3]. Дописи дають змогу реконструювати й світлову топографію обласного центру: вулиця Сталіна яскраво освітлена, однак варто перейти базар і повернути на вулицю Маяковського, як одразу потрапляєш у пільму [13, с. 3]. Той самий дописувач зазначав, що скористатися гасовими лампами теж не завжди можливо, бо торгівля погано забезпечує населення гасом, мотивуючи це тим, що тепер є електросвітло [9, с. 3]. Стара технологія вилучалася з обігу за фактом проголошення нової, а не за фактом її надійності.

Оголошення енергозбуту Луцької електростанції, вміщене у вересні 1955 р., запроваджувало дозвільний порядок користування електроенергією, а за відсутності лічильників забороняло користуватися штепсельними розетками, електроплитками та іншими нагрівальними приладами, що є надійним індикатором хронічного дефіциту потужності [8, с. 4]. Найцінніше з погляду історії повсякденності те, що серед правил надання допомоги вміщено окреме застереження: у жодному разі не можна закопувати потерпілого в землю, бо це не тільки безкорисне, а й шкідливе [8, с. 4]. Заборона фіксує вернакулярне уявлення, згідно з яким ураженого струмом слід закопати, аби «струм

вийшов», а отже, електрика входила не в порожній культурний простір. Матеріальний бік побуту увиразнює реклама магазину Головелектрозбуту в Луцьку, що пропонувала електропилососи й столики з програвачами, а водночас батареї до радіоприймачів «Родина» та «Искра», призначені саме для неелектрифікованих місцевостей [21, с. 4].

У травні 1964 р. повідомлялося, що колгоспи й радгоспи області одержать понад 50 млн кВт·год, із яких 28 млн буде витрачено на виробничі потреби, і що в сільському господарстві працює близько 5 тис. електродвигунів сумарною потужністю до 20 тис. кВт [5, с. 2]. Натомість лютнева передова того самого року подавала, що в середньому на колгосп припадає лише дев'ять електромоторів загальною потужністю 60 кВт, а районні трансформаторні підстанції завантажені тільки на третину [10, с. 1]. Кількість двигунів узгодити не вдається, що вказує на відсутність консолідованого обласного обліку. Значно надійнішими є свідчення, які газета подавала як критику: за 1963 р. не здано 21 трансформаторну підстанцію, не підключено 27 артілей, не введено 72 км ліній [10, с. 1]. Ще відвертішими є матеріали контрольних обмірів обласної контори Держбанку, за якими лише по Луцькому району виявлено завищення витрат на 9628 крб., а електрифікація колгоспу імені Свердлова обійшлася на 1120 крб. дорожче за передбачене планом [22, с. 3].

Висновки. Публікації «Радянської Волині» 1953–1964 рр. фіксують два паралельні процеси. Перший – реальна технічна трансформація: за неповних п'ятнадцять років область пройшла шлях від локомотива в колгоспній коморі до державної енергосистеми, і газетні свідчення про потужності й паливо узгоджуються з відомчими даними [12]. Другий процес – конструювання наративу про цю трансформацію, і саме він виявляє найбільшу мінливість: малі колгоспні станції, що в 1953–1957 рр. були предметом гордості й приводом до квазіобрядового святкування [1, с. 3], на початку 1960-х рр. дістали кваліфікацію хибного напрямку, породженого культом особи, хоча жодна їхня технічна характеристика при цьому не змінилася [22, с. 3]. Водночас офіційна риторика ніколи не була в газеті єдиним голосом: критичні дописи 1953–1954 рр. зафіксували нерегулярність подачі струму, темні вулиці обласного центру та зірвані кіносеанси [9, с. 3; 19, с. 3; 13, с. 3].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адамчук О. Колгоспна електростанція. *Радянська Волинь*. 1957. 10 лип. (№138). С. 3.
2. Асаян Г. Нова електростанція. *Радянська Волинь*. 1955. 15 січ. (№ 10). С. 3.
3. Байкальцев П. Школу залишили без електросвітла. *Радянська Волинь*. 1953. 17 жовт. (№ 207). С. 3.
4. Врублевський О. С., Артеменко В. П. Територіальна реформа: від моделювання до реалізації. Інформаційні матеріали для Волинської області. Київ : Леста, 2006.
5. Галушко О. На порядку дня: повна електрифікація. *Радянська Волинь*. 1964. 31 трав. (№ 108). С. 2.
6. Гладкий А. Нові електростанції. *Радянська Волинь*. 1956. 16 черв. (№ 118). С. 3.
7. Глова С. Нова електростанція. *Радянська Волинь*. 1954. 18 трав. (№ 103). С. 3.
8. Громадяни! Додержуйте правил користування електроенергією. *Радянська Волинь*. 1955. 17 вер. (№ 185). С. 4.
9. Давлетшин М. Чи буде у нас електричне світло? *Радянська Волинь*. 1953. 18 лист. (№229). С. 3.
10. Електрифікації – високі темпи! *Радянська Волинь*. 1964. 28 лют. (№ 42). С. 1.
11. Герасимчук Ю. В. Електрифікація сільського господарства. Енциклопедія Сучасної України. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. Т. 9. URL: <https://esu.com.ua/article-18860> (дата звернення: 19.08.2026).
12. Історія ПрАТ «Волиньобленерго»: офіційний сайт. URL: <https://energy.volyn.ua/pro-tovarystvo/istoriia/> (дата звернення: 19.08.2026).
13. Кожевников І. Освітїть нашу вулицю. *Радянська Волинь*. 1953. 16 груд. (№ 248). С. 3.

14. Коляструк О. А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків : Курсор, 2008. 122 с.
15. Нова колгоспна електростанція. *Радянська Волинь*. 1953. 4 вер. (№ 176). С. 2.
16. Павлюк М., Олексюк С. Стала до ладу електростанція. *Радянська Волинь*. 1954. 15 трав. (№ 101). С. 3.
17. Тандрик О. Електростанція в селі Журавичі. *Радянська Волинь*. 1956. 21 січ. (№ 16). С. 4.
18. Тимошенко І. Електрика в колгоспі. *Радянська Волинь*. 1953. 15 серп. (№ 162). С. 3.
19. Троянівський К. Електростанція є, а світла нема. *Радянська Волинь*. 1954. 14 груд. (№ 249). С. 3.
20. Філіпенко Г. Колгоспні електростанції. *Радянська Волинь*. 1955. 21 січ. (№ 14). С. 3.
21. Фірмений магазин Головелектрозбуту має в продажу. *Радянська Волинь*. 1953. 18 груд. (№ 249). С. 4.
22. Фоломеев А. Струм іде у волинські села. *Радянська Волинь*. 1962. 7 січ. (№ 5). С. 3.
23. Яремчишин Б. Електрифікація західних областей України у шостій п'ятирічці. *Радянська Волинь*. 1956. 9 черв. (№ 113). С. 3.
24. Coopersmith J. The Electrification of Russia, 1880–1926. Ithaca ; London : Cornell University Press, 1992. 274 p.

ПОЛІТОЛОГІЯ / POLITICAL SCIENCE

УДК 327(575.1:520)

Durdona Toshboeva
(Tashkent, Uzbekistan)

THE FIRST «CENTRAL ASIA PLUS JAPAN» SUMMIT (2025): INSTITUTIONAL TRANSFORMATION AND THE POSITION OF UZBEKISTAN

The article analyses the institutional transformation of the “Central Asia plus Japan” Dialogue after its first leaders’ summit, held in Tokyo on 19–20 December 2025. Drawing on primary documents of Japan’s Ministry of Foreign Affairs and the Prime Minister’s Office, the author identifies three markers of qualitative change: the rebranding of the framework, the codification of three priority cooperation areas, and the adoption of a quantified private-sector investment target unprecedented in the framework’s twenty-one-year history. For Uzbekistan the summit produced a nested outcome, in which the bilateral upgrade to an expanded strategic partnership was embedded within the multilateral event.

Keywords: Japan, Uzbekistan, Central Asia, CA+JAD, Tokyo Declaration, geoeconomics, minilateralism.

Japan’s engagement with Central Asia has been examined in the literature primarily as assistance-driven “Silk Road diplomacy”. M. Hickok read Japan’s Eurasian initiative as influence projection without direct geopolitical competition [4, p. 17]; the volume edited by C. Len, T. Uyama and T. Hirose gave the first systematic treatment of this diplomacy [6]. T. Dadabaev examined the determinants of Japan’s ODA scheme in the region [2, p. 24], M. Rakhimov its bilateral and multilateral dimensions [5, p. 77], A. Dissyukov the passage of the format from idea to implementation [3], and B. Barber its normative content [1].

A structural feature unites this work: it was produced when the framework had never convened at the level of heads of state, and therefore theorises a ministerial regime. On 19–20 December 2025 that condition ceased to hold. This article asks whether the summit constitutes a qualitative transformation or merely a protocol-level elevation, and what follows from it for Uzbekistan. The method combines documentary content analysis of primary sources issued by Japan’s Ministry of Foreign Affairs and Prime Minister’s Office with process tracing of the framework’s trajectory from 2004 to 2026, within the analytic eclecticism of R. Sil and P. Katzenstein [16].

A ministerial regime, 2004–2024. Japan established the framework in 2004 on the premise that regional cooperation was essential to Central Asia’s stability and development; the inaugural Foreign Ministers’ Meeting took place in Kazakhstan in August of that year [8]. Over two decades the format produced a dense but institutionally shallow architecture: ten Foreign Ministers’ meetings, including online formats, the ninth in Tokyo on 24 December 2022 [11], alongside senior officials’ meetings, the Tokyo Dialogue series and practitioners’ meetings.

What it did not produce, for twenty-one years, was a leaders’ meeting – not for lack of intent. A summit scheduled for Astana in August 2024, timed to the twentieth anniversary, was cancelled after an earthquake off Kyushu and a Nankai Trough advisory prompted then Prime Minister Kishida Fumio to abandon the trip [12]. The framework thus entered its third decade with a conspicuous institutional deficit relative to formats operated by other external powers.

The summit of December 2025. The main session was held on 20 December, beginning at about 9:30 a.m. and lasting some eighty minutes, chaired by Prime Minister Takaichi Sanae and attended by the presidents of all five Central Asian states with their ministers [8]. Two framing choices matter analytically. Takaichi situated the meeting twenty-one years after the launch and characterised the format as one Japan had originated ahead of comparable initiatives worldwide [8]. The framework simultaneously received a new designation, CA+JAD, in what commentary

describes as an attempt to re-establish its salience for domestic and international audiences [12]. Rebranding a twenty-one-year-old framework at the moment of its first summit is a signalling act, not administrative tidying.

Substantive content. The core of the summit was the “CA+JAD Tokyo Initiative”, a programme supporting the industrial advancement and diversification of the five states, organised under three newly identified priority areas: Green and Resilience; Connectivity; and Human Resource Development [8]. The composition of the first is revealing – energy transition, disaster risk reduction, strengthening of critical minerals supply chains, and climate change measures [8] – placing a hard economic-security objective inside a package presented in sustainability terms. Under the second, connectivity is to be advanced through the Trans-Caspian International Transport Route [8].

Three quantitative markers accompanied this agenda: a Tokyo Declaration of fifty-three points [13; 15]; an inventory of 158 signed documents [12]; and, most consequentially, a target announced at the post-summit press conference of implementing private-sector projects totalling approximately three trillion yen over five years [9]. International commentary put the aggregate regional commitment on the order of nineteen billion US dollars and read the summit as a turn from patient Silk Road diplomacy towards a proactive geoeconomic doctrine [13].

Classical assistance instruments remained present but no longer constituted the whole of the offer. For Uzbekistan the signed documents included an exchange of notes on the yen loan for the Livestock Promotion and Animal Health Enhancement Project and one on blood storage and transportation equipment under grant aid; four grant aid projects were signed with the Kyrgyz Republic, two with Tajikistan, and one region-wide disaster risk reduction project with UNDP for all five states [8]. In parallel the Ministry of Economy, Trade and Industry hosted a “Central Asia plus Japan” Business Forum [10].

Table 1. Coding of summit outputs by instrument type

Instrument type	Example	Actor addressed
Declaratory	Tokyo Declaration (53 points)	States
Programmatic	CA+JAD Tokyo Initiative; three priority areas	States, IOs
Classical ODA	Yen loan and grant aid exchanges of notes	States
Quantified geoeconomic	3 trillion yen / five-year private-project target	Private sector
Institutional (bilateral)	Joint Statement on Expanded Strategic Partnership	States

Source: compiled by the author from [8; 9; 10; 15].

The fourth row of Table 1 has no equivalent in the framework’s previous two decades of documented output. This is the strongest single indicator that the transformation is qualitative rather than protocolar.

The bilateral layer nested in the multilateral. Immediately after the multilateral session Takaichi held a bilateral summit with President Shavkat Mirziyoyev, and the two signed the Joint Statement on Expanded Strategic Partnership between Japan and the Republic of Uzbekistan for future generations. Takaichi welcomed the president’s first visit to Japan in six years, noted the elevation of the relationship to an expanded strategic partnership for the next generation, and stated Japan’s intention to contribute to global supply chains, including through the Trans-Caspian route. Mirziyoyev expressed appreciation for Japan’s long-standing assistance to Uzbekistan’s modernisation and human resource development, welcomed the activity of Japanese companies,

and stated his hope of strengthening economic relations through measures such as improving the business environment [7].

Two structural features deserve emphasis. The bilateral upgrade was nested in the multilateral occasion rather than negotiated as a separate state visit: the most significant bilateral instrument since 2019 was signed in the margins of a regional summit. And its content – supply chains, the Trans-Caspian route, the business environment – is congruent with, not distinct from, the multilateral agenda. The bilateral track has been made instrumental for the regional one. This is characteristic of minilateral formats organised by an external power: participation raises the floor of what is achievable while lowering the ceiling of what remains distinctively bilateral.

Follow-through in 2026. The framework has generated continuing activity rather than lapsing. A practitioners' meeting on artificial intelligence was held for fiscal year 2025 on 3 March 2026 [11]. The fourteenth Tokyo Dialogue, in March 2026, addressed the preservation of traditional culture and was explicitly framed as implementing the cultural exchange provisions of the Tokyo Declaration [14]. In April 2026 the Parliamentary Vice-Minister for Foreign Affairs visited Uzbekistan and Kazakhstan [11]. The pattern is thematic diversification combined with symbolic reaffirmation of the founding lineage. What the 2026 record does not yet contain is public evidence of movement on the three-trillion-yen target.

Conclusions. First, the summit constitutes a qualitative rather than protocolar transformation of the framework. The evidence is threefold: formal rebranding at the moment of elevation; the replacement of a diffuse assistance agenda by three codified priority areas incorporating an explicit economic-security objective in critical minerals; and the adoption, for the first time in twenty-one years, of a quantified private-sector investment target – an instrument type with no precedent in the framework's prior output.

Second, the transformation remains declaratory as of mid-2026: follow-through has been thematic and symbolic rather than demonstrably commercial, and the conversion mechanism between state-level commitment and private-sector flows, whose absence motivated the new target, has not yet been shown to operate.

Third, for Uzbekistan the summit produced a genuine bilateral gain in a nested configuration that ties the bilateral trajectory more closely to the regional one than at any previous point. Whether this proves advantageous depends on a variable Uzbekistan partly controls: the business-environment reforms identified by President Mirziyoyev. The criterion for evaluating the announced geoeconomic turn over the coming five years is the closure of the opportunity gap – the divergence between the level of inter-state institutional cooperation achieved and the economic integration realised by economic operators.

REFERENCES

1. Barber B. B. Far, yet so Near: Normativity in Japan's Diplomacy with the Central Asian Republics. *Asian Affairs: An American Review*. 2018. Vol. 45. No. 1. P. 18–39.
2. Dadabaev T. Japan's ODA assistance scheme and Central Asian engagement: Determinants, trends, expectations. *Journal of Eurasian Studies*. 2016. Vol. 7. No. 1. P. 24–38.
3. Dissyukov A. "Central Asia Plus Japan" Dialogue: From Idea to Implementation. *Journal of International and Advanced Japanese Studies*. 2019. Vol. 11. P. 1–21.
4. Hickok M. R. The other end of the Silk Road: Japan's Eurasian initiative. *Central Asian Survey*. 2000. Vol. 19. No. 1. P. 17–39.
5. Rakhimov M. Central Asia and Japan: Bilateral and multilateral relations. *Journal of Eurasian Studies*. 2014. Vol. 5. No. 1. P. 77–87.
6. Japan's Silk Road Diplomacy: Paving the Road Ahead / ed. by C. Len, T. Uyama, T. Hirose. Washington, D.C. ; Stockholm : Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2008.

7. Japan-Uzbekistan Summit Meeting (Summary). Prime Minister's Office of Japan. 20 December 2025. URL: <https://japan.kantei.go.jp/104/diplomatic/202512/20uzbekistan.html> (accessed: 08.08.2026).
8. The Summit of the "Central Asia plus Japan" Dialogue (CA+JAD). Ministry of Foreign Affairs of Japan. 20 December 2025. URL: https://www.mofa.go.jp/erp/ca_c/pageite_000001_01438.html (accessed: 08.08.2026).
9. Press Conference by Prime Minister TAKAICHI Sanae regarding the Summit of "Central Asia plus Japan" Dialogue. Prime Minister's Office of Japan. 20 December 2025. URL: https://japan.kantei.go.jp/104/statement/202512/20kaiken_00001.html (accessed: 08.08.2026).
10. The Summit of the "Central Asia plus Japan" Dialogue (CA+JAD). Ministry of Foreign Affairs of Japan. 17 December 2025. URL: https://www.mofa.go.jp/erp/ca_c/pageite_000001_01423.html (accessed: 08.08.2026).
11. "Central Asia plus Japan" Dialogue (CA+JAD). Ministry of Foreign Affairs of Japan. URL: <https://www.mofa.go.jp/region/europe/dialogue/> (accessed: 08.08.2026).
12. Saito R. Japan's Strategy as a Pioneer in Central Asian Diplomacy: Observations from the First "Central Asia plus Japan" Dialogue Summit. Japan Policy Forum. 26 March 2026. URL: <https://www.japanpolicyforum.jp/topics/diplomacy-jpf/pt2026032614525615960.html> (accessed: 08.08.2026).
13. Japan's Development Pitch to Central Asia. The National Interest. 26 December 2025. URL: <https://nationalinterest.org/blog/silk-road-rivalries/japans-development-pitch-to-central-asia> (accessed: 08.08.2026).
14. 14th Tokyo Dialogue of "Central Asia plus Japan" Dialogue on "Preservation of Traditional Culture and Its Use for Industrial Development and International Activities". Ministry of Foreign Affairs of Japan. March 2026. URL: https://www.mofa.go.jp/erp/ca_c/pageite_000001_01517.html (accessed: 08.08.2026).
15. Tokyo Declaration of the Summit of the "Central Asia plus Japan" Dialogue. Tokyo, 20 December 2025. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/100954362.pdf> (accessed: 08.08.2026).
16. Sil R., Katzenstein P. J. Beyond Paradigms: Analytic Eclecticism in the Study of World Politics. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / LEGAL SCIENCES

УДК 342.7-053.2:355.01(477)

Ольга Романяк
(Вишня, Україна)

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена комплексному науковому дослідженню сучасного стану порушення прав дітей в Україні в умовах воєнного стану, а також аналізу ефективності національних і міжнародних механізмів їх правового захисту. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану діти зазнають системних порушень основоположних прав, зокрема права на життя, безпеку, сімейне виховання, освіти, охорону здоров'я та соціальний захист.

Ключові слова: права дитини, депортація, війна, захист прав дитини, інститут омбудсмена.

The article is devoted to a comprehensive scientific study of the current state of violations of children's rights in Ukraine under martial law, as well as an analysis of the effectiveness of national and international mechanisms for their legal protection. It is substantiated that under martial law children are subjected to systemic violations of fundamental rights, including the rights to life, security, family upbringing, education, health care, and social protection.

Key words: children's rights, deportation, war, protection of children's rights, Children's Ombudsman institution.

Збройний конфлікт спричинив системні порушення прав та законних інтересів дитини, внаслідок чого ціле покоління дітей зростає в умовах постійного впливу воєнних дій, насильства, воєнних злочинів, вимушеного переміщення, втрати батьків та інших близьких осіб, а також позбавлення належних умов для безпечного життя, розвитку й реалізації гарантованих державою прав. Збройні конфлікти спричиняють непропорційний вплив на представників різних вікових груп: бойові дії та окупація супроводжуються порушенням прав та свобод дитини, серед яких право на життя, на безпеку в умовах бойових дій та війни, на освіту, на здоров'я та розвиток особистості, право бути із сім'єю, а також право на турботу і захист з боку держави. Діти, які залишилися в Україні, щоденно перебувають під ризиком смерті чи каліцтва внаслідок ракетних обстрілів, страждають від руйнування енергосистеми України. Діти на тимчасово окупованих територіях перебувають під постійним ризиком викрадення, сексуального насильства, нелюдського поводження і навіть смерті від рук так званих окупаційних адміністрацій та збройних сил рф [2]. Основними порушеннями прав дітей є: вербування дітей, використання забороненої зброї для ведення війни, перешкоджання у наданні гуманітарної допомоги, позбавлення громадянства, незаконна депортація дітей, вбивства та каліцтва, пошкодження закладів охорони здоров'я, навчальних закладів, що призводить до неможливості реалізації прав останніх [4].

Захист права дитини на охорону здоров'я є одним із пріоритетних напрямків державної політики. В районах України, охоплених конфліктом, це право зазнає численних порушень. Поширюються соціально небезпечні та інфекційні хвороби, відбувається скорочення програм імунізації, погіршується доступ до послуг охорони здоров'я. Нemoжливість отримати медичну допомогу неспівмірно впливає на найуразливіші групи, перш за все, на дітей, що є прямим порушенням права дитини на охорону здоров'я [5].

Рада Безпеки ООН ухвалила чотири ключові резолюції, присвячені захисту дітей в умовах збройних конфліктів. Це Резолюція Ради Безпеки ООН 1261 (1999) (про дітей у збройних конфліктах) від 25 серпня 1999 р.; Резолюція Ради Безпеки ООН 1882 (2009) «Діти

і збройні конфлікти» від 4 серпня 2009 р.; Резолюція Ради Безпеки ООН 1998 (2011) «Діти і збройні конфлікти» від 12 липня 2011 р.; Резолюція Ради Безпеки ООН 2225 (2015) «Діти і збройні конфлікти» від 18 червня 2015 р. У вказаних резолюціях ООН засуджує спрямовані проти дітей дії у ситуаціях збройного конфлікту, включаючи вбивства та каліцтва, сексуальні наруги, викрадення і насильницьке переміщення, набір в армію та використання дітей у збройних конфліктах в порушення міжнародного права, а також напади на об'єкти, які користуються захистом у відповідності з міжнародним правом, у тому числі сторони покласти край такій практиці.

Забезпечення прав та свобод людини реалізується як здійснення певних дій, що спрямовані на: а) удосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини; б) реалізацію громадянами своїх прав і свобод; в) охорону прав і свобод людини та громадянина; г) захист прав і свобод людини та громадянина [3].

Діти повинні мати реальний і ефективний доступ до правосуддя у випадках порушення їхніх прав. Важливо, щоб судові процеси враховували потреби та вразливість дітей, забезпечуючи відповідальність дорослих за їх добробут, та були організовані таким чином, щоб дитина почувалася захищеною і зрозумілою. Україна підтримує розслідування та судові переслідування злочинів проти дітей, забезпечуючи їх доступ до справедливого правосуддя. Важливим аспектом є створення дитячо-орієнтованих систем правосуддя для всіх дітей, які вступають у контакт із законом [1]. Президент України затвердив посилені заходи щодо захисту прав дитини в умовах збройної агресії проти України (Указ №859/2025 від 24.11.2025). Головна мета – забезпечити стійке майбутнє для дітей і молоді. Основні положення Указу:

- розробка Національного плану дій щодо захисту прав та забезпечення найкращих інтересів дитини в Україні на період до 2030 року з урахуванням положень Європейської гарантії для дітей, схваленої рекомендацією Ради (ЄС) 2021/1004 від 14 червня 2021 р.;

- скасування консульського збору за оформлення документів для повернення депортованих дітей;

- можливість електронного подання заяв на отримання статусу дитини, яка постраждала від війни, з використанням мобільного додатка Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Дія);

- активізація міжнародної співпраці для повернення дітей і засудження злочинів, скоєних агресором.

Основними ідеями є:

- термінове повернення дітей: необхідно створити ефективні механізми та об'єднати міжнародні зусилля для безумовного і найшвидшого повернення депортованих та примусово переміщених дітей на контрольовану Україною територію;

- охорона здоров'я та освіта: важливо забезпечити доступ до якісних медичних послуг, включно з підтримкою психічного здоров'я і психологічною допомогою, а також надати сучасну та інклюзивну освіту. Це передбачає ліквідацію освітніх прогалин, створення безпечних умов для навчання і обладнання захисних споруд;

- сімейне середовище: необхідно розвивати сімейні форми виховання, зокрема усиновлення, прийомні сім'ї та патронат, щоб кожна дитина-сирота або позбавлена батьківського піклування мала можливість зростати в сімейному оточенні; соціальний захист і реабілітація: потрібно впроваджувати заходи для адаптації, реабілітації та інтеграції дітей, які постраждали через збройний конфлікт.

Отже, захист прав і свобод дітей в умовах воєнного стану вимагає згуртованості, гуманності та професійності. Захист прав дітей під час війни – це не лише юридичне чи гуманітарне завдання, а комплексна, системна проблема.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дворецька О. Забезпечення безпеки дітей під час збройних конфліктів: досвід України: Експертний документ. URL: <https://summitflg.org/ekspertnyj-dokument-zabezpechennya-bezpeky-ditej-pid-chas-zbrojnyh-konfliktiv-dosvid-ukrayiny/>
2. Клименко А., Суляліна М., Охредько О., Потапова В. Шість+ серйозних порушень проти дітей. Київ: ГО ЦГП «Альменда», 2022. 24 с.
3. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмена: теорія і практика: монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2004. 405 с.
4. Наливайко Л. Р. Правовий статус дитини, яка постраждала від війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 77–81.
5. Опольська Н. Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. *Право*. 2025. № 27. С. 278–283.

ПЕДАГОГІКА. ОСВІТА / PEDAGOGY. EDUCATION

УДК 378.091.33.262-027.22]:37.015.31:159.954(045)

Тетяна Агєєнко, Світлана Нікуленко
(Харків, Україна)

ПЕРЕДДИПЛОМНА ПРАКТИКА ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 034 «КУЛЬТУРОЛОГІЯ» В АСПЕКТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

У статті аналізуються сучасні технології організації переддипломної практики майбутніх педагогів-організаторів, керівників гуртків художньої творчості. Аргументуються значимість педагогічного експериментального дослідження як ефективного методу розвитку творчої особистості фахівця.

Ключові слова: переддипломна практика, розвиток, творча особистість, майбутній фахівець.

The article analyzes modern technologies for organizing the pre-graduation internship of future educational organizers and leaders of artistic activity clubs. It substantiates the significance of pedagogical experimental research as an effective method for developing the creative personality of the professional.

Key words: pre-graduation internship, development, creative personality, future specialist.

Актуальність проблеми. Стратегія розвитку освіти в Україні, окреслена в Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), передбачає забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення людини як особистості. Реформування освіти визначається «основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу» [4].

Завданням сучасної освіти є виховання творчої, конкурентоспроможної особистості, здатної до навчання протягом життя, що досягається шляхом систематичного розв'язання творчих завдань, створення атмосфери співробітництва та використання інноваційних педагогічних технологій. Це передбачає розвиток у молодого покоління розумових здібностей, уяви, асоціативного мислення та навичок творчої діяльності, а також формування емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Реалізація актуальних проблем організації культурно-просвітницької та виховної роботи з дітьми, молоддю та дорослими багато в чому залежить від фахової компетентності майбутніх педагогів-організаторів культурно-дозвілдової діяльності, керівників гуртків художньої творчості. Процес підготовки кваліфікованих педагогів у галузі освіти, культури, мистецтва з кожним роком істотно підвищує рівень вимог до майбутніх фахівців, потребує «застосування сучасних педагогічних технологій і нових методів навчання і виховання» [1].

До проблем всебічного, гармонійного розвитку особистості зверталися у своїх працях видатні педагоги (П. Блонський, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, С. Шацький), відомі психологи, філософи (І. Бех, Г. Костюк, В. Шинкарук та ін.).

Теоретико-методологічні основи професійно-педагогічної освіти, орієнтованої на розвиток особистості майбутніх фахівців розкриваються у наукових працях С. Гончаренко, Н. Ничкало, І. Зязюна, В. Сластьоніна, О. Пехоти, І. Дичківської, О. Дубасенюка, В. Лугового та ін. Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання розвитку творчої особистості майбутнього бакалавра культурології у процесі переддипломної практики.

Мета дослідження – обґрунтувати оптимальність розвитку творчої особистості майбутнього фахівця в процесі переддипломної практики за спеціальністю 034 «Культурологія».

Виклад основного матеріалу. Освітньо-професійна програма (ОПП) за спеціальністю 034 «Культурологія», галузі знань 03 «Гуманітарні науки» Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради «враховує новітні вимоги щодо зв'язку теорії з практикою, що дозволить молодому фахівцю успішно працювати в соціально-культурній та мистецькій сфері» [3].

До змісту освітніх компонентів професійної підготовки майбутніх культурологів, педагогів-організаторів культурно-дозвілєвої діяльності, керівників гуртків художньої творчості органічно входить переддипломна практика, що є невіддільною складовою освітньо-професійної підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Вона є заключним етапом практичного навчання в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Переддипломна практика є повним аналогом самостійної професійної діяльності педагога-організатора культурно-дозвілєвої діяльності, керівника гуртків художньої творчості. Головною метою переддипломної практики є збирання фактичного матеріалу для написання кваліфікаційної роботи, а також закріплення професійних навичок перед наступною самостійною роботою за фахом.

Переддипломна практика дає можливість здобувачам вищої освіти перетворитись на дослідників в процесі проведення педагогічного експерименту, дозволяє перевірити значимість спрогнозованих ідей щодо ефективності організації виховних занять і заходів.

В процесі організації експериментальних досліджень, практикантам пропонується застосовувати методи прогнозування для прийняття оптимального рішення. Для визначення оптимальної стратегії в умовах неповної визначеності заслуговує на увагу метод «дерева проблем», запропонований О. Гордою та Ю. Нечипорук в «Теорії прийняття рішень» [5]. Дослідниці представляють «дерево проблем» як структуровану сукупність проблем, у якій

- коріння дерева – відображають першопричини;
- стовбур – основна проблема. Проблема, яка потребує вирішення;
- гілки – проблеми-наслідки.

В процесі методичної розробки моделей гурткових занять з вихованцями, практикантам доцільно буде ознайомитися із світовими тенденціями розвитку мистецької освіти (Art Education), концепцією STEAM-освіти, міжнародними стандартами Національної асоціації освіти у сфері мистецтв США (NAEA). Це відкриє можливість дослідити сучасні підходи та технології розвитку творчості, зокрема таких, як: «Ігрово-пізнавальна (play-based)», «Проектно-творча (project-based art learning)», «Майстерня-технологія (workshop-based learning)», «Колаборативні/командні проекти (murals, collaborative arts)», «Наративно-ілюстративна (storytelling & illustration)», «Процесно-орієнтована (process-oriented art education)», «Цифрові та мультимедійні підходи (digital art & media)», «Інтеграція з іншими предметами (STEAM / cross-curricular)», «Майстерність і традиція (heritage & folk art)», «Критика й естетична рефлексія (art critique & reflection)», «Індивідуалізований розвиток (portfolio & mentoring)», «Соціально-активні практики (community art & exhibitions)», «Педагогіка з відкритим результатом (open-ended assignments)», «Екологічна творчість (eco-art)», «Інклюзивні стратегії (inclusive art education)».

Готуючись до переддипломної практики, студенти визначають гіпотезу, мету та завдання свого експериментального дослідження. Відповідно до теми кваліфікаційної роботи, пов'язаної з мистецтвом модерну, студентка 411.кд групи, Олена Грачова, так сформулювала мету свого експериментального дослідження: «розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику організації занять гуртка образотворчого мистецтва, спрямовану на гармонійний розвиток особистості під впливом художньо-творчого потенціалу мистецтва модерну» [2].

Гіпотезою експерименту стало припущення, що «методика організації занять творчого гуртка за принципом поєднання теоретичного матеріалу з мистецтва модерну та виконання

практичних завдань з використанням різних художніх технік зображення буде створювати умови для гармонійного творчого розвитку особистості».

Експериментальне дослідження, що О. Грачова проводилось на базі ПЛ «Харківський колегіум», реалізовувалося відповідно до розробленого плану та передбачав систематизацію обліку його наслідків.

Методика експерименту передбачала збір даних щодо творчих досягнень та емоційних реакцій учасників. Учасниками експерименту були діти 6 років з різним рівнем творчого потенціалу та незначним попереднім досвідом у мистецтві. Проведення експерименту включало в себе реалізацію творчих завдань протягом певного періоду часу, під час якого здійснювалися спостереження та збір даних. Для втілення гіпотези були використані такі методи дослідження: спостереження, тестування, вивчення робіт членів гуртка, математична обробка результатів.

На початку практики було проведено тестування гуртківців з метою виявлення вихідних знань про образотворче мистецтво, його види та художні матеріали для творчості. До змісту тестів входило 6 завдань. Чотири з шести передбачали усні відповіді на запитання, що оцінювалися по 1 балу за правильно вибрану відповідь, а два практичних завдання оцінювалися по 3 бали. Ці завдання, за аналогією до тестових завдань Торренса, передбачали завершення малюнків на основі запропонованих геометричних фігур. За цими завданнями аналізувався рівень креативності. Загальна оцінка первинного рівня художньо-творчого розвитку складалася з суми балів за всі тестові завдання: загальні відомості про мистецтво (до 4 балів) та креативність (до 6 балів). Таким чином, максимальна загальна оцінка становила 10 балів. Тестування дозволило кількісно оцінити рівень якості знань, умінь, творчих здібностей учасників експериментальної групи.

На етапі констатувального експерименту виявилось, що більшість дітей мають фрагментарні уявлення про мистецтво, недостатньо розвинене почуття кольору та симетрії, а також обмежені навички композиційного мислення. Водночас спостерігалася виражена зацікавленість у творчій діяльності, що створювало сприятливі умови для подальшої реалізації педагогічних стратегій.

Перегляд творчих робіт, виконаних дітьми до початку експерименту, дав можливість побачити їх зацікавленість процесом малювання. Одночасно з цим, він показав необхідність чіткої педагогічної підтримки вихованців у сфері розуміння ними художніх засобів виразності в композиції та опанування нових технік образотворення.

Отримані результати стали відправною точкою для подальшого аналізу ефективності педагогічних стратегій, впроваджених у рамках циклу занять гуртка «Дивосвіт». Очікувалось, що після завершення експерименту ці показники значно покращаться, що підтвердить можливості розвитку художньо-творчого потенціалу вихованців у процесі ознайомлення з мистецтвом модерну. Для проведення формульованого експерименту було розроблено цикл з п'яти занять у гуртку образотворчого мистецтва та сценарій виховного заходу. Експеримент базувався на використанні художньо-творчого потенціалу мистецтва модерну як основи для гармонійного творчого розвитку дітей в системі позакласної роботи. Організаційно-педагогічна модель експерименту передбачала поєднання теоретичного ознайомлення з мистецтвом модерну та практичного створення художніх робіт у різних техніках. Заняття проводилися у формі інтерактивних подорожей, художніх майстерень, ігрових сюжетів, що сприяло емоційній залученості учасників. Особлива увага приділялася індивідуалізації навчального процесу – кожна дитина мала змогу проявити власну творчість, самостійно обрати колір, форму, композиційний задум.

Важливим педагогічним принципом експерименту була інтеграція образотворчого, декоративного та музичного мистецтв. Це дозволило створити цілісний художній простір, у якому дитина не лише малювала, а й відчувала гармонію звуків, рухів, кольорів. Зміст і структура занять дозволяла дітям отримати основні відомості про стиль модерну, особливості його художньої мови; ознайомитися з відомими представниками

європейського модерну та їх творами; отримати власний досвід практичної та творчої діяльності. В основу освітнього процесу було покладено діяльнісний і креативно-розвивальний підходи, які забезпечували активну участь дітей у створенні художніх образів, спонукали їх до самостійного пошуку рішень, комбінування кольорових і композиційних засобів. За планом формувального експерименту використовувались різноманітні художні техніки і матеріали для творчості.

Висновки. Нами проаналізовано та обґрунтовано оптимальність розвитку творчої особистості майбутнього фахівця в процесі переддипломної практики за спеціальністю 034 «Культурологія».

Одним із дієвих інструментів педагогічної стратегії творчого розвитку майбутніх культурологів, педагогів-організаторів культурно-дозвілєвої діяльності, керівників гуртків художньої творчості керівників є організація експериментального дослідження – проєктної діяльності, що дозволяє їм реалізувати свої ідеї на практиці.

Впровадження сучасних освітніх технологій в систему організації переддипломної практики сприятиме активному розвитку критичного мислення студентів, формуванню мотиваційно-ціннісного, творчого відношення до майбутньої професії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Галюка О. Соціально-професійні ролі вчителя в умовах Нової Української Школи. URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index> (дата звернення 12. 08. 2026).
2. Грачова О. М. Художньо-творчий потенціал мистецтва модерну у позакласній роботі з дітьми: кваліфікаційна робота. Харків: Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, 2026. 50 с.
3. Освітньо-професійна програма «Культурологія». URL: <http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/opp/2024/bacalavr/kulturologiya.pdf>. (дата звернення 12. 08. 2026).
4. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 12.08.2026).
5. Теорія прийняття рішень: методичні вказівки до виконання лабораторних робіт / уклад.: Горда О. В., Нечипорук Ю. Ю. Київ: КНУБА, 2024. 75 с.

УДК 378.147:373.3

*Олена Вовкушевська, Людмила Титаренко, Олена Масюк
(Харків, Україна)*

НАПРЯМИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто теоретичні аспекти формування методико-математичної компетентності майбутніх вчителів початкової школи. Відзначено, що актуальність теми обумовлена оновленням Державного стандарту початкової освіти, у якому наголошується на формуванні ключових компетентностей учнів, зокрема математичної. Окреслено напрями оновлення змісту формування методичної компетентності майбутніх вчителів початкових класів у процесі вивчення дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Математика» у початковій школі».

Ключові слова: *початкова освіта, Державний стандарт початкової освіти, майбутній вчитель початкової школи, методико-математична компетентність, математична діяльність.*

The article focuses on the theoretical aspects of developing the methodological and mathematical competence of future primary school teachers. It is noted that the relevance of the topic is driven by the updated State Standard of Primary Education, which emphasizes the

development of students' key competencies, particularly mathematical competence. The paper outlines ways to update the content of developing the methodological competence of future primary school teachers during the study of the course «Methodology of Teaching the Learning Area «Mathematics» in Primary School».

Key words: *primary education, State Standard of Primary Education, pre-service primary school teacher, methodological and mathematical competence, mathematical activity.*

Оновлений Державний стандарт початкової освіти (2025), розроблений на засадах компетентнісного підходу та діяльнісного навчання, продовжує реформу Нової української школи. Його впровадження потребує вчителя-професіонала, здатного ефективно організовувати освітній процес на засадах особистісно-орієнтованого навчання, створювати умови для активної пізнавальної діяльності школярів, формувати та розвивати компетентності учнів. Тому педагогічні заклади вищої освіти України мають підготувати нову генерацію педагогів, які володіють різноманітними підходами до впровадження сучасних форм і методів навчання, орієнтуються у педагогічних інноваціях, застосовують технології розвитку критичного мислення та інтерактивного навчання.

Питання професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів у педагогічній науці розглядається у роботах І. Зязюна, Н. Кічук, Н. Максименко, С. Сисоєвої (концептуальні засади професійної підготовки майбутніх педагогів до творчої діяльності); Л. Бірюк, О. Будник, М. Вашуленка, Л. Коваль, А. Коломієць, О. Комар, С. Мартиненко, О. Савченко, О. Хижної, Л. Хомич, О. Ярошинської (закономірності та принципи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів). Основи сучасної компетентнісної початкової освіти досліджували Н. Бібік, В. Болотов, І. Зязюн, Н. Кузьміна, О. Овчарук, О. Пехота, О. Савченко, І. Черемис та ін.

Наразі питання підготовки майбутніх вчителів початкової школи до формування ключових і предметних компетентностей учнів початкової школи актуалізується з огляду на затвердження нового професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024) та оновлення Державного стандарту початкової освіти (2025). Успіх модернізації початкової освіти прямо залежить від фахової підготовки майбутнього спеціаліста, від його здатності вдосконалювати та розвивати свою методичну компетентність.

Досліджуючи питання формування методичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи нами було зазначено, що «методична компетентність майбутнього вчителя початкових класів є цілісним, інтегративним особистісно-професійним утворенням, що акумулює сукупність професійно-педагогічних, загально-дидактичних і методичних знань, умінь, компетенцій, досвіду, набутих під час професійної підготовки» [5, с. 278]. На нашу думку, методичну компетентність майбутнього вчителя саме початкових класів слід розглядати через призму предметної діяльності, оскільки учитель-початківець повинен володіти методиками навчання різних освітніх галузей.

Математична компетентність є однією з ключових компетентностей, яка розуміється як «здатність розуміти роль математики в повсякденному житті, використовувати досвід математичної діяльності для розв'язування проблемних ситуацій, будувати елементарні математичні моделі, виявляти інтерес і позитивне ставлення до математики» [3]. Ми поділяємо думку Н. Глузман, яка розуміє *методико-математичну компетентність майбутнього вчителя початкових класів* як «системне особистісне утворення, що відображає інтеграцію теоретичних, практико-зорієнтованих, дослідницьких знань та умінь з математики та методики її навчання в початковій школі, ціннісного ставлення до вдосконалення результатів своєї професійної діяльності на засадах самоосвіти, самореалізації, соціалізації та особистісного розвитку» [1, с. 11].

Ознаками сформованості методико-математичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, на думку Н. Глузман, є:

а) особистісно-ціннісне ставлення до компетентнісного навчання молодших школярів;
б) свідоме розуміння системи теоретичних знань про зміст, цілі, методи, засоби і науково-дослідницькі засади формування математичної компетентності учнів початкових класів;

в) уміння організовувати і проводити компетентнісні уроки математики в початковій школі;

г) застосування у своїй діяльності рефлексії, здійснення саморозвитку і самовдосконалення [1, с. 27].

Зрозуміло, що процес формування методико-математичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів неможливий без базової теоретичної підготовки та вміння забезпечити математичну діяльність школярів. Тому особливу увагу необхідно приділяти підготовці майбутніх вчителів початкової школи до розвитку у молодших школярів математичного способу діяльності.

Аналіз джерельної бази свідчить, що більшість науковців математичну діяльність розглядають як пізнавальну, розумову діяльність певної структури, властиву для математики. Відтак, *математичну діяльність* ми будемо розуміти як процес формування та застосування математичних знань, умінь і навичок для розв'язання практичних і теоретичних задач, що включає моделювання реальних ситуацій, обчислення, доведення та дослідження.

У науковій літературі найбільш вживаною зазначається модель математичної діяльності, що містить такі три складники:

1) математичний опис конкретних ситуацій або діяльність з математизації емпіричного матеріалу;

2) логічна організація математичного матеріалу, або дослідження класу моделей, або модель конкретної ситуації, або побудова теорії;

3) застосування математичної теорії [4].

Ці складники відбивають три сторони процесу пізнання і кожен з них забезпечує перехід від одного рівня мислення до іншого. Навчання математичній діяльності спрямоване на те, що вчитель має вчати учнів не заучувати готовий матеріал, а «відкривати» математичні істини, логічно організовувати здобутий дослідним шляхом математичний матеріал і застосовувати теорію у різних конкретних ситуаціях. Таким чином, усвідомлення доцільного співвідношення трьох складників математичної діяльності на різних етапах навчання є важливою педагогічною проблемою і одним з першочергових завдань навчання математичній освітній галузі учнів початкової школи.

Основою математичної діяльності є моделювання – це дослідження будь-яких об'єктів, систем, явищ, процесів шляхом побудови і вивчення їх моделей. В Енциклопедії освіти поняття «модель» тлумачиться як «уявна або матеріально-реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта» [2, с. 803]. В освітньому процесі моделі доцільно розподіляти на схематизовані та знакові. До схематизованих моделей відносять предметні моделі – ті, що забезпечують фізичну дію з предметами, та графічні, що забезпечують графічну дію (малюнок, креслення). Знакова модель може виконуватися як на природній мові (словесна форма), так і на математичній (знаки, символи, цифри). У початковій школі діти навчаються створювати моделі, встановлювати відповідність між різними типами моделей. Тому важливим є поступовий перехід від одного типу моделі до іншого: від предметної до схематичної, від схематичної до знакової, який, на нашу думку, вдало реалізований у підручниках математики С. Скворцової і О. Онопрієнко та підручниках комплексної педагогічної технології інтерактивного навчання «Росток».

У якості практичної ілюстрації методики формування математичної діяльності учнів початкової школи розглянемо реалізацію усіх її трьох складників на прикладі вивчення теми «Число і цифра 3». Першим етапом математичної діяльності є діяльність з

математизації емпіричного (дидактичного) матеріалу. Підготовка такого матеріалу потребує від вчителя знання теоретичних основ математичних понять, прийомів логічного мислення, якими мають володіти учні, і усвідомлення того, яку «теорію» вони повинні побудувати. Так, під час ознайомлення першокласників з числом і цифрою 3, важливо пам'ятати, що натуральне число характеризує кількість елементів у множині і не залежить від властивостей цих елементів. Тому для дослідження учням важливо запропонувати декілька рівнокількісних груп предметів різних за кольором, формою, розміром (саме за цими властивостями першокласники порівнюють множини). Щоб виділити суттєву ознаку порівняння цих множин – кількість – потрібно перейти від предметних моделей до схематичних. А саме, викласти у рядок стільки кружечків, скільки предметів у кожній множині. Рядки потрібно розташувати один під одним, оскільки взаємно однозначну відповідність між елементами декількох множин діти встановлюють шляхом накладання або прикладання. І лише після цього з'ясувати, що спільного є між множинами. Це – кількість – у кожній множині три предмети. Тож, кількість елементів кожної множини характеризується числом три. Далі переходимо від схематичного моделювання до знакового, позначення такої кількості цифрою 3.

Наступним етапом є побудова математичної теорії. Дослідивши властивості створеної моделі, учні роблять висновок, будують «теорію»: однакова кількість предметів відповідає певному числу, яке позначається відповідною цифрою.

Застосування математичної теорії відбувається як безпосередньо на цьому ж уроці, так і при ознайомленні з іншими числами першого десятку.

Отже, підготовка майбутніх вчителів початкових класів до формування математичної компетентності учнів згідно оновленого Державного стандарту початкової освіти потребує певних змін у навчальній програмі дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Математика» у початковій школі». Зокрема, модуль «Загальні питання методики навчання математики», на нашу думку, слід доповнити такими темами, як «Математична діяльність та способи її формування в учнів початкової школи», «Моделювання на уроках математики». Це дозволить майбутнім вчителям усвідомити значення математичної діяльності у формуванні математичної компетентності молодших школярів, засвоїти структуру математичної діяльності, прийоми математичного моделювання і набути навичок проектування уроків математики на засадах діяльнісного підходу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глузман Н. А. Система формування методико-математичної компетентності майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2011. 44 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0511U000567>.
2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39233/1/Енциклопедія%20освіти_.pdf.
3. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2025 №1810. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-2025-%D0%BF#Text>.
4. Тарасенкова Н. А., Лов'янова І. В. Задачний підхід до професійно спрямованого навчання математики у профільній школі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 3 : Фізика і математика у вищій і середній школі*. 2015. Вип. 15. С. 75–83. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/2351/1/2015_2.pdf.
5. Титаренко Л., Масюк О. Формування методичної компетентності майбутніх вчителів початкової школи у процесі вивчення дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Математика»». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка*. Дрогобич: ВД «Гельветика», 2025. Вип. 85. Т. 3. С. 276–281. URL: <https://www.aphn-journal.in.ua/85-3-2025>.

АРТ-ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто потенціал арт-технологій у формуванні комунікативної компетентності дітей з особливими освітніми потребами на уроках англійської мови. Обґрунтовано доцільність використання образотворчої діяльності, музики, театралізації, творчих вправ та інших арт-технологій як засобів підвищення мотивації до іноземномовного спілкування, розвитку емоційної виразності, соціальної взаємодії та мовленнєвих умінь.

Ключові слова: арт-технології, комунікативна компетентність, діти з особливими освітніми потребами, іноземномовне спілкування, творчі методи навчання.

The article examines the potential of art-based technologies in developing the communicative competence of children with special educational needs in English lessons. The relevance of using visual arts, music, drama, creative activities and other art-based technologies as tools for enhancing motivation for foreign-language communication, emotional expression, social interaction and language skills is substantiated.

Keywords: art-based technologies, communicative competence, children with special educational needs, inclusive education, foreign-language communication, creative teaching methods.

Останнім часом відбуваються значні зміни в освіті, пов'язані із новим ставленням до дітей з особливими освітніми потребами. У Законі України «Про освіту» зафіксовані положення щодо доступності до освітніх послуг осіб з обмеженими можливостями. Реалії сьогодення вимагають від таких дітей також знання іноземної мови та використання її у життєвих ситуаціях. Педагогіка стикається із перешкодою у вигляді: низького рівня зацікавленості в комунікації та мотивації зі сторони учнів з ООП, що в свою чергу, стимулює впровадження специфічних підходів, нетрадиційних технологій у роботі.

Одним із найефективніших являється використання елементів із мистецтва (музика, малювання, театр, ліплення тощо). Використання на практиці різних видів арт-технологій дозволяє перетворити звичне навчання англійської мови на цікавий творчий процес, де здобувачі освіти з ООП замість механічного запам'ятовування, зможуть самовиражатися та підібрати власний найкращий спосіб розвитку.

Аналіз досліджень. Праці Т. Кравчиної, Н. Лазаренко та Н. Олійник описують використання арт-технологій на уроках англійської мови для розвитку комунікативної компетентності, згадуючи про результативність нестандартних підходів і їх позитивний вплив у розвитку дітей, проте, важливо систематичність, уміння вдалого підбору прийому. Наукові статті Н. Одарчук та Т. Тачинської стосовно методичних особливостей навчання англійської мови здобувачів освіти з ООП акцентують увагу вчителів англійської мови на вивчення потреб та володіння спеціальними професійними вміннями щодо викладання та забезпечення найвищого рівня когнітивного, емоційного, мовленнєвого розвитку.

У сучасному оновленому Державному стандарті розписано про підходи стосовно індивідуалізації навчання та побудови освітнього процесу для покращення та задоволення різноманітних освітніх потреб учням з особливими освітніми потребами. В ньому наголошено про те, що школи мають створювати безбар'єрне, безпечне та доступне середовище для кожної дитини. Вагомий фактор при роботі з дітьми ООП передбачає можливість надання корекційно-розвиткової підтримки. Необхідно враховувати мовно-культурні та психологічні особливості дітей [2].

Якщо зосередитися на формуванні комунікативної компетентності в дітей з ООП, то це постає комплексним завданням перед вчителем враховувати особливості психофізичного розвитку дітей, що включає низку педагогічних викликів, до яких слід бути готовими.

Із сучасним розвитком освіти популярності набувають інноваційні підходи навчання, які здатні комбінувати освітню ланку разом з розвивальною та психотерапевтичною функцією. Таким напрямом слугує арт-технологія. Вона чудово доповнить будь-який урок, зуміє підсилити цікавість учнів до вивчення теми уроку.

Якщо описувати визначення арт-терапії, то це інноваційна технологія, психокорекційного та розвивального впливу, основа якої опирається на мистецтво та творчість. Розглядаючи під призмою педагогіки, інтерпретується як турботливе ставлення про емоційну стабільність та психологічне здоров'я особи чи колективу за використанням засобів художньої діяльності.

Основні види арт-технології беруть свої витоки з психотерапії, проте адаптовані під освітні процеси і потреби.

1. Ізотерапія, допомагає виразити свої почуття, страхи, емоції, міркування за допомогою малювання та ліплення. Головна ціль – створення спокійної, творчої атмосфери. Комунікативний акт із залученням мовних та мовленнєвих знань учня можна розпочати із питань «What is this», «What can you see on the picture?». Ізотерапевтичні прийоми у роботі з дітьми з ООП: малювання пальцями, долоньками, на склі, на мокрому папері, предметами навколишнього середовища (м'ятим папером, кубиками, губками, зубними щітками, нитками), ліплення, декорування, аплікування.

2. Казкотерапія спрямована на аналіз внутрішнього світу дитини та побудови контакту із зовнішнім, що дає можливість розвивати зв'язну мову, активізувати словниковий запас, корегувати пізнавальні процеси та емоційно-вольову сферу дітей з ООП, сприяє їх соціалізації серед однолітків. Можна використовувати додаткові прийоми роботи під час прочитання: розігрувати діалоги, читати у різних стилях, інсценізувати казку.

3. Ігрова терапія – це основа сучасно побудованої НУШ, що має на меті адаптувати здобувача освіти до світу та здобувати необхідний досвід у безпечній та цікавій для них формі. Ігротерапію поєднують із конструюванням, що є хорошою тактильною альтернативою малюванню і добре підійде для кінестетиків, оскільки на процес роботи зосереджено діяльність рук.

Для закріплення отриманих мовних знань і розвитку комунікативних умінь вчитель використовує різні ігрові прийоми із залученням арт-технік. Наприклад, назвати тварину і описати її («This is a bird. It can fly.» або «This is an elephant. It is grey. It has big ears»). Ігри «Healthy-unhealthy food», накрити на тарілку продукти, скласти інгредієнти на піцу, що дозволяє формувати та розвивати навички мовлення та правильної побудови простих речень та складання діалогів.

4. Пісочна терапія дозволяє відчувати учневі повний контроль своєї діяльності. Сприяє просторовому мисленню, якщо мова іде про об'ємні вироби із піску. Також розвиток дрібної моторики, на підсвідомому рівні контакт із об'єктами природи сприяє заспокоєнню та подоланню стресу, тому буде безпечною атмосферою для роботи. Широко використовується на уроках пов'язаних із письмом.

5. Кольоротерапія побудована на підсвідомому розрізненні різноманітних кольорів. Сприймається органами зору, проходить через зоровий аналізатор і на пряму переходить до нервової системи. На кожен колір реагує певна біологічно активна зона. У підручнику спостерігається чітка система використання кольорів, що відповідає психофізіологічним особливостям дітей.

6. Драматерапія полягає у розігруванні діалогів, сценок, казок, п'єс, що ефективно транслює емоційний стан у певних вигаданих ситуаціях та допомагає зрозуміти їх використання та порівняти з життєвим досвідом. Діти люблять побути на місці героя казки чи мультфільму і цим же встановлюють мовленнєвий контакт із однолітками. Одним із

підвидів являється лялько-терапія, функціями яких є: комунікативна, релаксаційна, пізнавальна тощо. Інтеграція ляльок на занятті англійської мови часто є надихаючим і цікавим процесом. Їх можна використати для представлення («Hello», «Good bye», «How are you?»), розігрування діалогів, у рольових іграх «У супермаркеті», «В зоопарку», «День народження», у розповіданні історій.

7. Музична терапія побудована на слуханні, або ж створенні власних пісень. Під час цього задіюється відразу три рівні: фізіологічний (сприяє виділенню ендорфінів), психологічний (позбавлення стресу), духовний. Правильно підібрана музика буде відповідну атмосферу, може стимулювати до творчості, динамічності або ж заспокоювати [3]. Музикотерапія удосконалює навички говоріння і аудіювання та сприяє кращому запам'ятовуванню нових мовних одиниць за рахунок цікавого формату. Наприклад, вивчаючи слова пісні «Body song», дітям пропонується співати із поєднанням рухів, тобто можна інтегрувати із танцювально-руховою, що сприятиме позбуттю страхів та впорядкуванню координації рухів дітей.

Отож, якщо розглядати використання арт-технології на уроках англійської мови, то вони трохи відрізнятимуться від їх традиційного вигляду, матимуть свою специфіку. Проте, допоможуть в подоланні мовного бар'єру, налаштуванні комунікації, підвищать рівень мотивації.

Розглянемо декілька дієвих прикладів використання різних видів арт-технологій на уроках англійської.

За допомогою музики, можна провести таку роботу: вивчення граматики, розвиток аудіювання, складання власного тексту пісні, обговорювання почутого, перекладання цілої пісні чи нових слів, покращення вимови та інтонації, читання пісні з лінгвістичними цілями, використання улюбленої пісні як фізкультхвилинки чи привітання на початку уроку. Також, застосовуються вправи на розуміння змісту пісень, до прикладу, заповнення пропущених слів у рядках, або завдання на знаходження зайвого слова, серед запису тексту пісні, що розвиває уважність в дітей. Порахувати кількість повторюваних слів, визначити яких найбільше чи найменше. Вправи із переплутаними рядками пісні, учням необхідно правильно пронумерувати їх, почувши пісню.

Також, існує низка вправ пов'язана з ізотерапією, до прикладу, учні створюють за допомогою простих клякс, довільних кольорів, зображення, після чого описують свої почуття, форми, які обрали, кольори які обрали, та думки під час створення цього. Можна, після намалювання клякс обвести маркером контури якихось об'єктів, які вони розгледіли в цьому хаосі та називати їх англійською мовою. Чи відразу задати тему пошуку. Наприклад, звірі, тоді дітям необхідно буде шукати у своїх роботах образи тварин, обвести їх та назвати. Можна, під час розповідей використовувати власно створені ілюстрації

Драматерапія в основі має змодельовати ситуації в яких слід вирішити тематичні завдання, базується на підґрунті взаємозв'язку з реальним життям. Учні можуть розігравати ситуації в магазині, на прийомі у лікаря, приміряти на себе різноманітні професії. Вчитель має надати в такому випадку лексику по вивченій темі і конструкції речень, для побудови розповіді чи діалогу [4].

Аналізуючи роботу вчителя при використанні арт-технології, ми розуміємо, що він виступає скоріше в ролі фасилітатора для дітей, який направляє і керує освітнім процесом, немає необхідності у суворому контролі творчої роботи. Слід корегувати мовленнєву активність, а не креативне напрацювання учня. Важливо транслювати спокій і готовність допомогти при потребі, щоб діти відчували безпечно і сприятливу атмосферу.

При використанні арт-технології слід врахувати посиленість учнями підготовлених вправ, наявність матеріалів для проведення роботи, враховувати часові рамки орієнтовно 10 хв. на створення творчого виробу, а 15 хв. на його обговорення.

Висновки. Комунікативна компетентність являється основою сучасної школи, центральною метою під час вивчення англійської мови. Вона не закінчується лише на

вдалому володінні граматиною чи наявністю широкого словникового запасу, а базується на реальних життєвих ситуаціях та побудові комунікативної взаємодії з іншим. Головне – зуміти подолати страх перед помилками, цього можна досягнути великою кількістю практики. Якщо розглядати саме спектр роботи вчителя з дітьми з ООП під час формування комунікативної компетентності, то вона вимагає від педагога бути в освітньому процесі в ролі наставника-терапевта. Слід адаптувати складні завдання для дітей з особливими освітніми потребами, щоб в результаті забезпечити ситуацію успіху. Акцентувати особливу увагу на виборі завдань, щоб забезпечити мультисенсорний підхід, це позитивно впливатиме на всіх здобувачів освіти. Важливо уміти влучно використовувати арт-технології на заняттях англійської, адже це симбіоз мистецтва та лінгвістики. Первинна суть полягає у створенні творчого виробу, що викликає необхідність пробудження мовлення для опису цієї роботи. Сприяє розвитку дрібної моторики, зняттю стресу та пробудженні підсвідомого навчання. Вчителю необхідно під час використання арт-технології забезпечити необхідним матеріалом, не критикувати роботу учня, вдало розподілити час та надати мовленнєву підтримку. Ця інноваційна технологія слугує поєднанням інтелектуального розвитку і психологічного розвантаження. Мистецтво відіграє роль універсального інструменту, являється зрозумілим кожному та формує цілісну особистість, спроможну до прояву емпатії, творчості і соціалізації в сучасності. Головне для вчителя, якнайкраще подати якісну інформацію та зберегти унікальність внутрішнього світу дитини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Басіна А. Методика викладання іноземної мови в початковій школі: монографія. Київ: Шкільний світ, 2007. 127 с.
2. Бойко Л. О. Інноваційні методи викладання англійської мови. Київ: Педагогічна преса, 2021. 170 с.
3. Лазаренко Н. І., Олійник Н. А. Арт-терапія як засіб формування комунікативної компетентності молодших школярів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2025. Вип. 2 (57). С. 101–105.
4. Кравчина Т. В. Арт-технології на заняттях з англійської мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 1(38). С. 162–164.

ПСИХОЛОГІЯ / PSYCHOLOGY

УДК 159.942-053.6:355.01

Тетяна Комісова, Світлана Трубіцина
(Харків, Україна)

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ТА ПРОЄКТИВНІ МАРКЕРИ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті представлено результати емпіричного дослідження психоемоційного стану учнів 7-9-х класів, які навчаються в умовах прифронтової зони. На основі застосування методики шкільної тривожності Б. Філліпса, восьмиколірного тесту М. Люшера та проєктивної методики «Людина під дощем» виявлено підвищені показники шкільної тривожності, ознаки психофізіологічного виснаження та особливості копінг-ресурсів молодших підлітків. Обґрунтовано доцільність використання стабілізаційних і ресурсно-відновлювальних технік у системі психолого-педагогічної підтримки учнів в умовах воєнного стану.

Ключові слова: емоційна саморегуляція, хронічний стрес, прифронтна зона, молодші підлітки, шкільна тривожність, копінг-ресурси, тест Люшера.

The article presents the results of an empirical study of the psycho-emotional state of 7th-9th grade students studying under frontline conditions. Based on the Phillips School Anxiety Test, the Lüscher Color Test, and the projective technique «Man in the Rain», elevated school anxiety, signs of psycho-physiological exhaustion, and specific coping resources of younger adolescents were identified. The study substantiates the relevance of stabilisation and resource-restoration techniques within the system of psychological and pedagogical support for students under wartime conditions.

Key words: emotional self-regulation, chronic stress, frontline area, early adolescents, school anxiety, coping resources, Luscher Color Test.

Умови воєнного стану, особливо в регіонах, наближених до зони бойових дій, створюють для дітей і підлітків тривале психотравмувальне навантаження. Загроза обстрілів, порушення звичного ритму життя, періодичне перебування в укриттях, обмеження безпосередньої соціальної взаємодії та труднощі організації навчального процесу можуть негативно позначатися на емоційному стані школярів, рівні їхньої тривожності та здатності до саморегуляції [6; 7].

Особливо вразливою групою є молодші підлітки, оскільки саме в цьому віці відбуваються інтенсивні зміни в емоційній, когнітивній та особистісній сферах. У науковій літературі підкреслюється, що підлітковий вік характеризується підвищеною емоційною лабільністю, чутливістю до соціального оцінювання та ще недостатньою сформованістю довільної емоційної саморегуляції [1; 2; 5]. За умов хронічного стресу ці особливості можуть загострюватися та виявлятися у формі шкільної тривожності, виснаження адаптаційних ресурсів, унікаючої поведінки або надмірного психоемоційного напруження.

Емоційна саморегуляція розглядається як один із ключових чинників підтримання психологічного благополуччя дитини, оскільки визначає способи усвідомлення, опрацювання й вираження емоційних переживань [3]. У контексті воєнного досвіду важливого значення набуває також вивчення індивідуальних копінг-ресурсів підлітків, які можуть проявлятися як на поведінковому, так і на символічно-проєктивному рівнях [4; 6].

Отже, науково і практично значущим є дослідження психоемоційного стану молодших підлітків, які проживають і навчаються в умовах прифронтової зони із залученням комплексу діагностичних методик, що дають змогу виявити як рівень тривожності та психофізіологічного напруження, так і особливості внутрішніх ресурсів подолання стресу.

Мета статті – емпірично дослідити психофізіологічні та проєктивні маркери психоемоційного стану молодших підлітків в умовах воєнного стану та окреслити можливі напрями їх психолого-педагогічної підтримки.

Дослідження проведено на базі КЗ «Елітнянський ліцей» Харківської області. У ньому взяли участь 30 учнів 7-9-х класів віком від 12 до 15 років, яких за віковими характеристиками віднесено до групи молодших підлітків. Діагностичні процедури здійснювалися протягом одного місяця в дистанційному форматі, що було зумовлено безпековими умовами та особливостями організації освітнього процесу в прифронтовому регіоні. Участь учнів у дослідженні була добровільною.

З метою комплексного аналізу психоемоційного стану використано психодіагностичний інструментарій, що охоплює кілька рівнів психологічного функціонування:

1. Методику діагностики рівня шкільної тривожності Б. Філліпса – для виявлення загального рівня шкільної тривожності та її провідних чинників.

2. Восьмиколірний тест М. Люшера – для орієнтовної оцінки психоемоційного напруження, рівня адаптаційного виснаження та особливостей вегетативного тону. Зокрема, за допомогою тесту розраховувався вегетативний коефіцієнт (ВК) за співвідношенням суми кольорів працездатності (червоного і зеленого) до суми кольорів спокою і пасивності (синього і жовтого), що дозволяє виявити баланс ерготропних і трофотропних тенденцій.

3. Проєктивну методику "Людина під дощем" та додаткову вправу "Парасолька для моєї людини" – для якісного аналізу символічного відображення переживань, захисних тенденцій і копінг-ресурсів підлітків у ситуації хронічного стресу.

Під час інтерпретації проєктивного матеріалу основну увагу зосереджено на виявленні характерних тенденцій переживання стресу, провідних способів символічного захисту та специфіки образів ресурсної підтримки учнів.

Отримані результати підлягали комплексному аналізу за допомогою кількісного та якісного підходів. Кількісна обробка охоплювала узагальнення статистичних і відсоткових показників психометричних методик, тоді як якісний аналіз був спрямований на інтерпретацію змістових і символічних особливостей проєктивних зображень.

За результатами методики Б. Філліпса, у 45% досліджуваних (13 учнів) виявлено підвищений або високий рівень шкільної тривожності. Найбільш вираженими виявилися чинники, пов'язані з фрустрацією потреби в досягненні успіху, страхом перевірки знань та страхом не відповідати очікуванням оточуючих. Це може свідчити про підвищену чутливість підлітків до ситуацій оцінювання, навчальної невизначеності та соціального порівняння в умовах нестабільного освітнього середовища.

Зокрема, за окремими шкалами методики Б. Філліпса спостерігалися такі діапазони високих показників серед учнів: фрустрація потреби в досягненні успіху (S_3) – 46%–62% учнів; страх перевірки знань (S_5) – 50%–83% учнів; страх не відповідати очікуванням оточуючих (S_6) – 80%–100% учнів.*

Такі результати доцільно розглядати як прояви емоційного напруження, що посилюється в умовах воєнного стану та може ускладнювати навчальну адаптацію підлітків.

Показники восьмиколірного тесту М. Люшера також вказують на наявність ознак психоемоційного перевантаження та виснаження адаптаційних ресурсів. Зокрема, у 70% досліджуваних (21 учень) сумарне відхилення від аутогенної норми становило 18–32 бали (за умовної норми до 10 балів), що може інтерпретуватися як індикатор значного внутрішнього напруження, перевтоми або недостатньої емоційної рівноваги.

Аналіз вегетативного коефіцієнта (ВК), що є показником у колірному тесті М. Люшера, і визначається як співвідношення ерготропних (активних) і трофотропних (пасивних) тенденцій, виявив неоднорідність психофізіологічних реакцій учнів. У близько 40% учнів

зафіксовано переважання трофотропних тенденцій ($BK = 0,30-0,50$), що може свідчити про зниження енергетичного тону, зменшення активності або стан емоційного виснаження. Натомість приблизно у 35% школярів спостерігалось ерготропне збудження ($BK = 1,43-3,00$), яке може вказувати на підвищену внутрішню напругу, тривожність і труднощі емоційного врівноваження.

Якісний аналіз малюнків за методикою «Людина під дощем» та результатів вправи «Парасолька для моєї людини» дав змогу виявити типові способи символічного опрацювання стресових переживань. На підставі повторюваних змістових ознак було умовно виокремлено кілька копінг-моделей:

1. Модель активного опанування ситуації – у низці робіт простежується перехід від менш емоційно насичених або напружених образів до більш упорядкованих, теплих і ресурсних сцен. Поява яскраво оформленого безпечного простору, соціально значущих об'єктів або домашньої тварини може інтерпретуватися як прагнення до відновлення контролю, емоційної підтримки та позитивного переосмислення ситуації.

2. Модель психологічного дистанціювання і захищеності – у частині малюнків спостерігається образ дощу, винесеного за межі внутрішнього безпечного простору, наприклад через мотив вікна, кімнати або іншої обмеженої форми. Такі зображення можуть свідчити про прагнення до створення психологічної дистанції від загрозливих переживань та про потребу в структурованому відчутті безпеки.

3. Модель практичного копінгу та побутового самозахисту – наявність у малюнках додаткового одягу, взуття, аксесуарів, предметів повсякденного користування, а також тварин-компаньйонів можна розглядати як символічне відображення опори на конкретні, доступні та зрозумілі ресурси. В окремих випадках використання навушників можна інтерпретувати як спробу сенсорного відмежування від надмірно тривожних зовнішніх стимулів.

4. Модель позитивної символічної трансформації переживань – в окремих роботах зафіксовано образні зміни, які можуть свідчити про намагання переосмислити складний емоційний досвід у більш життєствердному напрямі. Поява квітів, естетично привабливих елементів або більш упевненої пози персонажа може розглядатися як ознака внутрішнього пошуку смислу, ресурсу та емоційного відновлення.

Отже, результати проєктивного аналізу не лише вказують на напруженість емоційного стану підлітків, а й дають підстави припускати наявність у них збережених або частково сформованих копінг-ресурсів, які можуть стати опорою в подальшій психолого-педагогічній роботі.

З огляду на отримані результати доцільним є впровадження в освітньому середовищі комплексу заходів, спрямованих на зниження психоемоційного напруження та розвиток навичок саморегуляції підлітків.

На першому етапі психологічної підтримки доцільно використовувати стабілізаційні техніки, зокрема вправу «Дихання за квадратом», яка може сприяти зниженню ситуативної тривожності, відновленню відчуття контролю та нормалізації психофізіологічного стану [6].

Другий етап може бути орієнтований на ресурсне відновлення та символічне опрацювання переживань, зокрема через арт-терапевтичні вправи на кшталт «Парасолька для моєї людини», що допомагають актуалізувати образи підтримки, безпеки та внутрішніх ресурсів.

Педагогам доцільно рекомендувати дотримання травма-інформованого підходу в організації взаємодії з учнями, підтримання передбачуваності освітнього процесу, стабільності рутин, зниження надмірного оцінювального тиску та створення психологічно безпечного навчального середовища. Такі умови можуть позитивно впливати на адаптацію учнів і зменшувати ризик емоційної дезорганізації [6].

Проведене дослідження дало змогу виявити особливості психоемоційного стану молодших підлітків, які навчаються в умовах прифронтової зони. За результатами методики Б. Філліпса, у 45% учнів (13 осіб) простежується підвищений рівень шкільної тривожності, насамперед у сферах, пов'язаних із ситуаціями оцінювання, досягнення успіху та соціальних очікувань.

Показники тесту М. Люшера вказують на ознаки психоемоційного перевантаження та виснаження адаптаційних ресурсів, а також на неоднорідність психофізіологічних реакцій, що проявляється у коливанні між зниженим енергетичним тонусом і підвищеним внутрішнім напруженням.

Якісний аналіз проєктивного матеріалу дозволив виявити умовні моделі символічного реагування на стресову ситуацію та окреслити можливі індивідуальні копінг-ресурси підлітків. Це дає підстави розглядати психолого-педагогічний супровід не лише як засіб зниження тривожності, а і як спосіб підтримки збережених адаптаційних можливостей школярів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розширенні вибірки, поглибленні статистичного аналізу, залученні додаткових валідизованих методик дослідження емоційної саморегуляції, а також у вивченні динаміки психоемоційного стану учнів після реалізації корекційно-розвивальної програми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Cole P. M., Martin S. E., Dennis T. A. Emotion regulation as a scientific construct. *Child Development*. 2004. Vol. 75, No. 2. P. 317–333.
2. Eisenberg N., Spinrad T. L. Emotion-related self-regulation. *Child Development*. 2004. Vol. 75, No. 2. P. 320–335.
3. Gross J. J. Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*. 2002. Vol. 39, No. 3. P. 281–291.
4. Lahad M. *Creative Coping with Fear and Stress: The Role of Imagination and Creativity in Stress Management*. London : Jessica Kingsley Publishers, 2017. 180 p.
5. Schweizer S., Gotlib I. H., Blakemore S.-J. The developmental cognitive neuroscience of adolescent emotion regulation. *Clinical Psychological Science*. 2020. Vol. 8, No. 1. P. 112–129.
6. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Діти і війна: теоретико-методичні і практичні аспекти психологічної допомоги. Київ ; Ніжин, 2022. 96 с.
7. Хаустова О. О., Чабан О. С., Трачук Л. В. Особливості психічних розладів та психосоціальної дезадаптації у дітей в умовах воєнних дій. *Нейроньюс*. 2023. № 4. С. 12–18.

УДК 159.9.072:355.1-057.36:351.746.1

Тетяна Комісова, Владислав Шавров
(Харків, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ

У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічної стійкості військовослужбовців Державної прикордонної служби України в умовах тривалого професійного стресу. Встановлено зворотний зв'язок психологічної стійкості зі сприйнятим стресом та визначено копінг-стратегії, пов'язані з ресурсними й уразливими особливостями реагування.

Ключові слова: психологічна стійкість, військовослужбовці, Державна прикордонна служба України, професійний стрес, сприйнятий стрес, копінг-стратегії, психологічні ресурси.

The article presents the results of an empirical study of psychological resilience among servicemembers of the State Border Guard Service of Ukraine under prolonged occupational stress. An inverse relationship between resilience and perceived stress was established, and coping strategies associated with resourceful and vulnerable response patterns were identified.

Key words: *psychological resilience, servicemembers, State Border Guard Service of Ukraine, occupational stress, perceived stress, coping strategies, psychological resources.*

Постановка проблеми. Професійна діяльність військовослужбовців Державної прикордонної служби України в умовах повномасштабної війни відбувається під впливом тривалих, інтенсивних і взаємопов'язаних стресорів. До них належать реальна загроза життю і здоров'ю, висока відповідальність за рішення, інформаційна невизначеність, дефіцит часу, порушення сну й відновлення, повторюваний досвід небезпечних ситуацій, втрат та обмежених контактів із родиною. Тривала дія таких чинників може спричинити накопичення втоми, емоційне перенапруження, погіршення концентрації уваги й виснаження адаптаційних ресурсів [5, с. 18–21]. Проте зовнішні чинники не завжди мають однакові наслідки для психіки, бо багато залежить від особистих ресурсів, життєвого досвіду та вміння долати труднощі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психології стійкість трактується як багатовимірний й динамічний процес, що розвивається і міцніє з кожним новим досвідом подолання труднощів. А. Мастен наголошує, що адаптаційні процеси спираються не лише на виняткові якості, а й на звичайні системи підтримки, саморегуляції та соціальної взаємодії [12, с. 227–233]. У військовій психології психологічна стійкість пов'язується зі спроможністю зберігати керованість поведінки, професійну надійність і здатність до відновлення в умовах бойових навантажень. В. Ключков підкреслює структурну складність цього феномена та важливість когнітивного, емоційно-вольового, мотиваційного й поведінкового компонентів [3, с. 52–58]. О. Кокун та співавтори розглядають підтримання стійкості як системне завдання, що охоплює підготовку, саморегуляцію, командну взаємодію, своєчасне виявлення виснаження й організацію відновлення [4, с. 15–24].

Важливим пояснювальним підходом є транзакційна модель стресу Р. Лазаруса і С. Фолкман, відповідно до якої психологічні наслідки залежать від оцінювання вимог ситуації та власних ресурсів для їх подолання [11, с. 19–26]. Отже, сприйнятий стрес відображає не лише об'єктивну інтенсивність навантаження, а й переживання його непередбачуваності, неконтрольованості та надмірності. Проведена О. Вельдбрехт і Н. Тавровецькою адаптація української версії PSS-10 в умовах війни підтвердила придатність шкали для оцінювання суб'єктивно пережитого стресу. Автори довели, що в кризових умовах традиційні норми оцінювання психічних станів потребують серйозного перегляду: якщо використовувати універсальні (довоєнні або міжнародні) клінічні межі, то майже вся українська вибірка потрапить у зону «патологічного або екстремального стресу». В умовах війни такий рівень напруження є адаптивною реакцією психіки на хронічну загрозу, а не індивідуальним клінічним розладом [2, с. 16–25].

Мета статті – дослідити взаємозв'язок між стресостійкістю, сприйняттям стресу та копінг-стратегіями прикордонників, які тривалий час перебувають у стресових умовах.

Методи дослідження. Емпіричне дослідження проведено в серпні 2026 року за неекспериментальним поперечним кореляційним планом. Вибірку становили 52 військовослужбовці окремих підрозділів ДПСУ, які проходили службу в Харківській області. Участь військовослужбовців у дослідженні була добровільною та анонімною; до статистичного аналізу включено лише повністю заповнені протоколи осіб, які надали поінформовану згоду.

Психодіагностичний комплекс охоплював три україномовні інструменти. Шкала резильєнтності Коннора–Девідсона CD-RISC-10 використовувалася для оцінювання інтегральної здатності адаптуватися, відновлюватися й справлятися зі складними

переживаннями. Її скорочена версія містить 10 пунктів і має одновимірну структуру [9, с. 1019–1027]. У дослідженні застосовано україномовний виклад, поданий у методичному посібнику А. Стадніка та Ю. Мельника [6, с. 3–9]. Шкала сприйнятого стресу PSS-10 оцінювала суб'єктивне переживання неконтрольованості, непередбачуваності та перевантаження протягом останнього місяця [2, с. 18–22]. Brief-COPE застосовано для аналізу 14 первинних копінг-стратегій [8, с. 70–72, 78–82].

Під час статистичної обробки розраховано середні значення, стандартні відхилення, медіани та діапазони. Внутрішню узгодженість шкал оцінено за коефіцієнтом α Кронбаха. Для перевірки взаємозв'язків використано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Оскільки одночасно перевірялися зв'язки з 14 первинними шкалами Brief-COPE, для контролю ризику хибнопозитивних результатів застосовано корекцію Бенджаміні–Гохберга; статистично значущими вважали значення p або $q < 0,05$.

Результати дослідження. За результатами дослідження встановлено, що середній показник психологічної стійкості за CD-RISC-10 становив $21,69 \pm 10,32$ бала, медіана – 21,5 бала, а значення охопили весь можливий діапазон від 0 до 40 балів. За PSS-10 середнє значення дорівнювало $20,15 \pm 7,67$ бала, медіана – 20 балів, діапазон – від 6 до 40 балів. Внутрішня узгодженість була дуже високою для CD-RISC-10 ($\alpha = 0,965$) і доброю для PSS-10 ($\alpha = 0,854$). Широкий розкид показників свідчить про виражену неоднорідність вибірки: за подібних професійних умов військовослужбовці істотно відрізнялися як за самооцінкою здатності відновлюватися, так і за суб'єктивною психологічною ціною навантаження. Через відсутність валідизованих нормативних меж для військовослужбовців ДПСУ показники не поділяли на «низькі», «середні» та «високі» рівні.

У профілі копінг-поведінки найвищі середні значення мали прийняття $2,92 \pm 0,78$ бала, планування – $2,78 \pm 0,93$ бали, активне долання – $2,73 \pm 0,90$ балів і позитивний рефреймінг – $2,66 \pm 0,93$ бала. Найнижчими були вживання психоактивних речовин – $1,46 \pm 0,75$ бала, релігійне подолання – $1,72 \pm 0,72$ балів та поведінкове розмежування – $1,85 \pm 0,79$ балів. Такий профіль указує, що учасники відносно частіше визнавали реальність складних обставин, обмірковували подальші дії, зосереджувалися на контрольованих аспектах ситуації й намагалися конструктивно її переосмислювати. Низьку групову частоту відповідей про психоактивні речовини слід трактувати обережно через чутливість теми та ймовірність соціально бажаних відповідей.

Установлено статистично значущий зворотний зв'язок помірної сили між CD-RISC-10 і PSS-10 ($\rho = -0,377$; $p = 0,006$). Отже, учасники, які вище оцінювали власну здатність адаптуватися, відновлюватися та справлятися зі складними переживаннями, у середньому повідомляли про нижчу суб'єктивну неконтрольованість і перевантаження. Водночас величина кореляції не дає підстав розглядати стійкість і стрес як протилежні полюси одного виміру. Людина може переживати значний стрес і зберігати здатність діяти. На актуальний показник PSS-10 також впливають оперативна ситуація, сон, фізичне виснаження та сімейні обставини.

Після корекції множинних перевірок психологічна стійкість зберегла прямі зв'язки з активним доланням ($\rho = 0,563$; $q < 0,001$), прийняттям ($\rho = 0,531$; $q < 0,001$), позитивним рефреймінгом ($\rho = 0,530$; $q < 0,001$), гумором ($\rho = 0,481$; $q = 0,001$), плануванням ($\rho = 0,416$; $q = 0,005$), інструментальною ($\rho = 0,414$; $q = 0,005$) та емоційною підтримкою ($\rho = 0,348$; $q = 0,023$). Це означає, що вищі показники стійкості поєднувалися не з однією універсальною стратегією, а з комплексом поведінкових, когнітивних і соціальних ресурсів.

Вищий сприйманий стрес після корекції був пов'язаний із частішим запереченням ($\rho = 0,390$; $q = 0,047$) і поведінковим розмежуванням ($\rho = 0,357$; $q = 0,047$), а нижчий – із частішим позитивним рефреймінгом ($\rho = -0,353$; $q = 0,047$). Зворотні зв'язки PSS-10 з активним доланням і гумором були значущими або граничними лише до корекції, тому не використовувалися як самостійні підтвердження. Результати вказують, що тривале невизнання ситуації та відмова від спроб діяти можуть супроводжувати переживання

неконтрольованості, тоді як здатність знаходити конструктивніший погляд на події поєднується з меншою суб'єктивною напруженістю.

Обмеження дослідження пов'язані з поперечним кореляційним дизайном, вибіркою за доступністю та використанням самооцінювальних методик. Установлені зв'язки не доводять причинно-наслідкового впливу певної копінг-стратегії на стійкість або стрес. Вибірка переважно складалася з чоловіків і охоплювала військовослужбовців окремих підрозділів Харківської області, тому результати потребують обережності під час поширення на весь особовий склад ДПСУ. Разом із тим повнота протоколів, добра внутрішня узгодженість шкал і контроль множинних перевірок підсилюють обґрунтованість виявлених закономірностей.

Висновки. У дослідженій групі військовослужбовців ДПСУ виявлено значну індивідуальну варіативність психологічної стійкості та сприйнятого стресу. Встановлений зворотний зв'язок між CD-RISC-10 і PSS-10 підтверджує, що вища самооцінка здатності адаптуватися й відновлюватися поєднується з нижчим переживанням неконтрольованості та перевантаження, однак ці показники не є взаємозамінними.

Ресурсний копінг-профіль включає активне долання, прийняття, позитивний рефреймінг, гумор, планування та використання соціальної підтримки. Вищий сприйнятий стрес пов'язаний із запереченням і поведінковим розмежуванням, тоді як позитивний рефреймінг – із нижчим стресом. Отже, підтримання психологічної стійкості має бути диференційованим, поєднувати розвиток індивідуальних навичок саморегуляції з організаційними умовами відновлення та враховувати неоднорідність потреб військовослужбовців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко В. Є. Психологічна витривалість vs. психологічна стійкість та психологічна життєстійкість. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2025. № 1. С. 5–11. DOI: 10.32999/ksu2312-3206/2025-1-1.
2. Вельдбрехт О. О., Тавровецька Н. І. Шкала сприйнятого стресу (PSS-10): адаптація та апробація в умовах війни. *Проблеми сучасної психології*. 2022. № 2 (25). С. 16–27. DOI: 10.26661/2310-4368/2022-2-2.
3. Клочков В. В. Поняття та структура психологічної стійкості військовослужбовців до виконання бойових завдань. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. №4 (68). С. 52–63. DOI: 10.33099/2617-6858-22-68-4-52-63.
4. Кокун О. М., Клочков В. В., Мороз В. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій : метод. посібник. Київ–Одеса : Фенікс, 2022. 128 с.
5. Мащак С. О., Вихор М. Б. Особливості впливу стресу на психічне здоров'я військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. № 3. С. 18–22. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.3.3.
6. Стаднік А. В., Мельник Ю. Б. Шкала життєстійкості Коннора–Девідсона : метод. посібник (українська версія). Харків : ХОГОКЗ, 2025. 12 с.
7. Українець В. Аналіз структурних компонентів стресостійкості й особливості їх розвитку у військовослужбовців механізованих підрозділів до ведення оборонного бою. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2024. № 3. С. 107–115. DOI: 10.32782/psy-2024-3-17.
8. Яблонська Т., Верник О., Гайворонський Г. Українська адаптація опитувальника Brief-COPE. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2023. №10. С. 66–89. DOI: 10.32999/2663-970X/2023-10-4.
9. Campbell-Sills L., Stein M. B. Psychometric Analysis and Refinement of the Connor-Davidson Resilience Scale: Validation of a 10-Item Measure of Resilience. *Journal of Traumatic Stress*. 2007. Vol. 20, No. 6. P. 1019–1028. DOI: 10.1002/jts.20271.

10. Carver C. S. You Want to Measure Coping but Your Protocol's Too Long: Consider the Brief COPE. *International Journal of Behavioral Medicine*. 1997. Vol. 4, No. 1. P. 92–100. DOI: 10.1027/S15327558IJBM0401_6.
11. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York : Springer, 1984. 445 p.
12. Masten A. S. Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. *American Psychologist*. 2001. Vol. 56, No. 3. P. 227–238. DOI: 10.1037/0003-066X.56.3.227.

УДК 159.922.7:37.015.3:373.3/.5.018.43

Тетяна Комісова, Марина Шаврова
(Харків, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ДО ТРИВАЛОГО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічних ресурсів адаптації учнів 7–9 класів до тривалого дистанційного навчання. Встановлено, що збережені внутрішні, сімейні, творчі, когнітивні й фізично-діяльнісні ресурси поєднуються із соціально-комунікативними, мотиваційними та психофізіологічними труднощами; визначено напрями психологічної підтримки учнів.

Ключові слова: психологічні ресурси, адаптація, учні, дистанційне навчання, копінг-ресурси, тривожність, соціальна підтримка.

The article presents the results of an empirical study of the psychological resources supporting Grade 7–9 students' adaptation to prolonged distance learning. Preserved internal, family, imaginative, cognitive, and physical-action resources were found to coexist with social-communicative, motivational, and psychophysiological difficulties; priority areas of psychological support for students were identified.

Key words: psychological resources, adaptation, school students, distance learning, coping resources, anxiety, social support.

Постановка проблеми. Тривале дистанційне навчання в Україні перестало бути короткочасним засобом реагування на надзвичайні обставини та для значної частини школярів стало сталим освітнім середовищем. Поєднання пандемічних обмежень, повномасштабної війни, безпекових ризиків і вимушеного переходу закладів освіти в онлайн-формат істотно змінило умови навчальної діяльності. Учень має не лише опановувати навчальний матеріал, а й самостійно організовувати робочий час, підтримувати увагу, регулювати емоційне напруження, долати технічні перешкоди та зберігати соціальні зв'язки за відсутності повноцінної безпосередньої взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психології адаптація розглядається як динамічна взаємодія особистості й середовища, у процесі якої людина не лише пристосовується до вимог ситуації, а й перебудовує способи власної діяльності. А. Грись і В. Голубнюк показують, що соціальна адаптація підлітків залежить від поєднання особистісних особливостей і характеру взаємодії із соціальним оточенням [3, с. 14–26]. В. Бакуліна звертає увагу на психологічні та дидактичні засади дистанційного навчання, зокрема на самостійність учня, специфіку комунікації й організацію зворотного зв'язку [1, с. 23–32].

Українські дослідження засвідчують, що ефективність дистанційного навчання залежить від суб'єктної активності учня, якості педагогічної взаємодії та готовності до самостійної роботи. М. Смульсон та співавтори розглядають його як особливе середовище,

що потребує цілеспрямованої саморегуляції [5, с. 94–108]. О. Мерзлякова виокремлює невизначеність, виснаження, порушення соціальних зв'язків і потребу у відновленні ресурсів в освіті воєнного періоду [4, с. 110–124]. Т. Чаусова підкреслює значення мотиваційної сфери для навчальної активності підлітків [7, с. 121–134].

Водночас недостатньо дослідженим залишається цілісний адаптаційний профіль учнів, які протягом кількох років навчаються виключно дистанційно. Потребує уточнення, як у межах однієї групи співвідносяться особистісна адаптованість, доступні канали подолання стресу, тривожність, соціальна взаємодія, мотивація та психофізіологічна втома. Вивчення цих складових дає змогу перейти від загальних рекомендацій до підтримки, орієнтованої на реально виявлені ресурси й труднощі.

Мета статті – визначити ресурсні та проблемні зони адаптації учнів 7–9 класів до навчання в умовах тривалого дистанційного навчання на основі змістового зіставлення групових результатів комплексу дослідницьких інструментів.

Методи та організація дослідження. Емпіричне дослідження проведено на базі Комунального закладу «Вовчанський ліцей № 1» Вовчанської міської ради Чугуївського району Харківської області. Вибірку становили 48 учнів 7–9 класів віком 12–16 років: по 16 учнів із кожного класу, 26 дівчат і 22 хлопці. Усі учасники на час проведення дослідження навчалися повністю дистанційно та мали тривалий досвід такого формату.

Дослідницький комплекс включав авторську анкету «Особливості навчання учнів в умовах тривалого дистанційного навчання», методику А. Фурмана «Визначення особистісної адаптованості школярів» [6, с. 5–18], багатовимірну модель подолання стресу BASIC Ph М. Лаада та методику М. Кондаша «Виявлення рівня тривожності підлітків». BASIC Ph охоплює канали віри і цінностей, емоцій, соціальної підтримки, уяви, когнітивного опрацювання та фізичної діяльності [2, с. 117–122].

Опитування проводилося дистанційно за допомогою Google Forms із дотриманням принципів добровільності, анонімності та конфіденційності. Для кількісного опрацювання застосовано абсолютні частоти, відсоткові частки, середні значення, медіани, стандартні відхилення й рівневі розподіли. Оскільки методики були розміщені в окремих формах без спільного анонімного коду, індивідуальні результати різних інструментів статистично не зіставлялися. Інтеграцію здійснено на рівні групових тенденцій; тому висновки мають описово-діагностичний, а не кореляційний характер.

Результати дослідження. Дані авторської анкети засвідчили, що тривалий дистанційний формат сприймається учнями неоднозначно. Більшість респондентів мають власний пристрій для навчання, а 58,3 % – зручне робоче місце. Водночас нестабільний інтернет і технічні перешкоди продовжують ускладнювати включення в освітній процес. До найбільш поширених труднощів належать прокрастинація, велике навчальне навантаження, проблеми концентрації та потреба в додатковій мотиваційній підтримці, яку відзначили 70,8 % учнів.

Найвиразнішою проблемною зоною стала соціально-комунікативна сфера. Про нестачу спілкування з однокласниками повідомили 85,4 % учнів, а 52,1 % зазначили, що їм складно звернутися до вчителя по допомогу. У разі виникнення труднощів із навчанням учні найчастіше покладаються на власні сили (62,5 %); допомогу батьків або інших дорослих членів родини зазначили 37,5 %, учителів та однокласників або друзів – по 20,8 %. Отримані показники характеризують звичні джерела підтримки саме у процесі навчальної діяльності.

За методикою А. В. Фурмана адаптований статус виявлено у 33,3 % учасників, тоді як 66,7 % мали ознаки неадаптованості або дезадаптованості різного ступеня. Найбільш збереженими виявилися ставлення до власного Я та сімейні взаємини. Найнижчий нормований показник зафіксовано у сфері позашкільного оточення. Отже, внутрішнє самоставлення і сім'я виконують ресурсну функцію, тоді як обмежені соціальні контакти поза родиною залишаються зоною ризику.

Результати BASIC Ph показали, що провідними каналами подолання труднощів у групі є уява і творчість, когнітивне опрацювання та фізична активність. Учні можуть використовувати фантазію, творчі заняття, пошук інформації, аналіз ситуації, рух і практичні дії як способи стабілізації. Найменш вираженим був емоційний канал, а доступність соціального каналу істотно відрізнялася між учасниками. Це означає, що потенційна наявність підтримки ще не гарантує здатності підлітка своєчасно звернутися по неї.

За методикою М. Кондаша найбільш значущими були прояви міжособистісної тривожності: підвищений або високий її рівень установлено у 35,4 % учнів. Переважання міжособистісної тривожності над шкільною змістово узгоджується з дефіцитом спілкування, труднощами звернення до вчителя та нерівномірною доступністю соціального каналу BASIC Ph. Проте через відсутність спільного коду респондентів така узгодженість не є статистично підтвердженим індивідуальним взаємозв'язком.

Таблиця 1

Інтегрований профіль ресурсів і ризиків адаптації учнів

Компонент	Виявлені ресурси	Основні ризики
Особистісна адаптація	Позитивне самоставлення; сімейні взаємини	66,7 % мають ознаки неадаптованості або дезадаптованості
Копінг-ресурси	Уява і творчість; когнітивне опрацювання; фізична активність	Менша представленість емоційного каналу; нерівномірність соціальної підтримки
Соціальна сфера	Підтримка дорослих і сім'ї	85,4 % бракує спілкування; 52,1 % складно звернутися до вчителя
Навчання і стан	Власний пристрій; частково збережена самоорганізація	Прокрастинація, потреба в мотивації, концентраційні труднощі та втома

Як видно з табл. 1, адаптаційний профіль дослідженої групи має суперечливий характер. Збережені внутрішні й сімейні опори дозволяють учням продовжувати навчання в несприятливих умовах, але не компенсують повністю дефіцит безпосередньої взаємодії, труднощі мотивації та накопичення втоми. Найбільш послідовно в різних масивах даних проявилася соціально-комунікативна вразливість: вона зафіксована в анкетних відповідях, показниках адаптованості, структурі копінг-ресурсів та рівнях міжособистісної тривожності.

Обговорення результатів. Труднощі учнів не можна пояснювати лише недостатньою дисциплінованістю: адаптація визначається сукупністю технічних, організаційних, соціальних та особистісних чинників. Практична підтримка має спиратися на збережені творчі, когнітивні, фізично-діяльнісні й сімейні ресурси та водночас розвивати емоційну саморегуляцію, уміння формулювати прохання про допомогу й підтримувати взаємодію з однолітками.

Висновки. Теоретичний аналіз і результати емпіричного дослідження дають підстави розглядати психологічні ресурси адаптації учнів до тривалого дистанційного навчання як систему внутрішніх і зовнішніх опор, що забезпечують саморегуляцію, продовження навчальної діяльності, подолання напруження та залучення допомоги.

У дослідженій групі провідними ресурсами є позитивне самоставлення, сімейна підтримка, уява і творчість, когнітивне опрацювання труднощів та фізична активність. Основні проблемні зони охоплюють дефіцит спілкування, труднощі звернення до вчителя, міжособистісну тривожність, зниження навчальної залученості, прокрастинацію, концентраційні труднощі та психофізіологічну втому.

Змістове зіставлення чотирьох інструментів показало узгодженість групових тенденцій, але через відсутність спільного анонімного коду не дає підстав для висновків про індивідуальні кореляції або причинно-наслідкові зв'язки. Практична підтримка має поєднувати розвиток самоорганізації й емоційної саморегуляції з відновленням соціальної взаємодії, доступним зверненням по допомогу та профілактикою перевтоми. Перспективою подальшого дослідження є апробація запропонованих інструментів і вивчення індивідуальних взаємозв'язків із застосуванням єдиного анонімного коду учасника.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бакуліна Н. В. Дистанційне навчання: психологічні та дидактичні засади. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. С. 23–32.
2. Гавриловська К. П. Модель BASIC Ph у роботі психолога. Розвиток обдарованої особистості в освітньому просторі: ціннісний вимір. Київ, 2020. С. 117–122.
3. Грись А. М., Голубнюк В. О. Психологічні чинники соціальної дезадаптації підлітків. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т. 14, вип. 11. С. 14–26.
4. Мерзлякова О. Л. Освіта в реаліях воєнного періоду: психологічні виклики та ресурси. *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки*. 2023. С. 110–124.
5. Смульсон М. Л. та ін. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / за ред. М. Л. Смульсон. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.
6. Фурман А. В. Методика визначення особистісної адаптованості школярів. Київ ; Донецьк : Ровесник, 1993. 22 с.
7. Чаусова Т. В. Особливості формування мотиваційної сфери навчання підлітків. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*. 2018. Вип. 6 (35). С. 121–134.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / INFORMATION TECHNOLOGY

УДК 372.853

Севиндж Расулова, Бахар Шамилова
(Баку, Азербайджан)

СТРУКТУРНЫЕ СДВИГИ И МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ: ПАНЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДЕТЕРМИНАНТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ, ТУРЦИИ, ГРУЗИИ И КАЗАХСТАНЕ (1995–2023)

В статье на основе панельных данных по Азербайджану, Турции, Грузии и Казахстану за 1995–2023 годы исследуется влияние структурных сдвигов, нарушающих макроэкономическую устойчивость (резкий рост нефтяных доходов в Азербайджане в 2006 году, пандемический кризис COVID-19 в Грузии в 2020 году), на экономический рост с использованием модели с фиксированными эффектами (Fixed Effects). Данные получены из официальной базы Всемирного банка. Последовательно применены тесты на единичный корень, тест Хаусмана, фиктивные (dummy) переменные для учета структурных сдвигов и процесс AR(1) для устранения автокорреляции остатков. Результаты показывают, что включение фиктивных переменных в модель существенно повысило коэффициент детерминации и прогностическую силу модели. Наряду со структурными сдвигами установлено статистически значимое влияние инвестиций, экспорта, импорта и безработицы на экономический рост. Полученные результаты создают эмпирическую основу для разработки инструментов политики, направленных на сохранение макроэкономической устойчивости стран региона.

Ключевые слова: макроэкономическая устойчивость, структурные сдвиги, фиктивные переменные, модель с фиксированными эффектами, автокорреляция, переходные экономики.

Коды классификации JEL: C23, E32, E60, F43, O47, O57.

Введение. Макроэкономическая устойчивость является одним из важнейших условий обеспечения устойчивости экономического роста. Однако в реальных экономиках резкий рост нефтяных доходов, глобальные финансовые кризисы или пандемии могут вызывать резкие сдвиги в макроэкономических показателях. Некорректный учет подобных структурных сдвигов в эконометрических моделях может привести к искажению получаемых оценок и, как следствие, к ошибочным рекомендациям в области экономической политики.

Азербайджан, Турция, Грузия и Казахстан прошли через опыт переходного периода начиная с 1990-х годов, однако столкнулись с различными структурными сдвигами. В Азербайджане резкий рост нефтяных доходов в связи с вводом в эксплуатацию нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан в 2006 году, а в Грузии резкое ограничение экономической активности в результате пандемии COVID-19 и карантинного режима в 2020 году являются примерами такого рода структурных сдвигов. Целью данного исследования является изучение того, каким образом подобные структурные сдвиги могут быть учтены в эконометрической модели посредством фиктивных (dummy) переменных, и как это влияет на объясняющую способность модели.

Основной вопрос исследования заключается в следующем: насколько включение структурных сдвигов в модель повышает точность оценки макроэкономических детерминант экономического роста (инвестиций, экспорта, импорта, безработицы) стран региона? Для ответа на данный вопрос на панельных данных за 1995–2023 годы реализован поэтапный процесс построения модели (базовая модель → тест Хаусмана → включение фиктивных переменных → устранение автокорреляции).

Взаимосвязи между экономическим ростом, инвестициями, торговлей и показателями безработицы широко изучены в экономической литературе. Модели роста, разработанные Barro (1991) и Romer (1992), показали, что накопление капитала и распространение знаний являются основными движущими силами долгосрочного экономического роста. De Mello (1997), исследуя вклад прямых иностранных инвестиций в экономический рост развивающихся стран, подчеркнул, что данная взаимосвязь различается от страны к стране.

Учет структурных сдвигов и асимметричных экономических циклов в эконометрических моделях особо подчеркивается Dekkiche & Oulad (2024) и Donayge (2022); оба исследования показывают необходимость моделирования асимметричных эффектов экономических циклов посредством фиктивных переменных. Porras-Arena & Martín-Román (2023) на основе мета-регрессионного анализа доказали, что в случае, если структурные шоки не исключаются из модели, полученные коэффициенты могут быть существенно смещены.

Показатель безработицы также является одним из ключевых индикаторов экономического развития и эффективности использования ресурсов (Greene, 2018). Исследования, основанные на законе Оукена (Al-kasasbeh, 2022; Mohamed, 2024; Ngubane и др., 2024; Htun, 2025; Tekgün & Eroğlu, 2023), показывают, что высокий уровень безработицы свидетельствует о неполном использовании экономических ресурсов и приводит к отставанию фактического ВВП от потенциального уровня. Altunöz (2024) подтвердил устойчивость данной взаимосвязи для стран ОЭСР с помощью панельной модели коррекции ошибок.

С методологической точки зрения исследования, использующие методы панельных данных, позволяют учесть межстрановую индивидуальную специфику (ненаблюдаемую гетерогенность) и предоставляют более точные результаты (Baltagi, 2021; Hsiao, 2014; Wooldridge, 2010). В этих рамках выбор между моделью с фиксированными эффектами и моделью со случайными эффектами обычно производится с помощью теста Хаусмана, однако отмечается, что в панелях с малым числом объектов (N) данный выбор требует дополнительного методологического обоснования (Wooldridge, 2010).

В целом существующая литература показывает, что влияние макроэкономических показателей на экономический рост варьируется в зависимости от институционального качества и структурных особенностей стран. Однако количество эмпирических исследований, посвященных систематическому учету структурных сдвигов в панельных моделях для стран региона (Азербайджан, Турция, Грузия, Казахстан), остается ограниченным – данное исследование призвано восполнить этот пробел.

ДАННЫЕ И МЕТОДОЛОГИЯ

В исследовании использованы годовые показатели (темп роста ВВП, уровень безработицы, инвестиции, инфляция, импорт, экспорт) за 1995–2023 годы, полученные из официальной базы Всемирного банка. Применение панельной структуры позволяет совместно анализировать длинные временные ряды по четырем странам и учитывать ненаблюдаемые страновые особенности (институциональную среду, географическое положение) (Baltagi, 2021; Wooldridge, 2010).

Перед проведением панельного анализа стационарность всех переменных была проверена с помощью тестов на единичный корень (Levin-Lin-Chu, ADF-Fisher Chi-square и PP-Fisher Chi-square). Результаты обобщены в Таблице 1.

Таблица 1. Классификация переменных по порядку интеграции

Порядок интеграции	Переменные
I(0) – стационарны на уровне	Инвестиции, инфляция, экономический рост (ВВП)
I(1) – стационарны в первых разностях	Импорт, экспорт, безработица

Смешанный порядок интеграции переменных делает невозможным прямое применение классической панельной модели OLS, поэтому переменные I(1)-уровня приведены к стационарному виду методом первых разностей и включены в модель совместно с переменными I(0)-уровня. Данный подход признается надежным методологическим решением, устраняющим риск ложной регрессии (spurious regression) в панельных данных со смешанным порядком интеграции (Baltagi, 2021; Wooldridge, 2010).

Для выбора между моделью с фиксированными эффектами (FE) и моделью со случайными эффектами (RE) проведен тест Хаусмана. Результаты теста представлены в Таблице 2.

Таблица 2. Результаты теста Хаусмана

Переменная	Коэфф. FE	Коэфф. RE	Prob.
investisment_x1	0,2179	0,2151	0,8459
inflation_x4	-0,0374	-0,0377	0,8235

Cross-section random: Chi-Sq. Statistic = 0,292037; d.f. = 2; Prob. = 0,8641.

Формальный результат теста Хаусмана ($p=0,8641>0,05$) не отвергает нулевую гипотезу, то есть статистически поддерживается модель RE. Однако четыре исследуемые страны (Азербайджан, Турция, Грузия, Казахстан) были выбраны не случайным образом из более широкой генеральной совокупности, а целенаправленно – на основе региональной принадлежности и общего опыта переходного периода. Поскольку предпосылка случайного отбора, лежащая в основе модели RE, в данном контексте не выполняется, использование модели с фиксированными эффектами признается методологически более обоснованным независимо от результата теста Хаусмана (Baltagi, 2021; Wooldridge, 2010).

Для отражения резкого роста нефтяных доходов в Азербайджане в 2006 году (D1) и влияния пандемии COVID-19 в Грузии в 2020 году (D2) в модель были включены фиктивные переменные; для учета дополнительных структурных различий включена также третья фиктивная переменная (D3) (Dekkiche & Oulad, 2024; Porras-Arena & Martin-Roman, 2023). Данный шаг направлен на обеспечение сглаженного распределения остатков вокруг нуля – в противном случае полученные коэффициенты были бы неточными и непригодными для экономического анализа.

Даже после включения фиктивных переменных между остатками сохранялась автокорреляция. Для устранения данной проблемы и обеспечения точности спецификации модели в модель был включен авторегрессионный процесс AR(1) (Greene, 2018; Steblik, 2025; Tekgün & Egoğlu, 2023).

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Резкий экономический скачок, произошедший в Азербайджане в 2006 году в связи с вводом в эксплуатацию нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, отражен в модели фиктивной переменной D1; положительный и статистически значимый коэффициент (около +19,2, $p<0,001$) показывает, что данное событие существенно повысило темп экономического роста. Экономический спад в Грузии, вызванный пандемией COVID-19 и карантинным режимом в 2020 году, смоделирован переменной D2; отрицательный знак коэффициента (около -16,0, $p = 0,0002$) подтверждает, что пандемия резко снизила темп экономического роста Грузии.

Третья фиктивная переменная (D3) отражает дополнительное структурное различие (около +15,1, $p=0,0002$). Совместная статистическая значимость данных трех фиктивных переменных показывает, что в случае не учета структурных сдвигов в модели полученные коэффициенты были бы систематически смещены, а экономический анализ дал бы недостоверные результаты.

Итоговая модель, учитывающая структурные сдвиги и процесс AR(1), представлена в Таблице 3.

Таблица 3. Итоговая модель с фиксированными эффектами, учитывающая структурные сдвиги и процесс $AR(1)$

Переменная	Коэфф.	Ст. ошибка	Prob.
investisment_x1	0,2464	0,0737	0,0012
d(exports_x3)	0,1573	0,0627	0,0137
d(imports_x2)	-0,2199	0,0835	0,0098
d(unemploym_x5)	-1,0578	0,3378	0,0023
d1 (2006, азерб.)	19,2331	4,0536	0,0000
d2 (пандемия)	-16,0467	4,1180	0,0002
d3	15,1354	3,9516	0,0002
AR(1)	0,3246	0,0985	0,0014

Примечание: $R^2 = 0,615$; Скопп. $R^2 = 0,579$; F-статистика = 13,94 (Prob.= 0,0000); Durbin-Watson = 2,12.

Как видно из Таблицы 3, включение фиктивных переменных в модель существенно повысило коэффициент детерминации – по сравнению с первоначальными моделями, построенными без учета структурных сдвигов, показатель R^2 заметно вырос. Это эмпирически подтверждает, что корректная интеграция структурных сдвигов в модель повышает точность оценки.

Среди макроэкономических детерминант наиболее сильное влияние оказывает безработица: рост безработицы на 1% снижает экономический рост на 1,06% ($p=0,0023$), что подтверждает действие закона Оукена в странах региона (Al-kasasbeh, 2022; Mohamed, 2024). Положительное влияние инвестиций (0,2464) и экспорта (0,1573), а также отрицательное влияние импорта (-0,2199) показывают значимость внешнеторгового баланса для макроэкономической устойчивости.

Включение члена $AR(1)$ (0,3246; $p=0,0014$) в модель повысило статистику Durbin-Watson до уровня 2,12, устранив автокорреляцию между остатками (Greene, 2018). Общая статистическая значимость модели (F-статистика=13,94; Prob.=0,0000) свидетельствует о надежности итоговой модели в целом.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ

Следует отметить и методологические ограничения исследования. Отсутствие формальной проверки пространственной зависимости (cross-sectional dependence) между странами – особенно с учетом наличия глобальных шоков, одновременно повлиявших на все четыре страны в исследуемый период (финансовый кризис 2008 года, пандемия COVID-19 2020 года) – заслуживает внимания: применение теста Песарана (CD-test) могло бы точнее выявить наличие связи между остатками, вызванной общими факторами. Аналогичным образом, гетероскедастичность остатков и возможная мультиколлинеарность между объясняющими переменными не тестировались формально; результаты данных тестов могли бы послужить дополнительным подтверждением надежности модели. Данные ограничения не ставят под сомнение основные результаты исследования, однако отмечаются в качестве методологических ориентиров для будущих изысканий.

Заключение. Данное исследование оценило влияние структурных сдвигов, нарушающих макроэкономическую устойчивость, на экономический рост Азербайджана, Турции, Грузии и Казахстана за 1995–2023 годы на основе панельной модели с фиксированными эффектами. Результаты показывают, что включение в модель посредством фиктивных переменных таких структурных сдвигов, как резкий рост

нефтяных доходов в Азербайджане в 2006 году и пандемический кризис в Грузии в 2020 году, существенно повысило точность оценки.

Наряду со структурными сдвигами установлено статистически значимое влияние безработицы, инвестиций, экспорта и импорта на экономический рост. Наиболее сильное влияние безработицы подтверждает действие закона Оукена для стран региона, а положительное влияние инвестиций и экспорта, наряду с отрицательным влиянием импорта, подчеркивает значимость внешнеторгового баланса для макроэкономической устойчивости.

С практической точки зрения полученные результаты имеют значение для политиков стран региона в двух направлениях: во-первых, необходимо формирование резервных механизмов (например, суверенных фондов, контрциклической бюджетной политики), сохраняющих макроэкономическую устойчивость перед лицом непредвиденных структурных шоков (изменение цен на энергоносители, глобальные кризисы); во-вторых, снижение безработицы и оздоровление внешнеторгового баланса должны оставаться устойчивыми приоритетами политики, независимыми от структурных сдвигов, для обеспечения устойчивости экономического роста.

В будущих исследованиях рекомендуется расширение рамок исследования для охвата большего числа стран, проверка пространственной зависимости между странами с помощью теста Песарана, а также проведение дополнительных тестов на гетероскедастичность и мультиколлинеарность для дальнейшего повышения надежности модели.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Al-kasasbeh, O. (2022). The relationship between unemployment and economic growth: Is Okun's law valid for the Jordan case? *International Journal of Economics Development Research*, 3(3).
2. Altunöz, U. (2024). In the context of Okun law, the relationship between real output and unemployment rate in OECD: A panel error correction and panel ARDL approach. *Ekonomika*, 103(1).
3. Baltagi, B. H. (2021). *Econometric analysis of panel data* (6th ed.). Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-53953-5>.
4. Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–443. <https://doi.org/10.2307/2937943>.
5. De Mello, L. R. (1997). Foreign direct investment in developing countries and growth: A selective survey. *The Journal of Development Studies*, 34(1), 1–34. <https://doi.org/10.1080/00220389708422501>.
6. Dekkiche, D., & Oulad, L. B. (2024). Asymmetric effect of GDP on unemployment in North African group countries according to Okun's law. *Futurity Economics & Law*, 3(4).
7. Donayre, L. (2022). On the behavior of Okun's law across business cycles. *Economic Modelling*, 112, Article 105858. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2022.105858>.
8. Greene, W. H. (2018). *Econometric analysis* (8th ed.). Pearson.
9. Hsiao, C. (2014). *Analysis of panel data* (3rd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139839327>.
10. Htun, N. M. (2025). The relationship between economic growth and unemployment in India. *International Journal of Research in Entrepreneurship & Business Studies*, 6(2), 37-48.
11. Mohamed, A. A. (2024). Economic growth and unemployment nexus: Empirical test of Okun's law in Somalia. *Journal of Economic Structures*, 13, Article 16. <https://doi.org/10.1186/s40008-024-00337-y>.
12. Ngubane, M. Z., Mdebele, S., & Ilesanmi, K. D. (2024). Is the current economic performance compatible with the projected NDP unemployment target? *Cogent Economics & Finance*, 12(1), Article 2350699. <https://doi.org/10.1080/23322039.2024.2350699>.

13. Porras-Arena, M. S., & Martín-Román, Á. L. (2023). The heterogeneity of Okun's law: A meta-regression analysis. *Economic Modelling*, 128, Article 106490. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106490>.
14. Romer, P. M. (1992). Two strategies for economic development: Using ideas and producing ideas. *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics*, 63–91.
15. Steblik, J. (2025). Okun's law revisited on example of China and selected neighbors' countries. *Central European Review of Economics & Finance*, 51(2).
16. Tekgün, B., & Eroğlu, I. (2023). How Okun's law works in Fragile Five countries: Panel data analysis. *International Journal of Economics and Innovation*, 9(2).
17. Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data* (2nd ed.). MIT Press.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

УДК 37.013.42:378.18:796

Софія Огнєва, Лариса Індіченко
(Дніпро, Україна)

УЧАСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У СПОРТИВНОМУ ВОЛОНТЕРСТВІ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено участь студентської молоді у спортивному волонтерстві в Україні. Розглянуто, яку роботу студенти виконують під час спортивних подій, що спонукає їх долучатися до таких ініціатив і який практичний досвід вони отримують.

Ключові слова: студенти, студентська молодь, волонтерство, спортивне волонтерство, спортивні заходи, фізична культура, університет.

The article focuses on the involvement of university students in sports volunteering in Ukraine. It considers the tasks students perform at sporting events, the motives that encourage them to volunteer, and the practical experience they gain through such activities.

Key words: students, student youth, volunteering, sports volunteering, sports events, physical culture, university.

За останні роки волонтерство стало для українського суспільства звичною і водночас дуже важливою формою громадської участі. Після початку повномасштабної війни його роль стала ще помітнішою: волонтерські ініціативи допомагають вирішувати конкретні проблеми й підтримувати зв'язки між людьми. Особливо активно до такої роботи долучається молодь. Для студентів це досить природне середовище: в університеті вони постійно працюють разом, організовують події, беруть участь у різних проєктах.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути участь студентської молоді у спортивному волонтерстві, виокремити основні форми такої роботи та показати, чим цей досвід може бути корисним для особистісного і професійного становлення студентів.

Коли йдеться про спортивне волонтерство, його не варто зводити лише до Олімпійських ігор, чемпіонатів світу чи інших масштабних подій. Волонтерська допомога потрібна і на локальних турнірах, студентських стартах, дитячих змаганнях, благодійних заходах та інших спортивних заходах. Студенти можуть реєструвати учасників, допомагати з навігацією, зустрічати команди, супроводжувати спортсменів, відповідати на запитання глядачів, передавати інформацію між організаторами або долучатися до висвітлення події в медіа.

Н. Гевчук і Т. Опалюк пов'язують волонтерство з формуванням соціальної активності студентів і наголошують, що спільна корисна діяльність вчить молодь відповідати не тільки за власне завдання, а й за результат команди [1].

Однією зі сфер, де така участь добре помітна, є спорт.

І. Петренко, Ж. Гращенко та М. Мішин розглядають спортивне волонтерство як самостійний соціокультурний напрям волонтерського руху. У своїй праці автори показують, що робота волонтера на змаганнях має не лише допоміжний характер. Від того, наскільки злагоджено волонтери виконують організаційні завдання та взаємодіють з учасниками, значною мірою залежить і загальне враження від спортивної події [6].

О. Степанюк та І. Когут звертаються до практичної сторони волонтерства в різних напрямках спорту. На їхню думку, вимоги до волонтера змінюються залежно від формату і масштабу змагань, тому важливими є попереднє ознайомлення із завданнями та відповідна підготовка [2].

О. Поцулко досліджує студентське волонтерство ширше – як явище, що розвивається всередині українського суспільства та закладів вищої освіти. У роботі порушуються

питання становлення студентського волонтерського руху, його організації в університетах і труднощів, які можуть стримувати участь молоді [7].

Окремий напрям досліджень стосується якостей, які формуються у студентів під час волонтерської роботи. Н. Коляда, І. Гончар та Н. Коляда акцентують увагу на розвитку лідерства у студентів-волонтерів [3]. Для спортивної сфери це особливо актуально, оскільки під час заходу часто потрібно швидко зорієнтуватися, взяти відповідальність за конкретне завдання, домовитися з іншими людьми або допомогти координувати роботу невеликої групи.

У наукових публікаціях спортивне волонтерство часто описують через досвід великих змагань або як частину загальної волонтерської активності студентів. Натомість звичайні міські, регіональні чи університетські спортивні події згадуються значно рідше. Хоча саме вони для більшості студентів є набагато доступнішими. Невеликий турнір чи студентські змагання нерідко стають першим місцем, де молода людина взагалі пробує себе у волонтерстві.

Цей досвід важливий і з іншої причини. Навчання дає теоретичну основу, але не завжди дозволяє одразу перевірити її в реальній роботі. На спортивному заході все конкретніше: є люди, час, розподілені обов'язки і результат, якого потрібно досягти разом. Допомагаючи організаторам, студент поступово розуміє, чи комфортно йому працювати з людьми, координувати процеси, вирішувати дрібні організаційні проблеми або взагалі рухатися далі у спортивній сфері.

Для студента робота волонтером часто починається ще на початку змагань. Треба підготувати зону проведення, перевірити списки, розкласти матеріали, зорієнтувати учасників або допомогти з реєстрацією. І після завершення події не все закінчується миттєво – залишаються організаційні дрібниці. У результаті студент бачить захід не з трибуни, а зсередини. Добре помітно й те, наскільки спільний результат залежить від уважності кожної окремої людини. Для багатьох це перший реальний досвід командної відповідальності поза навчальною аудиторією.

Окрема частина такої роботи – спілкування. Студент контактує зі спортсменами, тренерами, судьями, організаторами, батьками юних учасників і глядачами. Частина запитань стандартна, але час від часу виникає ситуація, якої ніхто заздалегідь не прописував. Тоді потрібно швидко зрозуміти, до кого звернутися, або самостійно прийняти просте рішення в межах своїх повноважень. Саме через такі епізоди поступово з'являються впевненість у спілкуванні, уважність і вміння не губитися серед незнайомих людей.

Потреба у підготовці спортивних волонтерів підкреслюється і в українських дослідженнях. Автори звертають увагу на організаційні та методичні аспекти роботи людей, які допомагають проводити спортивні події [2]. Така підготовка не обов'язково має бути довгою, але волонтер повинен розуміти правила конкретного заходу, межі своєї відповідальності та порядок дій у типових ситуаціях.

Для студентів це має особливе значення, адже більшість новачків приходять без досвіду організації змагань. Навіть якщо людина давно займається спортом або регулярно відвідує матчі, погляд з боку організатора відрізняється. Тут важливо не запізнитися, виконати конкретне доручення, передати інформацію далі, не залишити свою ділянку без попередження і вміти працювати разом з іншими волонтерами.

Окремої уваги заслуговує волонтерство в адаптивному спорті – зокрема, на заходах паралімпійського та дефлімпійського руху, а також Спеціальної олімпіади. Тут студент може допомагати з організацією простору, супроводом учасників та іншими практичними питаннями. Такий досвід має ширший соціальний зміст, оскільки дає можливість безпосередньо побачити, наскільки важливими є доступність, коректна комунікація та створення умов, у яких різні люди можуть повноцінно брати участь у спортивному житті.

Ще одна помітна сфера – благодійні спортивні події, де змагання або масова активність поєднуються зі збором коштів чи приверненням уваги до певної суспільної проблеми.

Останніми роками до цього додаються міжнародні молодіжні проєкти. Наприклад, восени 2023 р. відбувся українсько-польський молодіжний обмін у межах проєкту «Спортивне волонтерство в Україні та Польщі: від ідеї до дії» [5]. Для студентів подібні ініціативи корисні тим, що дозволяють вийти за межі звичного університетського середовища, побачити інший підхід до організації волонтерської роботи та обмінятися досвідом з ровесниками.

Мотиви студентів далеко не однакові. Комусь просто цікаво бути ближче до спорту і побачити подію зсередини. Хтось сприймає волонтерство як можливість отримати перший практичний досвід, доповнити резюме або перевірити себе перед пошуком роботи. Інші приходять разом із друзями. Є й ті, для кого головним залишається просте бажання зробити щось корисне для інших.

Чи захоче студент прийти ще раз, часто вирішується вже під час першого заходу. Якщо він розуміє своє завдання, може поставити запитання, отримує зворотний зв'язок і бачить результат власної роботи, враження зазвичай залишається позитивним. Коли ж навколо плутанина, інформації мало, а кілька годин минають у нерозумінні того, що взагалі треба робити, мотивація швидко зникає. Тому важлива не сама кількість набраних волонтерів, а те, як організована їхня участь.

Є у спортивного волонтерства і ще одна практична користь: воно дає змогу без великих зобов'язань спробувати себе в певній сфері. Кілька годин або днів реальної роботи інколи говорять про власні інтереси більше, ніж довгі роздуми про майбутню професію. Після такого досвіду студент може зрозуміти, що йому справді подобається організація подій, комунікація чи спортивний менеджмент.

А може зробити протилежний висновок – і це теж корисний результат.

Поряд із перевагами є цілком буденні труднощі. Найочевидніша – час: студентам доводиться поєднувати навчання, роботу та особисті справи, тому не кожен може віддати заходу цілий день. Тут допомагають коротші зміни й можливість взяти на себе лише окрему частину роботи.

Ще одна проблема – люди часто просто не знають, де і коли потрібні волонтери.

Т. Лях, В. Лютий та В. Жуков наголошують на значенні інформаційної підтримки та якісної організації студентського волонтерства [4].

На практиці для цього використовують сторінки університетів, соціальні мережі, студентські ради та профільні чати. І, звичайно, багато залежить від координатора: саме до нього волонтер звертається, коли щось незрозуміло.

Розвивати спортивне волонтерство в університетах можна не лише через разові набори під окрему подію. Більш стійкий варіант – постійні студентські команди, де досвідчені учасники допомагають новачкам, а університет підтримує зв'язок зі спортивними клубами, федераціями та організаторами місцевих заходів. Цифрові інструменти тут справді спрощують роботу: заявки можна збирати через онлайн-форми, зміни повідомляти в чатах, а графік вести у спільній таблиці чи спеціальному сервісі. Але навіть найзручніший чат не замінить нормального інструктажу і живої взаємодії на місці.

Перша участь у спортивному волонтерстві для самого студента може виглядати зовсім незначною подією. Допоміг на турнірі кілька годин – і все. Проте саме з такого досвіду іноді починається більш активна громадська участь: з'являються нові знайомства, розуміння командної роботи і відчуття, що від твоїх дій теж щось залежить. Після цього простіше погодитися на новий проєкт, узяти складніше завдання або з часом запропонувати власну ідею.

Якщо узагальнити розглянуті українські публікації, спортивне волонтерство поєднує досить різну роботу: організаційну допомогу, завдання безпосередньо під час змагань, спілкування з учасниками, підтримку соціальних і благодійних ініціатив. Для студентів до цього додається ще один важливий результат – практичний досвід, який складно повністю відтворити на звичайному навчальному занятті.

Висновки. На нашу думку, участь студентів у спортивному волонтерстві не варто зводити до ролі додаткових «робочих рук» на змаганнях. Для молоді це досить доступний спосіб долучитися до суспільного життя, навчитися працювати з різними людьми, побачити організацію спортивної події зсередини і водночас краще зрозуміти власні професійні інтереси. Але позитивний досвід сам по собі не виникає. Потрібні зрозумілі правила роботи, попередня підготовка, доступна інформація про можливості участі та нормальна співпраця між університетами, студентськими спільнотами і спортивними організаціями. За таких умов спортивне волонтерство справді може стати не разовою активністю, а помітною частиною студентського життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гевчук Н. С., Опалюк Т. Л. Волонтерство як чинник формування соціальної активності студентської молоді. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. №2. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/article/view/1189>
2. Когут І., Степанюк О. Реалізація волонтерської діяльності в різних напрямках спорту. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2022. №4. С. 78–84. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2022.4.78-84>
3. Коляда Н. М., Гончар І. Г., Коляда Н. М. Формування лідерських якостей у студентів-волонтерів: теоретичні аспекти. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. Вип. 2 (11). С. 150–155. DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(11\).2023.291889](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(11).2023.291889)
4. Лях Т. Л., Лютий В. П., Жуков В. М. Волонтерська діяльність студентів як шлях до їхньої активної участі у суспільному житті громади. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. № 3. С. 68–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.10>
5. Національний університет фізичного виховання і спорту України. Відбувся молодіжний обмін в рамках проєкту «Спортивне волонтерство в Україні та Польщі: від ідеї до дії». 2023. URL: <https://uni-sport.edu.ua/content/vidbuvsyamolodizhnyu-obmin-v-ramkah-proyektu-sportyvne-volonterstvo-v-ukrayini-tapolshchi>
6. Петренко І., Гращенкова Ж., Мішин М. Спортивне волонтерство як соціокультурний феномен сучасності. *Ввічливість. Humanitas*. 2021. № 5. С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.7>
7. Поцулко О. Волонтерська діяльність студентів вищих навчальних закладів як феномен сучасного українського суспільства. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2022. № 1 (101). С. 107–118. DOI: [https://doi.org/10.31865/20771827.1\(101\)2022.264951](https://doi.org/10.31865/20771827.1(101)2022.264951)

УДК 796.011.3:378.147

Анастасія Чаплигіна
(Харків, Україна)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СПОРТИВНОЇ ГІМНАСТИКИ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглянуто проблему підвищення ефективності фізичного виховання студентської молоді шляхом використання засобів спортивної гімнастики. Обґрунтовано можливості застосування гімнастичних вправ для розвитку основних фізичних якостей студентів, покращення рівня фізичної підготовленості та оптимізації фізичного стану. Доведено, що систематичне використання засобів спортивної гімнастики сприяє достовірному покращенню показників сили, гнучкості, швидкісно-силових здібностей, координації та витривалості.

Ключові слова: спортивна гімнастика, фізичне виховання, студенти, фізична підготовленість, фізичні якості, педагогічний експеримент.

The article considers the problem of improving the effectiveness of physical education of students through the use of artistic gymnastics means. The possibilities of applying gymnastic exercises for the development of students' physical qualities, improvement of physical fitness and optimization of physical condition are substantiated. The results of a pedagogical experiment on the influence of the developed artistic gymnastics training program on students' physical fitness indicators are presented. It has been proven that systematic use of artistic gymnastics means contributes to a significant improvement in strength, flexibility, speed-strength abilities, coordination and endurance.

Keywords: artistic gymnastics, physical education, students, physical fitness, physical qualities, pedagogical experiment.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку системи вищої освіти характеризується необхідністю пошуку ефективних засобів оптимізації фізичного виховання студентської молоді [1]. Зниження рівня рухової активності студентів, збільшення навчального навантаження, поширення малорухливого способу життя негативно впливають на фізичний стан молодого покоління. Фізичне виховання у закладах вищої освіти є важливою складовою формування здорового способу життя, розвитку фізичних якостей та підтримання високого рівня працездатності студентів [4]. У зв'язку з цим актуальним є пошук таких засобів фізичної підготовки, які забезпечують комплексний вплив на організм та сприяють підвищенню мотивації до занять фізичними вправами.

Одним із ефективних засобів фізичного виховання є спортивна гімнастика, яка характеризується різноманітністю вправ, спрямованих на розвиток сили, гнучкості, координації, витривалості, формування правильної постави та вдосконалення рухових здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання засобів гімнастики у фізичному вихованні досліджувалася багатьма науковцями. У роботах Г. Грибана, В. Жамардія, О. Школи, О. Отравенко, Т. Круцевич та інших учених висвітлено питання організації фізичного виховання студентів, розвитку фізичних якостей та формування здоров'язбережувальної компетентності. Дослідники зазначають, що гімнастичні вправи мають значний потенціал для комплексного розвитку рухових здібностей, оскільки поєднують силові, координаційні, акробатичні та вправи на гнучкість.

Мета дослідження – визначити ефективність використання засобів спортивної гімнастики у процесі фізичного виховання студентської молоді та оцінити їх вплив на показники фізичної підготовленості студентів.

Дослідження проводилося на базі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради протягом 2025-2026 навчального року. У дослідженні взяли участь 60 студентів віком 17-24 роки. Учасники були розподілені на експериментальну (30 осіб) та контрольну (30 осіб) групи. До експериментальної групи увійшли студенти, які займалися за розробленою програмою спортивної гімнастики. Контрольна група навчалася за традиційною програмою фізичного виховання.

Результати дослідження. Проблема підвищення ефективності фізичного виховання студентської молоді залишається одним із актуальних напрямів сучасних педагогічних і фізкультурно-оздоровчих досліджень. Сучасний освітній процес у закладах вищої освіти характеризується збільшенням розумового навантаження, зменшенням обсягу рухової активності та недостатнім рівнем залучення студентів до систематичних занять фізичними вправами. У зв'язку з цим актуальним є пошук ефективних засобів фізичного виховання, які забезпечують не лише розвиток фізичних якостей, а й формування стійкої мотивації до рухової активності.

За визначенням Г. Грибана [1; 2], фізичне виховання студентської молоді повинно бути спрямоване на формування фізичної культури особистості, зміцнення здоров'я та розвиток рухових здібностей через використання різноманітних засобів фізичної активності. На

думку науковця, система фізичного виховання в ЗВО потребує удосконалення шляхом впровадження інноваційних підходів та видів рухової активності, які відповідають інтересам і можливостям студентської молоді.

Одним із перспективних напрямів удосконалення фізичного виховання є використання засобів спортивної гімнастики. Спортивна гімнастика характеризується комплексним впливом на організм людини, оскільки включає вправи, спрямовані на розвиток сили, гнучкості, координації, швидко-силових здібностей та витривалості. О. Школа та ін. [3] зазначають, що гімнастичні вправи мають високий потенціал для розвитку рухових здібностей завдяки можливості регулювання складності, інтенсивності та координаційної структури рухів. Систематичне виконання гімнастичних вправ сприяє удосконаленню нервово-м'язової координації, підвищенню рівня функціональної підготовленості та формуванню рухового досвіду. Дослідження В. Жамардія та ін. [4] присвячені питанням модернізації фізичного виховання студентів засобами фітнес-технологій та різних форм рухової активності. Автори підкреслюють необхідність використання особистісно орієнтованого підходу, який передбачає врахування індивідуальних можливостей студентів та забезпечення позитивної мотивації до занять фізичними вправами.

Аналіз наукових праць показує, що спортивна гімнастика може розглядатися як ефективний засіб фізичної підготовки студентів завдяки таким особливостям: комплексному розвитку основних фізичних якостей; можливості індивідуального дозування навантаження; формуванню координаційних здібностей; покращенню функціонального стану організму; позитивному впливу на поставу та опорно-руховий апарат. Водночас у сучасній науковій літературі недостатньо дослідженим залишається питання впливу спеціально розроблених програм занять спортивною гімнастикою на комплексні показники фізичного розвитку та фізичної підготовленості студентів закладів вищої освіти. Це зумовило необхідність проведення власного педагогічного експерименту.

В межах проведеного дослідження було розроблено програму занять спортивною гімнастикою для студентів, яка передбачала комплексне використання гімнастичних вправ протягом навчального року. Основною метою програми було підвищення рівня фізичної підготовленості студентів шляхом цілеспрямованого розвитку сили, гнучкості, координації, швидко-силових здібностей та витривалості. Після завершення експерименту встановлено, що студенти експериментальної групи продемонстрували достовірно кращі результати порівняно з початковими показниками. Найбільш виражені зміни спостерігалися за показниками гнучкості, силової витривалості та статичної витривалості. У юнаків експериментальної групи результат тесту «нахил тулуба вперед» покращився на 54,0 %, а статистична перевірка підтвердила достовірність змін ($t=3,89$; $p<0,01$). Показник утримання положення «планка» збільшився на 39,2 % ($t=4,46$; $p<0,01$). У дівчат експериментальної групи найбільші позитивні зміни встановлено за показниками статичної витривалості ($t=4,67$; $p<0,01$) та гнучкості ($t=4,01$; $p<0,01$). В контрольній групі зміни були менш вираженими та переважно не мали статистичної достовірності ($p>0,05$). Отримані результати підтверджують дані наукових досліджень щодо ефективності використання гімнастичних вправ у процесі фізичного виховання студентів та свідчать про доцільність впровадження засобів спортивної гімнастики у практику закладів вищої освіти.

Висновки. Аналіз наукової літератури показав, що спортивна гімнастика є ефективним засобом фізичного виховання, який забезпечує комплексний розвиток фізичних якостей студентів. Розроблена програма занять спортивною гімнастикою позитивно вплинула на рівень фізичної підготовленості студентів експериментальної групи.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку диференційованих програм занять спортивною гімнастикою з урахуванням рівня фізичної підготовленості студентів та їх індивідуальних особливостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грибан Г.П. Особливості фізичної підготовленості студентів вищих навчальних закладів України. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. 2014. Вип. 118(1). С. 88–92. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2014_118\(1\)__22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2014_118(1)__22).
2. Теорія і методика навчання фізичної культури: навч.-метод. посібник / Г. П. Грибан, А. М. Лайчук, Є. І. Жуковський. Житомир : Вид-во «Рута», 2026. 244 с.
3. Школа О.М., Фоменко О.В., Жамардїй В.О. Інноваційна діяльність як засіб формування та розвитку професійної компетентності педагога при взаємодії з викладачами закладів вищої освіти. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2024. №1(360). С. 110–116. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-1\(360\)-110-116](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-1(360)-110-116)
4. Zhamardiy V. O., Donchenko V. I., Zolochovskyi V.V., Poluliashchenko T. L., Sokolenko O. I., Pavliuk O. M. Preparation of Future Specialists in Physical Culture and Sports with an Aim of Preserving and Restoring Physical and Mental Health of Individuals. *Acta Balneologica*. Aluna Publishing. VOL. LXV. № 6 (178). 2023. P.401-406. Doi: 10.36740/ABAL202306110

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / PHILOLOGICAL SCIENCES

Дилшод Бадалбаев
(Ташкент, Узбекистан)

ЯВЛЕНИЕ СТРУКТУРНОЙ ДЕРИВАЦИИ В КИТАЙСКИХ
УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЯХ XIGUANYONGYU (习惯用语)
(НА МАТЕРИАЛЕ КИТАЙСКИХ ТЕЛЕСЕРИАЛОВ)

В статье рассматривается явление структурной деривации в китайских устойчивых выражениях xiguanyongyu (习惯用语) – способность исходной, узואльно закреплённой модели порождать ряд системных, регулярно воспроизводимых вариантов при сохранении неизменного семантического ядра. На материале современного китайского телесериала выделяются четыре типа структурной деривации: замена компонента, расширение/сокращение состава, изменение порядка слов и грамматическая полярная конверсия, а также ограничивающие их языковые факторы. Показано, что склонность к структурной деривации является системным типологическим признаком xiguanyongyu, отличающим их от более «закрытых» chengyu.

Ключевые слова: китайский язык, устойчивые выражения, xiguanyongyu, структурная деривация, грамматика конструкций, вариативность, фразеология.

The article examines the phenomenon of structural derivation in Chinese set expressions xiguanyongyu (习惯用语) – the ability of an established base pattern to generate a set of systemic, regularly reproduced variants while preserving its unchanged semantic core. Drawing on material from a contemporary Chinese TV series, four types of structural derivation are identified: component substitution, expansion/reduction, word-order change, and grammatical polarity conversion, together with the linguistic factors that constrain them. It is shown that the propensity for structural derivation is a systemic typological feature of xiguanyongyu that distinguishes them from the more “closed” chengyu.

Keywords: chinese language, set expressions, xiguanyongyu, structural derivation, construction grammar, variability, phraseology.

Устойчивые выражения xiguanyongyu (习惯用语) занимают в системе современной китайской фразеологии особое, промежуточное положение: в отличие от жёстко фиксированных четырёхиероглифических chengyu (成语), они сохраняют определённую внутреннюю структурную гибкость. Эта гибкость лежит в основе явления, которое в китайском языкознании принято называть термином 派生 (pàishēng – «дериват, порождение»): однажды сложившаяся модель xiguanyongyu способна порождать системные, регулярно воспроизводимые варианты – структурные дериваты. Настоящая статья посвящена описанию данного явления на материале диалогов современного китайского телесериала.

Проблема структурной деривации восходит к одному из старейших теоретических противоречий фразеологии: если устойчивое выражение по определению «застывшая» единица, то каким образом в речи регулярно наблюдаются «исходная» и «вариантная» формы (ср. 敲竹杠 и его вариант 敲了一笔竹杠 – qiāo le yì bǐ zhúgàng)? Вэнь Дуаньчжэн в труде «汉语语汇学» объясняет это как баланс между «целостностью» (整体性) и ограниченной «внутренней структурной гибкостью» (内部结构灵活性) [1] – именно второе свойство составляет лингвистическую основу деривации. Аналогичную оппозицию узбекский лингвист А. Маматов проводит между фразеологической единицей и устойчивым словосочетанием: последнее сохраняет прозрачную связь компонентов и

описывается через понятия деривата, операнда и оператора, тогда как фразеологическая единица такой прозрачности лишена [2]. Это разграничение объясняет, почему именно хігуаньонгу, сохраняя частичную «операнд-операторную» прозрачность, предрасположены к деривации в отличие от ченгу.

Теоретическая основа: модель «ядро + слот»

Наиболее последовательным инструментом объяснения структурной деривации является грамматика конструкций (Construction Grammar). А. Голдберг показывает, что любая конструкция состоит из лексически жёстко закреплённого «ядра» (core) и окружающего его заполняемого «слота» (slot) [3]. Аналогичный принцип на материале конструкции «let alone» демонстрируют Ч. Филлмор, П. Кей и М.К. О'Коннор: грамматический скелет устойчив, тогда как лексическое наполнение варьируется при определённых семантико-прагматических условиях [4]. Применительно к хігуаньонгу это значит, что каждое выражение – например, 泼冷水 («облить холодной водой», т.е. охладить энтузиазм) – обладает неизменным ядром (глагол 泼 + значение «охлаждение энтузиазма») и слотами количества, состояния, субъекта, заполнение которых и составляет механизм деривации.

Сходную идею развивают Ма Гофань и Гао Гэдун в труде «惯用语»: guanyongyu (惯用语) отличаются относительно высокой «внутренней подвижностью» – одним из типологических признаков, отграничивающих их от жёстких ченгу [5]. Лю Шусинь в «汉语描写词汇学» выделяет три типа варьирования: грамматический (语法变体), лексический (词汇变体) и лексико-грамматический вариант (词汇-语法变体) [6] – совпадение этой классификации с моделью грамматики конструкций подтверждает научную обоснованность явления структурной деривации.

Определение и критерии структурной деривации

Структурная деривация определяется в настоящем исследовании как порождение исходной моделью хігуаньонгу – при сохранении её семантического ядра, ритмико-слового строения и синтаксической функции – ряда системных вариантных единиц посредством замены компонента, расширения/сокращения состава, изменения порядка слов или грамматической конверсии. Деривацию следует отграничивать от единичной, окказиональной речевой игры: о ней можно говорить лишь тогда, когда вариантная форма закрепились в языковом коллективе в результате многократного воспроизведения, что соответствует принципу «языковой конвенционализации» (语言规约化) Вэнь Дуаньчжэна [1].

Основные типы структурной деривации

На материале хігуаньонгу, зафиксированных в исследуемом телесериале, выделяются четыре качественно различных типа структурной деривации; сопоставимое явление отмечает и Т. Акимов на материале соматических фразеологических моделей [7], что указывает на более широкую типологическую закономерность.

Первый, наиболее распространённый тип – замена компонента: грамматика и семантическое ядро модели полностью сохраняются, изменяется лишь один лексический слот (обычно глагол), меняя интенсивность или стилистическую окраску. Пример – модель 碰钉子 (pèng dīngzi, «столкнуться с препятствием»), варианты которой 撞钉子 (zhuàng dīngzi) и 遇钉子 (yù dīngzi) различаются лишь глаголом действия при неизменном ядерном значении.

Второй тип – расширение и сокращение состава – реализуется включением компонента, выражающего количество или состояние (расширение), либо опущением избыточных элементов (сокращение); ядерная семантика сохраняется. Так, модель 泼冷水 (pō lěng shuǐ, «охладить энтузиазм») употребляется в формах 泼一盆冷水 (количественное усиление) или 当众泼冷水 (уточнение обстоятельства); зафиксированный в корпусе пример «用不着我来

泼冷水» демонстрирует ту же модель, заполненную модально-отрицательным слотом 用不着...来.

Третий тип – изменение порядка слов – не предполагает замены или добавления компонентов: меняется лишь их линейный порядок, что смещает фокус высказывания. Этот тип характерен для разговорного стиля: модель 敲竹杠 (qiāo zhúgàng, «вымогать деньги») реализуется в формах 竹杠难敲 или 专敲竹杠, где вынесение дополнения в препозицию усиливает эмфатический оттенок.

Четвёртый, особо значимый тип – грамматическая полярная конверсия: в утвердительную модель вводится отрицательная морфема 不 (bù), образуя структурно тождественную, но противоположную по значению единицу: 吃得开 (chīdekāi – «пользоваться успехом») – 吃不开 (chībūkāi – «не иметь успеха»); 行得通 – 行不通; 看得上 – 看不上. Этот тип напрямую связан с общей грамматической особенностью китайского языка – системой 得/不 (dé/bù), – фразеологическим проявлением которой он и является.

Ограничивающие факторы структурной деривации

Структурная деривация не является свободным, неограниченным процессом – она регулируется рядом строгих факторов. Первое ограничение – неприкосновенность семантического ядра: если компонент нарушает центральное переносное значение модели, результат представляет собой уже не деривацию, а распад модели. Второе – ритмико-слоговое соответствие: трёхсложная модель порождает, как правило, трёх- или шестисложный вариант, четырёхсложная chengyu – только четырёхсложные, что отмечается и в грамматической характеристике Хуан Божуна и Ляо Сюйдуна [8]. Третье ограничение – устойчивость синтаксического типа модели в процессе деривации. Четвёртое, решающее ограничение – социальная конвенционализация: как подчёркивает Вэнь Дуаньчжэн, вариантная форма приобретает статус подлинного деривата лишь при длительном, частотном употреблении языковым коллективом; единичные окказиональные преобразования этому критерию не отвечают [1].

Семантические и стилистические результаты. Заключение

Варианты, возникшие в результате структурной деривации, различаются в двух направлениях: образуют тонкую семантическую дифференциацию (степень открытости действия при неизменном общем значении) и обеспечивают стилистическое распределение – краткие формы тяготеют к разговорной речи, расширенные – к более официальному стилю. Эту закономерность подтверждает Чан Юйчжун, отмечающий, что хигуаньгонгу, в отличие от письменных по природе ченгу, обладают заметно более «мягкой границей» (界限较松) [9] – именно это свойство делает их предрасположенными к активной деривации, тогда как жёсткие ченгу допускают её, как правило, лишь на лексическом уровне.

Изучение структурной деривации имеет и практическое значение: принцип «прототип + семья дериватов» повышает эффективность усвоения китайской фразеологии при обучении, а умение отличать деривационные варианты от исходной модели помогает переводчику точнее передавать их стилистико-семантические оттенки на узбекский язык. Таким образом, структурная деривация – системное, регулируемое языковыми конвенциями явление, раскрывающее динамическую природу фразеологической подсистемы хигуаньгонгу современного китайского языка.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. 温端政 (Wen Duanzheng). 汉语语汇学. 北京: 商务印书馆, 2005.
2. Маматов А.Э. Zamonaviy lingvistika (Lingvomadaniyatshunoslik asoslari): o'quv qo'llanma. Toshkent: "Tafakkur avlodi", 2020. 168 c.
3. Goldberg A.E. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago: University of Chicago Press, 1995.

4. Fillmore C.J., Kay P., O'Connor M.C. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. *Language*. 1988. Vol. 64, No. 3. PP. 501–538.
5. 马国凡, 高歌东 (Ma Gofan, Gao Gedong). 惯用语. Hohhot: Inner Mongolia People's Publishing House, 1983.
6. 刘叔新 (Liu Shuxin). 汉语描写词汇学. 北京: 商务印书馆, 1990 (переизд.: 2005).
7. Акимов Т. Xitoy tilidagi somatik frazeologizmlar: shakllanishi va semantikasi. Toshkent: Bookmany print, 2022.
8. 黄伯荣, 廖序东 (Huang Borong, Liao Xudong). 现代汉语. 北京: 高等教育出版社, 2017.
9. 常玉钟 (Chang Yuzhong). 口语习用语略析. *语言教学与研究 (Language teaching and research)*. 1989. №2. С. 150–160.

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор Зиямухамедов Ж. Т.

ХІМІЧНІ НАУКИ / CHEMICAL SCIENCES

УДК 547.586.5

Анатолій Ставничий
(Житомир, Україна)СИНТЕЗ ПОХІДНИХ АДАМАНТАНУ З ФАРМАКОЛОГІЧНОЮ ДІЄЮ
ЗА РЕАКЦІЄЮ ВІТТИГА

Концепція створення біологічно активних молекул, перш за все, спрямована на об'єднання фрагментів різних молекул в одну. Теоретично, це може призвести до нових типів сполук з фармакологічною дією, а іноді й до посилення існуючих біологічних властивостей.

Ключові слова: адамантан, фосфонієві солі, гідроксикорична кислота, реакція Wittig.

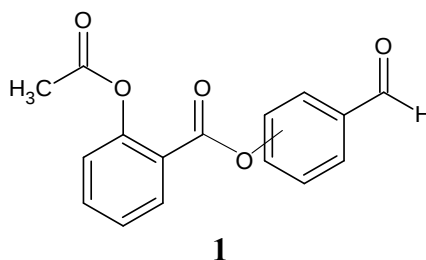
The concept of creating biologically active molecules is primarily aimed at combining fragments of different molecules into one. Theoretically, this can lead to new types of compounds with pharmacological effects, and sometimes to the enhancement of existing biological properties.

Key words: adamantane, phosphonium salts, hydroxycinnamic acid, Wittig reaction.

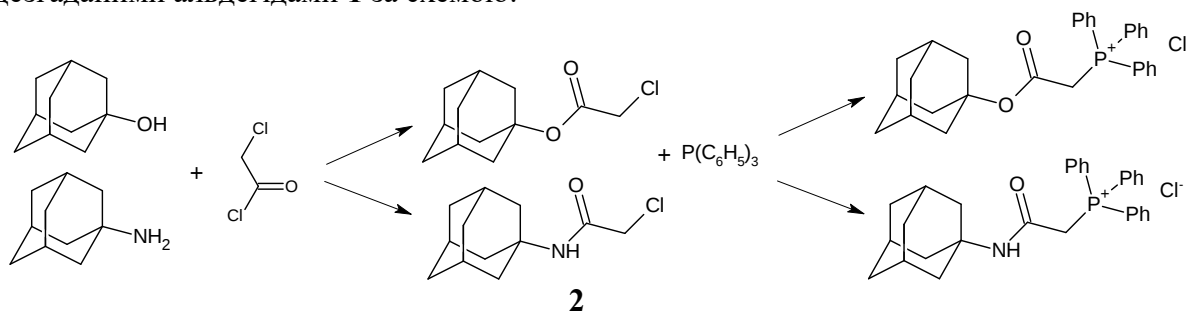
В умовах сучасного розвитку світової фармацевтичної галузі найактуальнішою проблемою залишається впровадження у практику нових високоефективних ліків.

До теперішнього часу виявлено безліч сполук ряду адамантану, які мають противірусну, антимікробну та протигрибкову дію [2, 5], нейротропну, психостимулюючу, імунотропну, антикаталептичну, гіперглікемічну [4], протигрипову [8], лікувальну, профілактичну і терапевтичну дії проти гнійних інфекцій [2], є інгібіторами проліферативної активності і мають гербіцидну дію [7] та інші види біологічної активності [3].

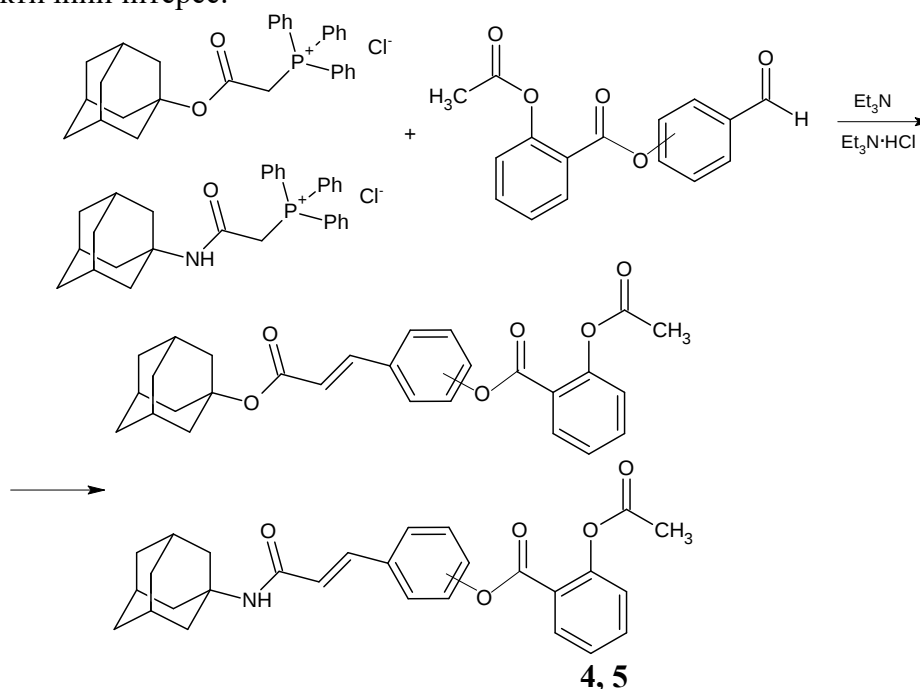
Як вже повідомлялося, були синтезовані *o*-, *m*- *n*-заміщені (ацетисаліцилоїлоокси)-бензальдегіди **1** [6].

Наявність реакційноздатної альдегідної групи в синтезованих продуктах дає можливість проводити перетворення з метою введення до їх складу фрагментів біологічно активних молекул. Проведено синтези на основі адамантан-1-олу та адамантан-1-аміну для одержання відповідних фосфонієвих солей **2** і використання їх в реакції Віттіга з вищезгаданими альдегідами **1** за схемою:

При взаємодії одержаних солей **2** з відповідними альдегідами **1** в присутності триетиламіну одержано речовини **4** та **5**, що поєднують фрагменти добре відомих фармакофорів через залишки гідроксокоричної кислоти і представляють певний практичний інтерес.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Багрий Е. И. Адамантаны: Получение, свойства, применение. М.: Наука, 1989. 264 с.
2. Врынчану Н. А., Шаламай А.С. Омотическая активность мази на основе производного аминоксадаманта. *Проблеми екології та медицини*. 2007. № 5–6. Т. 11.
3. Гуменюк Н. І. Антиадгезивні властивості 4-(адамантил-1)-1-(1-амінобутил)бен-золу щодо *Staphylococcus aureus*. *Innov Biosyst Bioeng*. 2025. vol. 9, no. 2, 21–28.
4. Одинцова В. М., Пругло Є. С., Панасенко О. І., Книш Є. Г. Властивості нових солей 2-(5-(адамantan-1-іл)-4-*R*-1,2,4-тріазол-3-ілтіо)ацетатних кислот у тесті толерантності до глюкози. *Актуальные вопросы фармацевтической и медицинской науки и практики*. 2015. № 1 (17). С. 9–11.
5. Одинцова В. М., Панасенко О. І., Книш Є. Г. Синтез, фізико-хімічні властивості, протимікробна та протигрибкова активність 2-[(5-(адамantan-1-іл)-4-*R*-4Н-1,2,4-тріазол-3-іл)тіо]-*N'*-*R*1-ацето-гідрозидів. *Фармаком*. 2(2017).
6. Шекель А. М., Гриценко І. С., Листван В. М. Синтез, фізико-хімічні властивості та фізіологічна активність форміларілових естерів ацетилсаліцилової кислоти. *Вісник фармації*. Харків: Вид-во НфаУ, № 4 (32). 2002. С. 7–11.
7. Шутова Ю. Г. Экологическая опасность адамантанов и их физико-химические свойства. Естественно научная серия. *Вестник СамГУ*. 2006. №7 (47). С. 255–268.
8. Voloshchuk O. M., Korotkiy Y. V., Rybalko S. L., Starosila D. B., Shirobokov V. P. In vitro and in vivo investigations on anti-influenza effect of adamantyl(alkyl, cycloalkyl) derivatives of aminopropanol-2. *Biopolymers and Cell*. 2017. Vol. 33. N 6. P 453–46

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / AUTHORS' INFORMATION

Абдусаттарова Фарангиза Акрамжон кизи – аспірант III года обучения кафедри истории и антропологии стран Востока Ташкентского государственного университета востоковедения

Агєєнко Тетяна Анатоліївна – старший викладач кафедри культурологічних дисциплін та образотворчого мистецтва Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Ахмаджонов Нурислом Бахтиёржон угли – базовый докторант II года кафедры истории и антропологии стран Востока Ташкентского государственного университета востоковедения

Бадалбаев Дилшод Фарход угли – базовый докторант (PhD) кафедры китайской филологии Ташкентского государственного университета востоковедения

Васюхник Андрій Сергійович – аспірант II року навчання кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки

Вовкушевська Олена Віталіївна – вчитель початкових класів, вчитель-методист Комунального закладу «Харківський ліцей №154 Харківської міської ради»

Індиченко Лариса Сергіївна – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Калабай Дамир – студент 3 курса образовательной программы «Учет и аудит» Алматы менеджмент университета

Коваленко Ангеліна Євгеніївна – студентка 2 курсу спеціальності J8 Автомобільний транспорт ОПП «Організація перевезень і управління на автомобільному транспорті» Харківського автотранспортного фахового коледжу

Комісова Тетяна Євгеніївна – кандидат біологічних наук, професор, завідувач кафедри анатомії, фізіології людини та медичної підготовки імені професора Я. Р. Синельникова Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Левицька Аліна Анатоліївна – викладач англійської мови Володимирського педагогічного фахового коледжу імені А. Кримського

Лукаш Оксана Іванівна – здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету менеджменту, адміністрування та права Харківського державного біотехнологічного університету

Мамотенко Алла Віталіївна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри анатомії, фізіології людини та медичної підготовки імені професора Я. Р. Синельникова Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Масюк Олена Маратівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Нікуленко Світлана Іванівна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурологічних дисциплін та образотворчого мистецтва Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Нуржанулы Рахимжан – студент 3 курса образовательной программы «Учет и аудит» Алматы менеджмент университета

Огнєва Софія Олегівна – студентка 1 курсу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Расулова Севиндж Рамиз кызы – доктор философии по математике, доцент кафедры информатики Бакинского государственного университета

Романяк Ольга Михайлівна – викладач юридичних дисциплін ВСП «Вишнянський фаховий коледж Львівського національного університету природокористування»

Ставничий Анатолій Миколайович – викладач хімії ВСП «Житомирський технологічний фаховий коледж Київського національного університету будівництва і архітектури»

Ташбоева Дурдона Алишеровна – базовий докторант (PhD) III года обучения кафедры международных отношений Ташкентского государственного университета востоковедения
Титаренко Людмила Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Трубіцина Світлана Юрійвна – студентка 6 курсу факультету соціально-гуманітарних наук і соціальних технологій Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Ханкишиева Сабина Али – докторант II года обучения кафедры менеджмента Бакинского государственного университета

Чаплиціна Анастасія Сергіївна – здобувачка освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 017 Фізична культура і спорт Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Шавров Владислав Олександрович – здобувач 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету соціально-гуманітарних наук і соціальних технологій Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Шаврова Марина Василівна – здобувачка 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету соціально-гуманітарних наук і соціальних технологій Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Шамилова Бахар Гурбан кызы – доктор философии по математике, преподаватель кафедры информатики Бакинского государственного университета

ЗМІСТ / CONTENTS

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / BIOLOGICAL SCIENCES

Тетяна Комісова, Алла Мамотенко

ОСОБЛИВОСТІ ВЕГЕТАТИВНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ

ТА АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В УМОВАХ ТРИВАЛОГО ПСИХОЕМОЦІЙНОГО НАПРУЖЕННЯ

3

ЕКОЛОГІЯ / ECOLOGY

Ангеліна Коваленко

ЕКОЛОГО-ГІГІЄНИЧНА ОЦІНКА ВИКОРИСТАННЯ

РОСЛИННИХ ВОСКІВ ТА ГІПОАЛЕРГЕННИХ АРОМАТИЗАТОРІВ

У ВИРОБНИЦТВІ ПОВСЯКДЕННОЇ ПРОДУКЦІЇ

8

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / PUBLIC ADMINISTRATION

Оксана Лукаш

РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКИХ СИСТЕМ АГРАРНИХ ЗНАНЬ ТА ІННОВАЦІЙ:

ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПРІОРИТЕТИ ДЛЯ УКРАЇНИ

В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

11

ЕКОНОМІКА / ECONOMICS

Рахимжан Нуржанулы, Дамир Калабай

АНАЛИЗ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОБЛЕМ В ФОРМИРОВАНИИ ПРИБЫЛИ,

РЕНТАБЕЛЬНОСТИ И ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ

ТОО «MASTER COLOUR»

16

Сабина Али Ханкишиева

ENVIRONMENTAL DISCLOSURE AND PERFORMANCE ASSESSMENT

OF GLOBAL OIL AND GAS COMPANIES: EVALUATING CLIMATE

TRANSITION READINESS

21

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / HISTORICAL SCIENCES

Farangiza Abdusattorova

KOREYA MUSTAMLAKA DAVRIDA XOTIN-QIZLARNING SIYOSIY ONGINI

DAVRIY MATBUOTDA AKS ETISHI

26

Нуришлом Ахмаджонов

ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

И НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В ПРОЦЕССАХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

30

Андрій Васюхник

ЕЛЕКТРИФІКАЦІЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ

«РАДЯНСЬКА ВОЛИНЬ» 1953–1964 РР.

34

ПОЛІТОЛОГІЯ / POLITICAL SCIENCE

Durdona Toshboeva

THE FIRST «CENTRAL ASIA PLUS JAPAN» SUMMIT (2025):

INSTITUTIONAL TRANSFORMATION AND THE POSITION

OF UZBEKISTAN

39

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / LEGAL SCIENCES

Ольга Романяк

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ

В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

43

ПЕДАГОГІКА. ОСВІТА / PEDAGOGY. EDUCATION

Тетяна Агєєнко, Світлана Нікуленко

ПЕРЕДДИПЛОМНА ПРАКТИКА ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ

034 «КУЛЬТУРОЛОГІЯ» В АСПЕКТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

46

<i>Олена Вовкушевська, Людмила Титаренко, Олена Масюк</i> НАПРЯМИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	49
<i>Аліна Левицька</i> АРТ-ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	53
ПСИХОЛОГІЯ / PSYCHOLOGY	
<i>Тетяна Комісова, Світлана Трубіцина</i> ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ТА ПРОЄКТИВНІ МАРКЕРИ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	57
<i>Тетяна Комісова, Владислав Шавров</i> ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ	60
<i>Тетяна Комісова, Марина Шаврова</i> ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ДО ТРИВАЛОГО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	64
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / INFORMATION TECHNOLOGY	
<i>Севиндж Расулова, Бахар Шамилова</i> СТРУКТУРНЫЕ СДВИГИ И МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ: ПАНЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДЕТЕРМИНАНТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ, ТУРЦИИ, ГРУЗИИ И КАЗАХСТАНЕ (1995–2023)	68
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / PHYSICAL EDUCATION AND SPORT	
<i>Софія Огнева, Лариса Індиченко</i> УЧАСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У СПОРТИВНОМУ ВОЛОНТЕРСТВІ В УКРАЇНІ	74
<i>Анастасія Чаплигіна</i> ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СПОРТИВНОЇ ГІМНАСТИКИ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	77
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / PHILOLOGICAL SCIENCES	
<i>Дилшод Бадалбаев</i> ЯВЛЕНИЕ СТРУКТУРНОЙ ДЕРИВАЦИИ В КИТАЙСКИХ УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЯХ XIGUANYONGYU (习惯用语) (НА МАТЕРІАЛЕ КИТАЙСКИХ ТЕЛЕСЕРІАЛІВ)	81
ХІМІЧНІ НАУКИ / CHEMICAL SCIENCES	
<i>Анатолій Ставничий</i> СИНТЕЗ ПОХІДНИХ АДАМАНТАНУ З ФАРМАКОЛОГІЧНОЮ ДІЄЮ ЗА РЕАКЦІЄЮ ВІТТІГА	85
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / AUTHORS' INFORMATION	87

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: зб. наук. праць. Переяслав, 2026. Вип. 132. 91 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації».

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті:
<http://confscientific.webnode.com.ua>

Укладачі: Ю. В. Кикоть, І. В. Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І. В. Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
08401, вул. Сухомлинського, 36 (к. 65),
м. Переяслав, Київська обл., Україна,
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

